

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Grendel Lajos

ELSZIGETELTSÉG
VAGY
EGYETEMESSÉG

Grendel Lajos

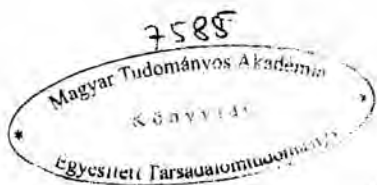
ELSZIGETELTSÉG
VAGY
EGYETEMESSÉG

Esszék, cikkek, interjúk

REGIO KÖNYVEK 3

Budapest, 1991

1347

40.141

1943/92

© Grendel Lajos, 1991

tek. De vajon így kell-e lennie ennek? A közép-európai nemzetiségi létforma olyan, viszonylag új sajtószerűség, amelynek lényegi jegyeiről a legtöbbet irodalmi művek mondtak el eddig; olyan új minőség, amelynek – öndefiníció híján – az attribútumait keressük. A kérdésre, vajon ez a sajtószerűség lehet-e esztétikai tárgya valamely műalkotásnak, habozás nélkül igennel válaszolhatunk, hiszen egy mű esztétikai tárgya bármi lehet. Sajtószerűség és provincializmus ugyanis nem rokon értelműek. Az viszont igaz, hogyha ez a sajtószerűség nem válik a műben esztétikai üzenetté, nem válik esztétikai értelemben tartalomká, akkor csak provinciális irodalmat hordhat ki, amelynek jelrendszerét e sajtószerűségen kívül élők aligha érthetik. Nem mindegy tehát, hogy a sajtószerűség *miként* lesz a mű esztétikai tárgya.

Másrészt az izolációból való kitörés csakis az egyetemes felé képzelhető el. Az írónak e sajtószerűben is az általánosabb érvényűt kell tetten érnie, napvilágra hoznia. A sajtószerűt egyszerre vállalni bizalmasan közelről, belülről és kívülről, azonosulni vele és távolságot tartani mégis – nyilvánvalóan egy kicsit tudathasadásos állapot. Tehát egyszersmind elidegenítés is a sajtószerűtől, anélkül, hogy a köldökzsinórt elvágnánk, s így elszakadnánk róle. S az öndefiníció, a sajtószerűség minőségének megmutatása is könnyebb ebből a nézőpontból.

Elszigetelődés, egyetemesség, provincializmus vagy korszerű hagyományértelmezés; úgy gondolom, a szlovákiai magyar költő, író, publicista izzóan aktuális dilemmái ezek ma. Sarkítva, kiélezve ugyanis számunkra így is fölállítható a kérdés:

szlovákiai magyar irodalom vagy irodalom. Kézenfekvőnek tetszhet a válasz: először is, mindeneke-lőtt irodalom. Hiszen a csehszlovákiai magyar iro-dalom nem azáltal lesz sajátos minőség, hogy alkotói csehszlovákiai illetőségű magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű íróemberek. Hanem azáltal, hogy irodalmi-esztétikai minőséget hoz-nak létre. A szlovákiaiság nem lehet menlevele egyetlen szürke, igénytelen, amatőr műnek sem. Mégis úgy vélem, hogy az ekképpen sarkított kér-dés spekulatív egy kissé, türelmetlen és elvont.

Spekulatív, ha arra a különös helyzetre gon-dolunk, hogy irodalmunk intézményes feltéte-lei előbb teremtődtek meg, mint irodalmunk. Az 1945-48 közötti évek a magyarság jogfosztott-ságának évei voltak, aminek következtében alig maradt magyar írástudó Csehszlovákiában. Ugyanakkor aránylag rövid idő alatt újra lett ma-gyar sajtó, lett magyar művelődés, lett magyar kul-turális élet Szlovákiában; Fábry Zoltán, Egri Vik-tor, Szabó Béla – az újraindítás érdeme feltétlenül az övék. Ám elég csak fellapoznunk az 1958-ban indult Irodalmi Szemle első évfolyamainak példá-nyait, hogy lássuk, rengeteg a hordalék, az amatőr-ség, dilettantizmus, sematizmus. Volt szlovákiai magyar írásbeliség, de alig volt irodalom. Volt szlovákiai magyar irodalom, egy nagy zsák, amibe minden beletartozott anélkül, hogy bárki is kísér-letet tett volna az értékközpontú megkülönböz-teésre.

A szlovákiai magyar irodalom „harmadvirág-zás”-nak nevezett, 1948 utáni szakaszát jellemez-hetjük úgy is, mint az izoláció és egyetemesség-igény konfrontációját. Lényegében két szemlélet

ütközéséről van szó. Jelen időben beszélek, mivel a sematizmus veszélye ma is kísért irodalmunkban. Ugyanakkor, különösen a hatvanas évek derekától, egyre több alkotónk kísérli meg a leszámolást azokkal a szemléleti-formai nyűgökkel, amelyekkel az ötvenes évek hivatalos elvárásai és részben az izoláció természetéből fakadó konzervativizmus és befelé fordulás terhelte meg irodalmunkat. A szemléletváltás irodalmi szempontból legértékesebb dokumentumai Tőzsér Árpád és Cselényi László első verseskötetei, a prózában Dobos László második regénye, a *Földönfutók*. De idősebb pályatársaik közül is sokaknak, leginkább Bábi Tibornak és Ozsvald Árpádnak ezekben az években teljesedik ki a művészete.

Az izolációból való kitörés, a nyitás igénye talán soha nem volt olyan erős irodalmunkban, mint a hatvanas évek második felében. A Dobos László, Tőzsér Árpád és Koncsol László szerkesztésével megjelenő Irodalmi Szemle igyekezett a kapukat kitérni nemcsak a magyar, cseh és szlovák irodalom, hanem a kortárs világirodalom alkotásai előtt is. Lehetőségeihez képest, persze. A szándék természetesen nem valamiféle irodalmi divatmajmolás volt, hanem az, hogy irodalmunkat közelebb vigyék a kortárs irodalom legelevenebben ható szellemi áramlataihoz. Valaki – kívülálló – úgy jellemezte ezekben az években irodalmunkat, hogy a szlovákiai magyar irodalom kísérletező irodalom, rögtön hozzátéve, hogy a kísérletező jelzőt nem pejoratív értelemben említi. Az izolációból való kitörés igénye munkál Tőzsér Árpád és Koncsol László esszéiben is.

Másféle nézőpontból szemlélve irodalmunkat,

fogalmazhatnánk úgy is: a szlovákiai magyar közösség öntudatosulásának, elvesztett bizalma visszanyerésének első, tétova kísérletei ezek. Az 1945-48 közötti évek, a jogfosztottság, talajvesztettség és teljes magárahagyatás sokkjából való ébredés első pillanatai. Talán érthető, ha a művészi alkotás mibenlétét meghatározó formaelvek keresése helyett a kimondás, az egyenes, direkt közlés uralkodott az egyes művekben, főként a prózában. Érdemes volna megvizsgálni, hogy a mindent kimondani akarás, a szinte nyers indulat milyen mértékben tette próbára a nevezett művek formai-esztétikai teherbíró képességét. Egy bizonyos, a hatvanas évek közepe táján visszafordíthatatlan folyamat kezdődött irodalmunkban, s ez a folyamat töretlennek látszik a hetvenes években, napjainkban is. Ma már, legalább elvben, csaknem mindenki elismeri nálunk is: az irodalomban az esztétikum, a minőség, a korszerűség, a nyitottság az elsődleges. Aki megreked a téma szintjén, akinek a mondanivalója nem válik formává, az előbb-utóbb kihull irodalmunkból. Izoláció és egyetemesség dilemmája legfőljebb első hallásra tetszhet elvont problémának, az irodalom belügyének. A tét sokkal nagyobb ennél. Bezárkózás, elszigetelődés, felmorzsolódás – vagy pedig megpróbálni minőséggé párolni mindazt, ami saját, keserves emberi és közösségi tapasztalat bennünk.

Az izoláció és egyetemesség közötti feszültség említése nélkül nehéz érdemlegeset mondani a szlovákiai magyar irodalom mai állapotáról, gondjairól. Hogy milyen ma a szlovákiai magyar irodalom, illetve milyen legyen ez az irodalom a jövőben, véleményem szerint elválaszthatatlan attól a

kérdéstől, mit jelent ma szlovákiai magyarnak lenni. Elválaszthatatlan attól a kollektív önismerettől, amelynek a hiánya nyelv- és kultúrávesztés – végső soron. A kollektív önismeret viszont alapos egyéni önismeretet feltételez. Miért említem ezt? Hadd utaljak vissza a Mészöly-idézetre. A kirekesztő kizárólagosság, a rezervátumlétezés a szlovákiai magyarság – s azt hiszem, bármely kisebbség – számára a biztos talajvesztés. Az értékek általános válsága, a konformizmus, a szellemi kiüresedés, az elidegenedés, a hagyományos közösségek felbomlása, a hagyományvesztés, az értéknihilizmus világjelenség, a szlovákiai magyar embert éppen úgy érinti, mint bármely más nemzetiségű európai polgárt. Úgy tűnhet, elsősorban mint egyént, individuumot érint, s látszólag távol esik azoktól a jogi, gazdasági, iskolaügyi és egyéb problémáktól, amelyek egyre inkább szinte spanyolcsizmaként szorítják a szlovákiai magyar népközösséget. Irodalmunk – talán egy-két költőnk, prózaírónk, esszéistánk kivételével – nem tudatosította eddig eléggé, hogy mindezek a jelenségek, meglehet át-tételesen és kevésbé közvetlenül észlelhetően, mint nemzetiségi probléma is jelentkeznek. Hiszen a nemzet fogalma értékfogalom. Az értéknihilizmus, az általában vett értéktagadás és a nemzeti önfeladás, a konjunktúraszellem és az asszimiláció egy töről fakadó jelenségek. Másfelől bizonyos értékek felbomlása a fejlődéssel együtt járó, elkerülhetetlen folyamat. Az értékek felbomlása azonban, illetve ezek regisztrálása művészetben, irodalomban nem jelenti szükségképpen az értékek általában vett tagadását. Olyan visszafordíthatatlan folyamatról van szó, amelyeket nem

észre venni és nem regisztrálni annyit jelent, mint az egyéni és kollektív önismeretet megcsonkítani valahol. Ha a szlovákiai magyar írók és költők, akárcsak – más módon – angol, amerikai, dél-amerikai pályatársaik, az értékek hiányát regisztrálják, akkor végeredményben egy nyelven kell hogy beszéljenek. S az értékek hiányának kifejezésével egy lehetséges értékrendre is utalnak, amely nincs, de lehetne. A szlovákiai magyar lét ambivalenciája is az individuális létezés ambivalenciája – ugyanaz az ábra.

A szlovákiai magyar irodalom kettős prés nyomása alatt létezik ma. Egyrészt mint irodalom próbál létezni. Olyan tág és nyitott jelrendszerben próbálja kifejezni magát, hogy ne mint kuriózum helyezkedjék el a többi nemzeti és kisebbségi irodalom perifériáján, hanem hogy jelrendszere megfejtethető legyen máshol is. Másrészt a maga sajátosságát keresi és próbálja bekódolni egy egyetemesebb jelrendszerbe. Irodalmunk ilyen értelemben kísérleti irodalom ma. S hogy a sajátosnak és egyetemesnek ez a szintézise megvalósul-e, irodalmunk jövőjének legaktuálisabb, legelső kérdése.

(1979)

„Az ember szüntelenül helyzetben van...”

Volt egyszer egy kisváros. Lakói – mint annyi más hasonlóé – századokon keresztül szövögették álmaikat az életről. Hajdanvolt városatyák és szűzlányok, ügyvédek, szatócsok, kerítők, órásmesterek, családanyák, sírásók, gígerlicek és szépasszonyok éltek zajos vagy sivár, dús vagy poros életüket. Mindegy volt, mit hozott éppen a történelem: törököt, kurucot, labancot, tűzvészt, ostoba törvényeket, istencsapását, akasztott embert – szinte öröktől fogva a pillanatnyi helyzettel való együttélésre rendezkedtek be. Megalkuvással, kényelmük előbbrevalóságának hódolva. Közben dolgoztak, félreléptek, áskálódtak, neveltek, hajbakaptak, szültek, temettek – hagyták folydogálni az életet. Pedig a történelem zúgott el mellettük.

Volt egyszer egy író. Mint annyi más, vette a tollát, megírta azt a hallgatólagos és tulajdonképpen érvénytelen paktumot, ami a városka és a történelem között létrejött: egymásról nem vesznek tudomást. A szerződés felbomlott, hiába akarta az élet látszatokkal hígítani a történelmet. Hiszen az élet maga a történelem, az együgyű látszatok pedig akár a szappanbuborékok. A szivárványos alibi-gömböcskék szétpukkannak, amerre a történelem

elzúdul. Márpedig ez mindenütt ott süvít, ahol az élet folydogál. Ezt írta meg az író.

Grendel Lajos: csehszlovákiai magyar író. Harminchárom éves, büntetlen előéletű, két gyermek apja, kiadói lektor. Művei: *Hűtlenek* (novelláskötet, 1979), *Éleslövészet* (regény, 1981). A második regény még kézirat.

Pozsony, Mihálykapu utca kilenc, lépcsőház az udvar végén, harmadik emelet jobbra, a folyosón az utolsó szoba. A Madách Könyvkiadó eredeti irodalom szerkesztősége kicsit sötét, sohasem süt be a nap. Ötünknek második otthona. Grendel íróasztala az ablaknál, szemben az enyémmel. Jóreggelt. Jóreggelt. Kávét? Persze.

• *A csehszlovákiai magyar kultúráról beszélve szeretünk megmártózni a hagyományokban. Lehet, hogy ez hiba és önámítás. Mégis, vállalva önnön vádamat, én is így kezdem a kérdezősködést. Ötven évvel ezelőtt, 1931-ben Fábry körkérdést intézett a kortárs csehszlovákiai és magyar írókhoz: „Milyen orientálódás az egyedüli, mely megújíthatná, s így egy missziós célt adhatna az utódállambeli magyarság kultúrájának?” Mennyire lehet aktuális ez a kérdés ma, beleszámítva az idő változásait.*

– Bizonyára egyetért velem abban, hogy missziós célt csak olyan kultúra tűzhet maga elé, amelynek eléggé egyetemes a jelrendszere ahhoz, hogy másutt is értsék. Vagyis, hogy ami nekem szlovákiai magyarként sorsélmény, az sorsélményként fájjon, teszem azt, egy bolgárnak vagy belgának is. Elvben rendben is volna a dolog. Igen ám, de a nemzetiségi – tehát kisebbségi – létmód gyakran anélkül, hogy tudatosítanánk, kialakít valamiféle

preventív, bénító gátlásmechanizmust. Egy sereg önvédelmi reflexet tenyész ki az emberben, amelyek rövid távon látszatra a megmaradás garanciáit kínálják, végső soron azonban – s ez az, ami a megmaradás görcsös stratégiáját belülről kezdi ki – a gettószellemet, a bezártságot erősítik. Másfelől persze az is igaz, hogy mennél inkább veszélyben érzi egy közösség a létét, annál inkább hajlamos a befelé fordulásra.

Ahelyett, hogy a megmaradás szempontját a többi, egyetemesebb szempont *mellé* rendelné, az egyetemesebb szempontokat *alárendeli* a megmaradásnak. Csakhogy ez zsákutca, mert súlyos értékzavarokhoz vezethet. Egy példa: azon az alapon, hogy mind a két mű magyarul íródott, összemossa a különbségeket, mondjuk egy dilettáns vers és egy jó vers között. Ha egy nemzetiség szellemi élete mellőzi az egyetemesebb szempontok kontrollját, a közösségnek, amelyet képvisel, nem alakulhat ki értéktudata. S hogyan maradhat meg egy közösség, amelynek csökevényes az értéktudata? Úgy gondolom, akkor maradunk meg, ha meg tudjuk haladni azokat a létfeltételeket, amelyek a bezártság, a nyelvi-kulturális gettó felé sodornak bennünket. Úgy kellene megőrizni az értékeinket és hagyományainkat, hogy közben túl is tudjunk lépni azon, ami elavult belőlük vagy talminak bizonyult. Ezért azt hiszem, ma nem programokra, hanem a mainál sokkal nagyobb önismeretre van szükség.

● *Megfelelő önismeret, szigorú értékrend híján valóban fennáll a provincializmus veszélye. A cseh-szlovákiai magyar irodalomban nemcsak veszélyt je-*

lentett, hanem sajnos már gyakorlatot, tehát hagyományt is. Mi a helyzet e téren?

– A provincializmus elsősorban a befelé fordulás következménye, s mögötte általában hibás vagy csökevényes önismeret van. A provincializmus hibás szemlélet. Ahelyett, hogy építkezne a sajátosból, abszolutizálja azt. Felnagyítja, ami efemer, s megpróbálja kijátszani az egyetemessel szemben. A provinciális szemléletű költő vagy író előszere-ttel hivatkozik a hagyományokra. De nem azért, hogy meghaladva megőrizze, s nem is azért, hogy ami érték a hagyományban, azt a világképébe emelve a saját képére formálja – hanem pusztán önigazolásból... Tartok tőle, hogy a nemzetiségi irodalmakban provincializmus mindig is lesz. A kritikának s a szellemi élet irányítóinak volna a dolga, hogy hatását közömbösítse. De mi van akkor, ha az irodalmi élet mélyen kritikaellenes, mint a szlovákiai magyar? A kritikus félni kezd, hogy forró ólmot öntenek a fülébe, ezért a klikkekbe tömörülő dilettánsokat nem bántja, csupán azokat a szegény párákat, akik mögött feltehetőleg nem áll befolyásos „pártfogó”. A sárkány egyik fejét levágja, a másikat viszont megsimogatja. Hallgatással üt klasszikussá gyenge verselőket, például.

• *Talán nem túlzok, ha ilyen sárkányfejes viselkedésnek látom a cseh, illetve a szlovák kultúrához fűződő viszony megteremtésére irányuló szándékot. Hiszen olyan közegben élünk, amelyben természetesen kellene lennie a kultúrák kölcsönhatásának. Melyek tulajdonképpen a lehetőségek és mi a valóság?*

– Azt hiszem, nem használjuk ki eléggé a lehe-

tősegeket. Az igaz, hogy a Madách Könyvkiadó lefordíttatja a kortárs szlovák és cseh irodalom javát, gyakran még közepes műveket is. Mindez nagyon fontos. Ám úgy gondolom, hogy ez a kapcsolat sokkal szerveesebb is lehetne, és persze kölcsönös. Minden biztató kezdeményezés ellenére még mindig kevés szlovákiai magyar mű jut el a szlovák és a cseh olvasóhoz. Aztán az intézményes kapcsolatokon túl meg kellene keresni azokat az információs csatornákat is, amelyekeken keresztül a szlovákiai magyar kultúra minden valódi értéke bekerülhetne a szlovák és a cseh irodalmi köztudatba. Hogy ettől majdnem olyan messze vagyunk, mint húsz évvel ezelőtt, abban persze a mi nemzedékünk is vétkes. Tőzsér Árpádék vagy Dobos Lászlóék ki tudtak építeni ilyen kapcsolatokat. Másfelől az is igaz, hogy a szlovák vagy a cseh irodalmi közvélemény figyelmét csak jó művekkel kelthetjük fel. Nincs róla tudomásom, hogy szlovákiai magyar szerző verse vagy regénye a legkisebb mértékben is befolyásolta volna a szlovák irodalom fejlődését. Igaz, a magyar irodalomét sem. Ami nem zárja ki, hogy a jövőben ez ne történhessék meg.

● *Ez a kölcsönhatás tehát még körülményes. De mi a helyzet a világirodalom más tájaival? Persze a kérdésnek csak egyéni vonatkozása lehet, mindenesetre kíváncsi vagyok, ön hová nyújtogatja gyökereit?*

– Hogy az ember kikhez vonzódik, elsősorban alkat és vérmérséklet dolga, s így különösebben nagy jelentősége mások számára nincs. Mint mindenkinek, természetesen nekem is vannak kedvenc íróim, klasszikusok és modernek egyformán. Ráadásul mindenevő vagyok. Robbe-Grillet so-

kak számára fárasztó prózáját ugyanolyan kedvvel olvasom, mint mondjuk Faulknerét, Bulgakovét, Cortázarét vagy másokét. Azt hiszem, az a fontos, hogy a valóságnak az unalomig ismerős, bizalmasan közeli helyzeteit az író olyan nézőpontból láttassa, ahonnan az egyszerűben ismeretlennek, felfedezésre méltónak tűnik fel. Vagyis, hogy a mindnyájunk által így-amúgy ismert dolgokat egy új dimenzióval tágítsa ki, a szubjektivitásával. Hiszen egy tárgy vagy dolog, amit szemlélek, amellyel valamilyen kapcsolatba lépek, mihelyt ez a kapcsolat létrejön, nem ugyanaz a tárgy már, mert a szemlélet kiemeli a magánvalóságból, értelmet ad neki. Még abban az esetben is, amikor az író éppen a dolgok magánvalóságát hangsúlyozza. Hiszen ez is egy szemlélet. Szerintem az a jó, ha az író minél többfelé ereszti a „gyökereit”, ettől nem lesz rosszabb magyar, se világpolgár. Nekünk, nemzetiségi sorsba vetett értelmiségieknek még fontosabb, hogy sorsunkat nagyobb összefüggésekben lássuk, mivel a bezárkózás kísértése is erősebb.

● *Ön angol-magyar szakot végzett a pozsonyi Komenský Egyetemen, melynek magyar tanszéke bizonyos mértékben befolyásolja szellemi életünket. Mit kapott tőle személyesen ön, s mi az, amit várna?*

– Sajnos, csak kis mértékben befolyásolja. Mindenesetre én nagyon sokat köszönhetek a tanszéknek. Zeman László kitűnő stilisztika-szemináriumainak például, vagy Turczel Lajos irodalomtörténeti előadásainak. Tőlük tanultuk meg, hogy az irodalom nem a valóság szimpla másolása, noha a mi kisebbségi irodalmi világunkban sokan akkor is, azóta is a másolást várják el tőlünk. És nyitottságot kaptunk. Hogy érteni tudjuk, és meg tudjuk

becsülni azt is, ami az ízlésnormáinktól esetleg nagyon távol esik... Jó volna, ha szempontjaik nagyobb nyilvánosságot találnának közéletünkben.

● *Vagyis, ha többet publikálnának, lapokban, vagy mondjuk a Madách Könyvkiadónál. Ahol ön is dolgozik, az eredeti alkotások egyik szerkesztőjeként. Mennyire irodalmi műhely a Madách?*

– Semennyire. De nem is nagyon lehet műhely. Könyveket adunk ki, vagy hogy az irodalom szellemétől és szentségétől még idegenebbül fejezzem ki magam: *termelünk*. Ennél sokkal nagyobb baj, hogy a lapok körül is csak időlegesen alakul ki igazi szellemi műhely, s irodalmi utánpótlásunk gyérülésének ez is egyik oka.

● *Ezek szerint az újonnan fellépő generációval alig törődnek? Az Új Szóban egy vihart kavart jegyzetében ön már szóvá tette irodalmi életünk rendelkezési zavarait, vérkeringési zavarait. A magyarországi olvasó is értesülhetett erről a Kritika 1981. júliusi számából. Mit mutat ez a diagnózis és miyennek képzelel el egy ideális nemzetiségi szellemi élet működését?*

– Ez nagyon összetett kérdés, akár húszoldalas értekezést is lehetne írni róla. Először is, szellemi életünk még mindig túlságosan irodalomközpontú. De nem is lehet másmilyen. Hiányzik hozzá egy sor intézmény. Kultúra létezhet intézmények nélkül vagy intézményeken kívül, kulturális élet azonban nem. A CSEMADOK fontos missziót tölt be kulturális rendezvényeink szervezésében és irányításában, de attól távol vagyunk, hogy műhelye lehessen valamilyen nemzetiségi tudományos életnek. Műkedvelői feltételek mellett pedig senki sem várhatja, hogy tudományos élet virágozzék.

Közben egy csomó energia megy füstbe. Mert egyébként vannak történészeink, néprajzosaink, szociológusaink, régészeink stb., van szép számú műszaki értelmiségünk. A kérdésre tehát, hogy milyennek képzelem el egy nemzetiségi szellemi élet ideális működését, nem tudok felelni. Ahhoz előbb szlovákiai magyar szellemi élet kellene. De még irodalmi életünkben is hiányzik a teremtő dinamizmus. Egyebek mellett ennek az is oka lehet, hogy a szlovákiai magyar kulturális élet szervezeti keretei előregedtek, s egyre kevésbé elégítik ki azoknak a fiataloknak az igényeit, akik most kerültek ki az egyetemekről és főiskolákról, s keresik a hivatásukhoz méltó feladatokat, mégpedig szlovákiai magyarként.

● *Visszatérve az irodalmi élethez, nemcsak nálunk probléma – viszont itt élesebben, bántóbban jelentkezik – az értő, a rendszeres, megalapozott kritika hiánya. Felkészültség vona, mégisincs irányítás, útmutatás, senki sem mer rostálni: ez a búza, az a pelyva. Mi a teendő?*

– Nem szeretném a kritika fontosságát túlbecsülni, de lebecsülni sem. A kritika mindig egy nemzet irodalmának az öntudata, s egyben az irodalom önkontrollja is. Minél jobban működik ez a kontroll, annál hamarabb hullik ki a selejt, s annál gyorsabban jut el egy értékes regény vagy verseskötet az olvasóhoz. A kritika arra való, hogy megállapítsa az értéket, és kisöpörje a szemetet az irodalomból. Hogy miért beszélek ilyen magától értetődő dolgokról? Mert ha megnézzük, hogy a kritikák zöme milyen nálunk, a dolog egyáltalán nem lesz magától értetődő. Mert mit is várna el az „értő” olvasó az „értő” kritikustól? Először is azt,

hogy le tudja írni a művet, amelyről beszél. Ezen a leírás on a mű olyan funkcionális elemzését értem, amely elvezeti a kritikust a vizsgált műben megjelenő értékek rendszeréhez, s ezen keresztül az író világképéhez. Egy sor félrehallást és félreértelmezést megtakaríthatna így a kritikus. Az irodalmi mű megközelítésének ez a módszere volna nálunk is kívánatos. Pár éve úgy látszott, hogy meg is honosodik. Egy-egy Tőzsér-, Koncsol-, Zalabai- vagy Balla-kritika eseményszámba ment. Egyfajta tisztulási folyamat kezdődött, amely azóta elakadt, s kritikusként az említettek sorra elhallgattak. Vanrak tehát felkészült kritikusaink, csak éppen gyéren vagy egyáltalán nem publikálnak kritikákat, hanem valami más: esszét, verset, irodalomtörténeti tanulmányokat. Ez van. Ezt kell – vagyis nem szabad – szeretni. Hogy aztán kritikusaink egy másik csoportja képtelen felnőni a feladatához, annak a hézagos elméleti és irodalomtörténeti felkészültségen kívül van egy másik alapvető oka is. Említettem már, hogy a mi szellemi életünk szinte teljesen irodalomközpontú. A nemzetiségi lét szinte minden sajátos tartalma szépirodalmi alkotásokon keresztül kénytelen manifesztálódni, mert azok a társadalomtudományi diszciplínák, amelyek a nemzetiségi létezés módot lebonthatnák különböző rész-aspektusaira, egyelőre fejletlenek vagy egyáltalán nem működnek. Márpedig, ha az irodalom kénytelen olyan feladatokat is vállalni, amelyek kívül esnek a kompetenciáján, akkor fennáll a veszélye, hogy egy irodalmi mű súlypontjai eltolódnak valamilyen partikuláris szempont irányába. Magyarán: nem irodalmi mű születik, hanem valami más. Regénynek vagy versnek álcá-

zott ismeretterjesztés, történelemóra, szociográfia, rosszabb esetben moralizáló tanmese. Vagyis a téma lesz elsődleges. Az olyan kritika pedig, amely lemond a funkcionális elemzésről, s megáll a témánál, akaratlanul is a provincializmus hadállásait erősíti. Így jutunk el aztán a „haladó dilettantizmus”-hoz és más képtelenségekhez...

● *Ezeket a képtelenségeket még fokozza az úgynevezett nemzedéki kérdés. Ami egyébként egyetemesen is súrlódási pont. A csehszlovákiai magyar irodalomban ez hogyan jelentkezik?*

– Kissé leegyszerűsítve a dolgot, így mondanám: az irodalomban minden nemzedéki probléma abból származik, hogy a tegnap még érvényes szemléleti normák mára elveszítik érvényességüket, s ezzel együtt bizonyos kifejezési formák elkopnak, vagyis önmaguk sémáján kívül nem jelentenek többé semmit. Ez történt nálunk is. Vegyük, mondjuk, csak a nyelvhez való viszonyt. A mi irodalmunkban is két, egymástól jól megkülönböztethető nyelvszemlélet él társbérletben. Az egyik pusztán eszköznek, sémának tekinti a nyelvet, afféle közvetítő csatornának, a másik viszont olyan jelrendszernek, amelyben benne van a teljes valóság. Nem lemásolni akarja tehát a valóságot, hanem – irodalmi művekről lévén szó, melynek anyaga a nyelv – újrat teremteni a nyelvből. Arra gondolok, hogy az irodalomban nyelv nélkül és a nyelven kívül nincs semmilyen valóság. Hangsúlyozom, az irodalomban! Arról van szó tehát, hogy bizonyos kifejezési formák az idősebb pályatársak számára jelentenek még valamit, míg számunkra már nem. Ez viszont csak részben nemzedéki kérdés nálunk. Az igaz ugyan, hogy a nyelvkritikus szemlélet a mi

nemzedékünk vers- és prózatermésével jelentkeztettnél is a szlovákiai magyar irodalomban, de hozzátartozik az igazsághoz, hogy Tözsér Árpád lírájában például tettenérhető volt már tíz-tizenkét évvel ezelőtt is. Ez a nyelvkritikus attitűd pedig a legradikálisabban nálunk ugyancsak idősebb Csclényi László szövegeiben szólal meg. Ugyanakkor – s erre már Görömbei András is rámutatott egyik tanulmányában – nemzedéktársaink közül többen is a magyar irodalomból már jól ismert, s benne régebben honos világképek jegyében alkotnak, s közérthetőbb kifejezési formákban szólalnak meg. Az igazi elválasztó vonalak tehát nálunk sem nemzedékek között húzódnak, s ami kívülről esetleg nemzedéki kérdésnek látszik, az sokszor inkább státuszkérdés vagy valami más.

● *Nem ez az oka tehát annak sem, hogy a ma kb. harminc-harmincöt évesek nemzedéke – korábban élenkítő színfoltja és mozgatóereje irodalmi életünknek – mostanában valahogy szórványosabban kap hangot, némelyikükről pedig szinte egyáltalán nem hallani. Nos, mi akkor az igazi gond?*

– Azért ez nincs teljesen így. Könyveinkkel jelen vagyunk az irodalomban. Hogy csak két, számunkra kiemelkedő kötetet nevezek meg a közelmúltból: Varga Imre verseinek gyűjteményeiből a *Boszorkányszombatot* és Fülöp Antal novelláskötetét, a *Kedvező pillanatot*. Az viszont igaz, hogy mint nemzedék szétszóródtunk. Ennek számos oka van. Többek között az is, hogy a pozsonyi Hét című hetilap költészet-vitája után szálka lettünk azok szemében, akiket megbíráltunk. Egy-két keményebben megfogalmazott kritikai írás nyomán néhányunk körül olyan légkört teremtettek, amely-

ben lehetetlen zavartalanul dolgozni. Nem a kulturális politika, hanem egypár sértődött szlovákiai magyar tollforgató. S az olyan belterjes közegben, amilyen a szlovákiai magyar irodalom is, nem nehéz a partvonalon túlra tessékelni a „kellemetlenkedőket”. S ha valakit nem sikerül költőként, íróként lejáratni, megpróbálják másként... Szóval, hallani rólunk, csak éppen nem úgy, ahogyan normális volna.

● *Az ön első kötete, a Hűtlenek, 1979-ben jelent meg, novellákat tartalmaz. Írói világa főként kamaszkorának, ifjúságának emlékeiből épül fel. Hogyan jellemezné ezt a világot?*

– Olyan világnak nevezném, amelyben minden jelenség többarcú, minden cselekedet ambivalens, s minden érték kétértelmű. Én is föltaláltam a spanyolviaszt, én is ráébredtem, amire előttem sokan, hogy tudniillik semmiről sem állítható, hogy öröktől fogva ilyen vagy olyan, erkölcsös vagy erkölcstelen, jó vagy rossz, fenséges vagy nevetséges. Mindent a *helyzet* dönt el. A konkrét, az egyszeri helyzet. S az ember szüntelenül *helyzetben* van, egyik helyzetből egy másikba lép át. Ami tegnap igaznak látszott, arról mára kiderülhet, hogy hazugság volt. Vannak-e mégis valami fogódzók, amelyek megóvhatják a méltóságunkat, a becsületünket? Nincsenek „örök” kategóriák, miközben az ember mégis arra vágyik, hogy abszolút, kikezdetlen, „örök” igazságokba kapaszkodjék. Mit tehet az ember, ha nem verte meg a sors vakhittel, de nem áldotta meg cinizmussal sem? És így tovább. Egyetlen kérdés foglalkoztatott, s foglalkoztat ma is igazán: az öntörvényű, szabad cselekvés

esélyei. Mégpedig itt és most, szlovákiai magyar emberként.

• *Éleslövészet című regényében az elmondottak mintha nagyobb súllyal, átfogóbban, s közvetlenebbül jutnának kifejezésre, a szóban forgó világ tehát – érzésem szerint – nagyot változott.*

– Nem hiszem, hogy nagyot változott. Talán csak a szokatlan forma teszi, hogy másnak látszik, mint a novellák, s az irónia hangsúlyosabb jelenléte. Egyébként eszem ágában sincs valamiféle etikai vagy gnoszeológiai relativizmusnak kultuszt csinálni. Azt a prózát szeretem, amely nem a valóság kizárólagos, egyszempontú értelmezésével traktálja az olvasót, hanem inkább javaslatokat vagy „ajánlásokat” tesz a jelenségek értelmezésére. Vagyis számol az olvasó magánemberi és történelmi tapasztalataival, s ezeket próbálja meg mozgósítani. Aztán, s ez is a tárgyhoz tartozik, s remélem, hogy benne van a kisregényben, tapasztalataim szerint a szlovákiai magyar értelmiségi irtózik a cselekvéstől, talán mert mindig ráfizetett. Mi örökké alibiket keresünk, sokszor el nem követett „bűnökre” is. Érdeemes megvizsgálni ennek a szorongásos magatartásnak a történelmi hátterét, s annak is, hogy mennyire csak védekező reflexeink vannak. És valami közösségi paranoia, hogy még a legintimebb pillanatainkban is mennyire „ébren” vagyunk. Nos, azt hiszem, ennek a paranoiának is vannak bőven történelmi „hagyományai” nálunk. A 45 utáni néhány év például. Még bennem is, pedig én már azután születtem. Jogi-politikai értelemben azóta régen érvénytelenítették, ami azokban az években történt. De hogy ez milyen léleknyomorító és jellemet torzító sokk volt... Teljesen

még mindig nem tértünk magunkhoz belőle. S egyébként is: az értelmiségi előbb háromszor meggondolja, mielőtt *nem* cselekszik...

● *Ennek a világnak a főszereplője valójában a történelem. De nem a miénk, hanem az apáinké, a nagyapáinké. Mit jelent ez a történelem az ön számára? És hogy állunk mi, harmincévesek a mi saját történelmünkkel?*

– Igaza van, az *Éleslövészet* valóban apáink és nagyapáink történelmét elemzi, sőt talán még valami mást is: az ő egész történelem- és létszemléletüket. De úgy, ahogy az a mából látszik, egy fiatal értelmiségi nézőpontjából, aki ennek a történelemnek már nem volt szenvedő alanya, észjárásában, viselkedésében azonban tovább él, ami történt. Ezt a múltat lehet vállalni, s épp úgy lehet látványosan megtagadni is. Éppen csak kitérni nem lehet előle. Mert benne van a reflexeinkben, a tudatalattinkban... Hogy mit jelent ez a történelem a számomra? Terhet. Az, hogy magyar vagyok, méghozzá nemzetiségi magyar, azt is jelenti, hogy vállalom, illetve mind a hatszázezren vállaljuk a múltat – kritikusan szembenézve vele –, vagyis vállalunk egy folytonosságot szellemi és jogi értelemben egyaránt. Különben már rég nem lennénk magyarok. S ebben talán egy kis optimizmus is van... Az én helyzetem még egy kicsit más is, mint a barátaimé. Abból a korszakból, kisvárosi polgári-értelmiségi rétegből származom, amely valahogy megúsza a kitelepítést, és nem cserélte föl a nemzetiségét egy másikra. De ennek is van handicapje. Hogy milyen volt az önszemlélete ennek a rétegnek, arról egyik esszéjében nagyon pontos diagnózist készített Mészöly Miklós. Azt írja: „Valahogy

az egész olyan pudvás. Valamiféle öntudatlansággal pudvás... Amiről folyamatosan szó volt: egy rangosan érzékeny és jó képességű értelmiség – és leendő értelmiségiek – méltatlan elfuserálódása. Holdkóros tehetetlenség... És ha nem is korszerű formában, de korrekt nemzeti érzéssel rendelkezett... Szóval, volt ennek a városnak andaxinja a sorsa és a történelme ellen. Aki nem szedte, fulladt bele a kesergésbe, tépelődésbe, borba.” Vagy elég föllapozni Kosztolányi, Krúdy, Török Gyula és mások regényeit... Azt hiszem, számunkra minden azon múlik, hogy tudjuk-e a jövőben ködök és gőzök, mítoszok és illúziók nélkül nézni sorsunkat, nem dacos, hanem magától értetődő magyar tudattal. Hűvösen, de fiatalosan és bátor szívvel. Az össznemzeti értékek és hagyományok mellé a mi saját és sajátos sorsunkból fakadó értékeket kell teremtenünk. Az illúziók nélküli történelmi- és magyarságtudat mellé pedig vissza kell perelni az emberi méltóságunkat.

● *Úgy tűnik, a kortárs magyar irodalomból leginkább Mészöly Miklóshoz vonzódik. Mészölynél a történelem – ha nagyon leegyszerűsíttem – a hatalom és az egyén párviadala, amelyben az egyén esélyei eleve reménytelenek. Úgy veszem észre, ön is ide lyukad ki, csak nem véres-komolyan, mint ő, mert ön-nél a történelem szorítójában a kisember minden K.O. után kótyagosan feltápáskodik és rezignáltan porolgatja a gatyáját: hát már megint? Honnan ez az irónia és mi a célja vele?*

– Az irónia kiemeli a jelenségek, dolgok, magatartási formák ambivalenciáját, s az *Élelövészetben* éppen az volt az egyik célom, hogy a paradoxonokra, a dolgok sokarcúságára hívjam fel olva-

sóim figyelmét. Hogy nem szabad „bedőlni” a legendáknak, mítoszoknak vagy az első tetszetős világmagyarázatnak, amelybe belebotlunk. Az irónia a kételkedés fegyvere, még hozzá igen hatásos fegyvere. A szkepszis pedig a gondolkodás motorja. Mondhatnám úgy is, hogy szkepszis nélkül nincs gondolkodó ember, csak hívő ember van. Persze a hívő is kételkedik olykor. Csakhogy ez amolyan irányított kételkedés, hogy amiben vakon hiszünk, abban nyugodtabb lelkiismerettel hihesünk vakon. Szóval, kételkedés nélkül megállna az élet, de legalábbis elviselhetetlen lenne. Ezért, véleményem szerint, a szkepszis, még ha közben az ember eljut a legmélyebb pesszimizmushoz is, olyan nélkülözhetetlen az élethez, mint a levegő. A másik: lehet-e arról, ami itt Közép-Európában az elmúlt fél évezredben történt, irónia nélkül beszélni? Eleink annyi abszurd katasztrófán mentek keresztül, hogy csoda, hogy kedvük volt a világra hozni bennünket. És még valami: hol a garancia rá, hogy amire már volt precedens, az nem ismétlődik meg többé? Ahhoz képest, amin apáink és nagyapáink keresztülmentek, mi vakáción vagyunk. Csak éppen azzal a nyomasztó tudattal, hogy ez a vakáció véget is érhet egyszer.

• *Az Éleslövészet fülszövegében azt írja: meg kellene tanulnunk helyesen kérdezni végre. Most megkérem, kérdezzen! De válaszoljon is rá...*

– Nos, ezzel a kérdéssel föladta nekem a leckét. Én azzal az esendő meggyőződéssel kezdtem el írni az *Éleslövészetet*, hogy megpróbálok helyesen kérdezni. Hogy ez sikerült-e, nem tudhatom, legföljebb reménykedhetem, hogy igen. De hogy válaszoljak is?... Mélyen hiszek benne, hogy az em-

ber cselekedeteinek a motorja a szabadságvágy. Ma ez talán egy kicsit romantikusan hangzik... A kérdések több ezer éve ugyanazok, s válaszolni sokféleképpen lehet rájuk. De talán fölül lehet kerelkedni a determinációkon. Mindnyájan ugyanazokra a kérdésekre válaszolunk – másképpen. Ezért olyan nehéz néha elviselnünk egymást.

● *Végül megkérem, summázza: hogyan éli jelenét, miként értelmezi múltját, hogyan tervezi jövőjét a csehszlovákiai magyar tollforgató, közösségben és egyenként gondolkozva?*

– Úgy, hogy ír. Nem szívesen beszélek magamról, mert az ember akarata ellenére vagy nagyképpűnek, vagy álszerénynek tűnik fel ilyenkor. Nekem nagyon tetszik, amit Ottlik Géza mond, arra a kérdésre válaszolva, hogy mit is akarhat egy regényíró. Most nem tudom pontosan idézni, de a válasz lényege az, hogy remélhetőleg regényt írni. S ebben tényleg benne van minden. Mert a regény jelen és múlt, történelem és magánélet, lélekrajz és ontológia, és még sok más egyszerre és egyidejűleg. A jó regényben tényleg minden benne van, és minden a *helyén* van. Szóval, jó regényeket szeretnék írni.

(1982)

A beszélgetést

BROGYÁNYI JUDIT készítette.

Hagyomány és korszerűség a csehszlovákiai magyar prózában

Ha vesszük magunknak a fáradságot, és áttekintjük a szlovákiai magyar irodalmi publicisztika és esszéírásnak nem is zömét, csupán a javát, évtizedek óta visszaköszönnék belőlük az olyan kultikus szavak, mint realizmus, szocialista realizmus, erkölcsi realizmus, hagyomány, korszerűség, valóságirodalom stb. Valljuk be, szinte valamennyi homályos jelentésű fogalom vagy annyira általános, hogy ahány író és publicista használja őket, annyiféle jelentése van. Ugyanakkor senki sem kételkedik abban, hogy ezekre a segédfogalmakra szükségünk van. Amikor hagyományokról beszélünk, körvonalazódik előttünk azoknak a verseknek, regényeknek, elbeszéléseknek a sora, amelyeket irodalmi értékűknél fogva jelentősnek tartunk, amelyek, bár a múltban keletkeztek, hatással vannak a mai irodalomra is, mégha nem is mindnyájan ugyanazokra a művekre gondolunk. Ugyanúgy arról is van valamilyen elképzelésünk, hogy mit tekintünk korszerű irodalomnak. Mivel hagyomány nem létezik a hagyományt hordozó szubjektum nélkül, engedjék meg, hogy a továbbiakban kissé önkényesen kezeljem ezt a fogalmat, és az adott

lehetőségeken belül megpróbáljam azt konkrétá tenni.

Mit nevezünk az irodalomban hagyománynak? Vajon a világ összes irodalmában a mai napig megírt valamennyi irodalmi művet? Ha így volna, hagyománynak kellene tekintenünk nemcsak Vergiliust, Dantét, Shakespeare-t, Joyce-t, hanem az irodalmilag jelentéktelen, elavult műveket is. Nyilván kevés író akad, aki azt mondja, hagyománynak tekinti az irodalmilag értéktelen műveket. A hagyományra nemcsak az jellemző, hogy elválaszthatatlan az azt hordozó szubjektumtól, hanem az is, hogy benne a szubjektum értékszemlélete tükröződik vissza. A szubjektum értékszemlélete elválaszthatatlan annak a kornak a szellemi áramlataitól, amelyben benne él. Egy határon túl mindnyájan a saját jelenidőnk foglyai vagyunk. A múltat mindig a jelenidőnk felől értelmezzük, és ez az irodalomban sincs másképpen. Éppen ezért, amikor hagyományt emlegetünk, óvakodnunk kell attól a tévképzettől, hogy azt stabil képződménynek tekintsük, és különbséget kell tennünk hagyomány és irodalomtörténeti múlt között. Minden értékes irodalmi mű irodalomtörténeti tény, de nem feltétlenül hagyomány is. Az irodalomtörténeti tény objektív dolog, a hagyomány szubjektív. Az irodalomtörténeti tény objektív értékrendet tükröz (Czuczor Gergelyt valószínűleg a jövő nemzedékei sem fogják Petőfi vagy Arany fölébe helyezni), a hagyomány szubjektívát (egy bizonyos lokalitás számára Czuczor Gergely lehet nagyon fontos költő). És ezzel egy újabb kényes ponthoz érkeztünk el. Mivel ruházzuk fel a hagyományt: földrajzi, történelmi, ideológiai vagy irodalmi tar-

talommal? A kérdés különösen a mi szempontunkból kényes, mivel létezésünk egyfelől az egyetemes magyar kultúrához, másfelől, a csehszlovákiai állami lokalitáshoz kapcsolódik. Szóban és írásban is elhangzottak nálunk olyan vélemények is, melyek szerint Balassi, Madách, Mikszáth stb. azért hagyományunk, mert a mai Szlovákia területén születtek. Nem vonom kétségbe ennek az álláspontnak a részizgagságát, ám határozott különbséget kívánok tenni művelődéstörténeti és irodalmi hagyomány között, s a továbbiakban, ha hagyományról fogok szólni, azon nem művelődéstörténeti, nem földrajzi, nem történelmi, hanem csakis irodalmi hagyományt fogok érteni.

Irodalmi önszemléletünknek van egy sarkalatos tétele, s ez úgy szól, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom a semmiből indult. Ami létrejöttének körülményeit, intézményrendszerének kialakulását illeti, ez tagadhatatlanul így is van. Mégsem állítható, hogy nem voltak hagyományai. Hiszen ott volt előtte az egész világirodalmi múlt és jelen. A kérdés csupán az, hogy abból mely áramlatokat, alkotókat, írói-irodalmi csoportokat vállalunk hagyományként. Azonkívül föl kell tennem azt a kérdést is, beszélhetünk-e a csehszlovákiai magyar irodalom kollektív hagyományairól? A hagyomány megválasztása lehet-e kollektív választás? Minden nemzeti irodalom jelentősége, súlya, rangja egyenlő alkotói irodalmi teljesítményének súlyával, értékével, rangjával. Nagy írók nélkül nincs nagy irodalom. Egyéniség nélkül *viszont* nincs nagy író. Az egyéniség *viszont* különbözőséget is jelent. Az irodalomban az egyéniség a hagyományai megválasztásában is különbözik társaitól. A hagyom-

mányok megválasztását én mindig egyéni választásnak tekintem. Elképzelhetetlennek tartom, hogy valamiféle okosok vagy vének tanácsa rögzítse, mit kell a cschszlovákiai magyar írónak ezentúl a hagyományának tekintenie. Ilyen abszurdításokra sajnos volt már példa, a különböző totalitárius rendszerek és ideológiák előszeretettel címkéznek, cenzúráznak és bírászkodnak egy-egy kollektívum, nemzet vagy osztály nevében. De tekintsük a totalitárius rendszereket a történelmi fejlődés zsákutcáinak. A cschszlovákiai magyar irodalom hagyománya az, amit íróik mindenféle külső erőszak nélkül a hagyományuknak tekintenek, még akkor is, ha szembeszökő különbségek mutatkoznak majd választásukban. S ez a választás átlépheti a nemzeti kereteket, sőt minél inkább átlépi, annál inkább fölfrissítheti, rétegezi, gazdagítja egy nemzet irodalmát. Amikor Ady Baudelaire-t és a szimbolistákat elődjének vallotta, nem a magyar irodalmi múltat árulta el, hanem a magyar irodalomban nyitott meg új fejlődési szakaszt. Az irodalmi kifejezésformák internacionálisak, a műnemek és műfajok is. Nincs értelme patikamérleggel vizsgálni, hogy egy versben vagy regényben mennyi a nemzeti elem és mennyi a nemzetközi. Egyrészt az ilyesmi megállapíthatatlan, másrészt értelmetlen, mert a regény vagy vers irodalmi értéke szempontjából irreleváns.

Amiről beszélek, evidenciák. Minek akkor emlegetni ezeket a dolgokat? Mert irodalmunk és irodalmi életünk gyakorlata azt mutatja, hogy nem is olyan evidens, amit szóban vagy elvben annak tekintünk. Fábry Zoltán fogalmazta meg először, majd a következő évtizedekben még nagyon sokan

azt az igényt, hogy meg kellene írni az úgynevezett szlovákiai magyar regényt. Ezzel kapcsolatban egy érdekes paradoxonra szeretnék rámutatni. Arra, hogy az ilyen igény abszurd, s mégis ennek az igénynek a jegyében születtek meg a hatvanas és a hetvenes években a legjelentősebb prózai művek irodalmunkban. Csehszlovákiai magyar regény, mint valami sajátos műfaj a regény műfaján belül – ez képtelenség. Tudom, Fábry Zoltán sem így gondolta, és senki sem gondolja közülünk, hogy ilyesmi lehetséges. Nem is ezzel vitatkozom. A megnevezés kifejez egy igényt, s viszonylag pontosítja is. Olyan regényt tételez föl, amelyben a csehszlovákiai magyarság drámai sorsa fejeződik ki egy ennek a szándéknak leginkább megfelelő nagyepikai formában, kimondva vagy kimondatlanul, a múlt századi nagyrealista epika eszközeivel. Akarva inkább, mint akaratlanul, Fábry Zoltán programot adott mindnyájunknak, akik itt, Csehszlovákiában magyar prózát írunk, s a kérdés csupán az, elfogadjuk-e ezt a programot vagy elutasítjuk. Mert amilyen csábító, sőt heroikus a vállalkozás írni néhány nagyepikai művet ennek a programnak a jegyében, annyira problematikus is. A továbbiakban arról szeretnék beszélni, miért tartom ezt a vállalkozást problematikusnak, annak ellenére, hogy Fábry felhívása megtermékenyítette prózáinkat, sőt Dobos László, Duba Gyula regényei, Rácz Olivér *Megtudtam, hogy élsz* című regénye és Álom Tivadar-novellái, Mács József *Adóságtörlesztés* című regénye, valamint Gál Sándor elbeszélései révén kialakította a csehszlovákiai magyar próza arculatát. De tudatosan kötődik-e ehhez a programhoz vagy nem, prózaírásunknak ebbe a vonulatába

tartoznak Bereck József könyvei is és nagyon távolról még talán Cúth János *Életfa* című regénye is. Nem csupán a regényírásunkat, hanem a novelisztikánkat is áthatja tehát annak a nemzeti önvizsgálatnak és öndefiníciónak az igénye, amelyet a Fábry meghirdette program latensen kifejez.

Ha tehát kisebbségi önismeretünket nagy mértékben tágították, múltunkat mélyebben megismertették velünk és drámai pillanatainak irodalmi ábrázolásával annak sok ellentmondását tisztázták ezek az irodalmi művek, ugyan mi okunk lehet okvetetlenkedni és kifogásokat támasztani a Fábry Zoltán és mások által meghirdetett programmal szemben? Mindenekelőtt amiatt a látszólagos apróság miatt, ami irodalmi gondolkodásunkban – esszéinkben, kritikáinkban, irodalmi publicisztikánkban – is a mai napig állandóan összerosódik: hogy irodalmi tettnek tekintjük azt, ami pedig főleg kulturális tett volt. Pontosabban fogalmazva: hogy amíg az általam felsorolt irodalmi műveket egytől egyig szellemi életünk jelentős kulturális tettének tekinthetjük, irodalmi értékük alkalmassínt nagyon különböző, gyakran még egy adott életművön belül is. Hogy az önismeret tágítása és gazdagítása regény vagy elbeszélés által önmagában még nem garantálja az irodalmi mű irodalmi értékét. Bessenyei György írói munkássága a maga korában hatalmas nemzeti kulturális tett volt, korszakot nyitott a magyar irodalomban, de mint irodalom már a maga korában is elavult. A csehszlovákiai magyar regény megírására felhívó programmal szemben a legfőbb kifogásom az, hogy nem tisztázza a kérdést, miképpen írhatunk ma regényt, és egyáltalán: mit nevezünk regénynek ma,

a huszadik század második felében. Ilyenformán a gombhoz varrjuk a kabátot, s lehetséges, hogy amikor majd ebbe a kabátba bele kell bújnunk, előbb fogyókúrára kell fognunk magunkat.

Amikor regényt, elbeszélést vagy verset akarunk írni, mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy mit tekintünk regénynek, elbeszélésnek, versnek. Csöppet sem akadémikus kérdés ez, hanem minden tekintetben gyakorlati. Regényt írni mást jelentett Dosztojevskij korában, mást a század elején, és mást jelent ma. Mert noha az emberi sors nagy alapkérdései mit sem változnak az évszázadok vagy évezredek során, az önmagunkról, a világról, a mikro- és makrokozmoszról való ismereteink csak az elmúlt száz évben is rengeteget változtak. Egy verset vagy regényt nem steril irodalmi inkubátorban írunk, hanem abban a világban, amelyben a hétköznapi életünket éljük, amelyről alapos vagy felületes ismereteink vannak. Egy regényben az tükröződik, amit a világról és önmagunkról tudunk, de még ennél jóval több is. Amit sejtünk, amit az intuíciónkkal érzünk, de még az is, hogy miképpen gondolkodunk az ismeretekről, milyen a hozzájuk való viszonyunk, és miképpen törekszenek ezek az ismeretek és szándékok szemléletté rendeződni bennünk.

Ha megnézzük prózánk legjavát, legjelentősebb regénycinket, szembeötlik, mennyire hiányzik belőlük a huszadik századi regényíró életét leginkább megkeserítő dilemma, nevezetesen az, mit jelent ebben a pillanatban regényt írni, hogyan fogjunk hozzá a regényíráshoz. Tudom, miről akarok regényt írni, tudom, mit akarok az olvasó tudomására hozni, van véleményem a körülöttem és

velem zajló eseményekről, vagyis az életről, a kérdés csak az, hogyan tudom mindezt művészi üzenetté alakítani. Hiszen regényt, elbeszélést vagy verset írni éppúgy művészet, mint zenét komponálni vagy festeni. A dilemma csak első látásra formai-technikai kérdés. Ahogy a vélemény még nem világszemlélet, úgy a regény vagy elbeszélés formájában megírt szöveg sem mindig regény vagy elbeszélés a szó esztétikai értelmében. Az író világszemléletét ugyanis nem a benne deklarált nézetek, filozófiai szentenciák, mai vagy múltbeli események, történetek mennyisége, nem az író sok esetben explicite kifejtett gondolatai fejezik ki, hanem a forma. Ami pusztán technikai kérdésnek látszott az első pillanatban, sorsdöntővé válik, mihelyt a regényt vagy elbeszélést írni kezdjük, hiszen a regény, vers megformált tartalom. A mi prózaíróink, miközben legelfogultabb híralói sem tagadhatják, hogy jelentős irodalmi értéket teremtettek, ezt a kérdést megspórolták. A mi prózánk legnagyobb fogyatékoságát a *mit jelent ma regényt írni, a hogyan csináljam meg* kérdésének a megtagadásában látom. Legjobb íróink, miközben a csehszlovákiai magyarság közelmúltjának és részben jelenének drámáját sokszor döbbenetes őszinteséggel feltárták, kézenfekvőnek, problémamentesnek tekintették azt a regényformát, amely egy hegelianus szemlélet jegyében a múlt századi nagyepikában klasszicizálódott. Ennek legelső oka az lehet, hogy íróink regényeik, elbeszéléseik anyagát nem megformálandó tartalomnak tekintették, hanem olyan tartalomnak, amely nehézségek nélkül elbeszélhető a kánonnak tekintett múlt századi realizmus eszközeivel. Bizonyos tartalmak kimon-

dását vagy elmondását fölébe helyezték azok megformálásának. Dobos László *Földönfutók* című regényének kivételével alig-alig érezzük azt, hogy a mű a megformálással való kemény küzdelemben jött létre. A kimondott tartalmak, igazságok újszerűsége, a kimondás merészsége elkápráztatja az olvasót. Csakhogy ami nem volt evidens a kimondás pillanatában, azt tíz-húsz év múlva ugyanaz az olvasó magától értetődő igazságnak fogja tekinteni, egy következő nemzedék pedig semmi újat vagy meglepőt nem talál benne. És ez a pillanat egy regény megméretésének a legnehezebb pillanata. A regényben kifejezett társadalmi-történelmi-nemzeti tartalmak letisztultak már, a figyelem egyre inkább a regénynek arra a másik, rejtettebb síkjára terelődik, ahol ezek a kollektív tartalmak a regény szereplőinek a sorsában megütköznek, s még inkább az írói szemléletre, amelyet a stílus és a regény különféle kompozíciós eszközei hordoznak. Jósika Miklós és Jókai Mór egyaránt írtak történelmi regényeket. Jósika irodalomtörténeti adat lett, Jókai regényei azonban ma is élnek, mert írójuk nem pusztán történelmi eseményeket akart elbeszélni, hanem elsősorban jó regényt akart írni. Amikor azon vitatkozunk immár több évtizede, hogy meg kell írni a szlovákiai magyar regényt, akkor fölösleges azon vitatkozni, mi legyen ennek a regénynek a tárgya. Azt az írók külön-külön úgyis tudják. Előbb föl kell tenni a kérdést, hogyan lehet ma jó regényt írni. Persze a kérdés még tovább egyszerűsíthető, egészen addig a közhelyig, hogy jó regényt kell írni, és az egy csehszlovákiai magyar író regénye lesz, tehát csehszlovákiai magyar

regény, amely akkor is a csehszlovákiai magyar közösséget reprezentálja, ha szereplői Mars-lakók.

A regényírás technikai-formai problémáinak megspórolása mögött azonban más, történelmi, művelődéstörténeti, politikai okok is meghúzódnak. Például, a magyar regény folyamatos megkérdettség, a nyugat-európai és az amerikai regényhez képest, de elsősorban a magyar liberalizmus veresége 1919 után és a magyar társadalom fejlődésének kényszerpályákra szorulása. A Horthy-féle konzervatív, tekintélyelvű paternalizmustól kezdve a sztalinista totalitarizmuson át a Kádár-féle kommunista paternalizmusig. Egy regény vagy elbeszélés sosem tud pusztán a maga irodalmi hagyományából megújulni, annál is kevésbé, mert az irodalom mindig is egy kicsit a természet világából ismert fotoszintézis jelenségét utánozza. A nyelv révén létezik, de a nyelv révén mindig az emberre vonatkozó természet- és társadalomtudományi tényismereteket fordítja át eleven művészi üzenetté. Freud, Bergson, Heidegger, a fenomenológiai iskola, a strukturalizmus, Wittgenstein, a természettudományos szemléletek hatása ott lüktet az egész modern, huszadik századi irodalomban, a csehszlovákiai magyar irodalom viszont nem vagy alig vett róluk tudomást, részben íróinak hibájából, részben pedig azoknak a totalitáriánus ideológiáknak a nyomása miatt, amelyek kivetették magukból a huszadik századi tudományok eredményeit, mivel azok nem illettek bele utópisztikus-forradalmi elképzeléseikbe. A magyar liberalizmus bukása, majd mai újjászületése és reneszánsza között több, mint fél évszázad telt el, s ennek a hét évtizednek a szellem gúzsbakötését hozó

viszontagságai nem múltak el nyomtalanul a magyar irodalom történetében sem. Még kevésbé a csehszlovákiai magyar irodalomban, amelyből hiányzott a nyugatosok irodalmi forradalma, s amelyben egy ilyen irodalmi korszakváltást lehetővé tevő liberális szellemi mozgalom a legcsenevészebb ága volt a jobb- és baloldalon, a konzervatív paternalizmus és a szektás-dogmatikus sztalinista szélsőbaloldal körül polarizálódó itteni magyar szellemi életnek. Aki vezéregyénisége lehetett volna egy európai prózairodalomnak nálunk, Márai Sándor, Magyarországra költözött, s regényei már Budapesten jelentek meg.

Ha a szépprózánk jellegében domináló hagyományos realizmusmodell térhódításának az okait vizsgáljuk, azt mégis legfőképpen a kisebbségi léthelyzet különösségében kell keresnünk. A kisebbségi léthelyzet Európának ebben a felében az állandó létbizonytalanság, veszélyeztetettség, a fennmaradásért folytatott sziszifuszi küzdelem helyzete. Tapasztalatainkból mindnyájan tudjuk, mert a mindenkori hatalom is minduntalan figyelmeztet rá, hogy nemcsak intézményeink megteremtése, hanem sokszor azok megőrzése is a kisebbség erejét meghaladó erőfeszítéseket követel meg tőlünk. A történelem néhány rövid pillanatától eltekintve defenzív léthelyzetben vagyunk, napról napra kell megküzdenünk a fennmaradásunkért. Ez nemcsak felőrli szellemi elitünk energiáit és felemészti tehetségét és tudását, hanem arra kényszerít bennünket, hogy mindent, így az irodalmunkat is, alárendeljük ennek a küzdelemnek. Szellemi munkát végezni egy kisebbségi közösség kebelében küldetésé válik abban az értelemben, hogy a megmaradást

kell szolgálnia, a közösség belső kohézióját kell erősítenie olyan körülmények között, amelyek ezt a kohéziót mindennap bomlasztják. Így válik az irodalom művelése is küldetésé. Az irodalomnak a lehető legegyszerűbb, a legtöbb olvasója számára érthető formanyelven kell ezt a küldetését teljesítenie, mert csak eképpen működhet kohéziós erőként. Az irodalom öncsonkításra kényszerül, mint minden olyan esetben, amikor valamilyen küldetést vállal, amikor ilyen-amolyan ideológia téziseihez igazodik. Ha tehát mérlegre tesszük a szlovákiai magyar próza legrepresentatívabb alkotásait, autentikusságában nincs okunk kételkedni. Ezek a művek, megfelelő, a tárgyba vágó társadalomtudományi kutatások hiányában, döntő módon járultak hozzá ahhoz, hogy mint szlovákiai magyaroknak legyen egyáltalán valamilyen képünk önmagunkról, főleg a közelmúltunkról. Néhány írónk kirándulása a szociográfia területére egyáltalán nem volt véletlen, és nagyban pontosította azt a magunkról alkotott képet, amelyet regényes formában már korábban megismerhettünk. Regényírásunk többnyire regényes történelemírás vagy regényes szociográfia. Az író persze minden öncsonkítás láttán berzenkedik, s berzenkedik prózáírásunk minden belső ellentmondása láttán, ezeknek az ellentmondásoknak a kiküszöbölése ugyanis az alapfeltétele annak, hogy a csehszlovákiai magyar próza tovább korszerűsödhesen. Ezzel kapcsolatban röviden és tézisszerűen néhány alapelvet szeretnék leszögezni.

Az első az irodalom önérvényűségének az elve. Ezen azt értem, hogy irodalmi mű létrehozása nem rendelhető alá semmilyen más irodalmon kí-

vüli emberi tevékenységnek, eszmének, ideológiának, pragmatikus szándéknak, csupán a saját belső, esztétikai szabályainak. Irodalmi mű létrehozását nem motiválhatja küldetéstudat, hacsak nem az a küldetés, hogy az író irodalmi értéket akar teremteni. Az irodalmi mű jelrendszere, éppen sokszorosán áttételes jellegénél fogva mindig is elég tágas volt ahhoz, hogy benne egy adott történelmi korszak a maga egész bonyolultságában megjelenhessen. Amikor az írói szándék nem elsősorban irodalmi érték létrehozása, hanem valami más, kompenzációs szándék, esetleg ideológiai apologetika, értelmét veszíti a művel kapcsolatban mint irodalomról beszélni. Amennyire pótolhatatlan kulturális tett volt írónk részéről az írásból kulturális missziót csinálni, annyi hátránnyal is járt. Irodalmunk ezáltal elszigetelődött a fő világirodalmi áramlatoktól, és nehezen találja helyét a hatvanas évek közepe óta gyökeresen megújult és átalakult magyar próza kontextusában is. Irodalmunk nem, vagy alig vett tudomást arról, hogy az évezredes keresztényi világkép megrendülésével, a modern ipari, majd a mai posztindusztriális társadalmakban az egyén identitásválsága elmélyült, értékrendje relativizálódott, s ezt a problémát a keresztényi világkép helyébe lépő új, kollektivista utópiák és ideológiák nem hogy nem tudták megoldani, hanem tovább mélyítették. Miközben a huszadik századi világirodalom ennek az immár általános, az egész emberi civilizációt érintő érték- és identitásválságának a feltárásával van elfoglalva, a cseh-szlovákiai magyar próza mint egy sajátos léthelyzetben levő nemzeti kisebbség azonosságkeresésének artikulációja, úgy tárta fel e közösség identi-

tás- és értékproblémáit, hogy bízva az államszocializmus ideológiájának helyességében és általános érvényében, illetve e ideológia tévedéseinek kiigazíthatóságában, az egyén általános érték- és azonosságtudatának válságát pusztán az egyén szociológiai- etnikai- történelmi meghatározottságaiban kereste. Eközben íróink, s ez kielemezhető regényeinkben, a történelmet olyan célelvű folyamatként tételezik, amely vargabetűkkel ugyan, de értelme végső ki- és beteljesülése irányában halad. Kétkedés vagy távolságtartás ezzel a hegeli gyökerű történelemfilozófiai koncepcióval szemben nem mutatható ki prózáinkban, sem tartalmában, sem formai eszközeiben. Ebben a prózamodellben szerző és elbeszélő pozíciója azonos, a szöveg az írói mondanivaló-ideológia szolgája. A történet elbeszélhető, mert létezik egy fiksz pont, amelyből a világ nem részeire töredezett, áttekinthetetlen és értelmezhetetlen, hanem egységes és értelmezhető.

De vajon honnan származik ez az írói magabiztosság? Azt hiszem, nem kell túlságosan messzire mennünk, csupán a magyar irodalomban részben még ma is makacsul élő írói szerepfelfogáshoz, amely szerint az író, költő kiválasztott lény, aki olyan igazság birtokában van, amely megfellebbezhetetlen. Ebben a szerepben az író médium, amelyen keresztül a nagybetűs Igazság szól az olvasóhoz, lehetőleg az egész nemzethez. Pedig a huszadik századi történelmi katasztrófák és kataklizmák sorozatban cáfolták meg ezt a nemzeti romantikában gyökerező kiválasztottságtudatot, s csökkentették még visszamenőleg is a hitelét ennek a szerepnek olyan nagy alkotóink esetében is, mint Petőfi vagy Ady, akiknek váteszszerepét a század

magyar történelmében végigsöprő diktatúrák szemrebbenés nélkül fölhasználták elnyomó politikájuk ideológiai alátámasztására. Úgy gondolom – s ezzel nem az írók társadalmi szerepvállalása ellen kívánok szólni –, hogy az író se nem kevesebb, se nem több más állampolgárnál. Egy asztalostól vagy politikustól legföljebb abban különbözik, hogy más hivatást űz, s hogy a hivatásának az ad értelmet, ha sikerül művészi alkotást létrehoznia. A huszadik század írója nem ringathatja magát abba az illúzióba, hogy regénybeli teremtményeinek a világán kívül vagy fölötte áll. A szerző bármikor fölcserélhető teremtményeivel, mert ugyanabban a világban él, amelyben a teremtményei vagy az olvasói. Nem a nagybetűs Igazság birtokosa. A huszadik századi regényben az író maga is szereplő, a műalkotás alanya és tárgya egyszerre, teremtő és teremtet. Isten meghalt, a dolgok igazságát nekünk, földi halandóknak kell megkeresnünk, s ez, Isten halála után, még bonyolultabb feladat, mint korábban volt. Más dolog az Igazság birtokában lenni, és más pozícióban vagyunk, amikor az igazságot még csak keressük. Az író nem szólhat se egy nemzet, se társadalmi osztály, se más csoport, klikk vagy közösség nevében. Csak önmaga nevében szólhat, összesöpörve és valamilyen értelmes rendbe újra összerakva egy egyszer s mindenkorra összetört világkép cserepeit. Mert lehet, hogy Isten nincs, mert lehet, hogy az utópiák véres diktatúrákba torkollnak, de a világ egységének látomása, mint nosztalgia a nagybetűs Igazság iránt, ott kell, hogy éljen minden íróban.

A csehszlovákiai magyar prózáról mind ez ideig kevés számottevő tanulmány íródott. Hogy miért kevés, nem akarom részletezni, messzire vezetne. A problémák valamiféle összefoglalására mégis

szükség van. Szubjektív lesz ez az összefoglalás, nem is lehet más, hiszen az előadás írója nem irodalomtörténész, hanem maga is aktív író. A csehszlovákiai magyar próza arculatát meghatározó művek közé alighanem közmegegyezéssel odasorolhatók mindazok a regények és elbeszélésköttek, amelyekről előadásom elején említést tettem. Korszerűségüket abban látom, hogy egy olyan korban volt merszük a csehszlovákiai magyarság létkérdéseit a szépirodalom művészi, tiszta nyelven feszegetni, amelyben gyakorlatilag megszűnt létezni mindenféle közösségi élet, amelyben a társadalom önmagába, a családi életbe, gyér anyagi javak hajszolásába fordult, s amelyben a közélet nyelve bornírt frázisok szajkózásában merült ki. Ez a prózaíró nemzedék történelmi küldetését azal végezte el, hogy költészetünk néhány kiválóságával egyetemben lefektette egy autentikus, maradó értékeket hordozó irodalom alapjait. Talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy megteremtette a csehszlovákiai magyar irodalom saját hagyományait. Azokat a viszonyítási pontokat, amelyekhez egy szervesen, immár a saját belső törvényei szerint építkező irodalom következő nemzedékei kénytelenek lesznek akkor is visszanyúlni, ha hagyományértelmezésük jóval tágabb lesz. Úgy vélem azonban, hogy a Dobos László, Duba Gyula és mások nevével fémjelzett prózamodellel nem lesz, és nem is lehet kánonja prózaírásunknak. Csak hagyománya. Iránytű, amelyet a következő nemzedékek írói bármikor elővehetnek, ha úgy érzik, hogy a járatlan úton, amelyen elindultak, eltévedtek.

(1989)

Tehetség és irodalom

Előadás az Iródia-csoport érsekújvári
összejövetelén

A jövő év közepén megjelenik egy könyv*, amely az írószövetségi szemináriumunkra meghívott pályakezdő költők és prózaírók egy részének feltehetőleg legjobb munkáit tartalmazza. Ez a könyv, bár különbözőképpen, jelentős eseménye lesz szerzőik irodalmi pályafutásának és irodalmi életünknek. A könyvben bemutatkozó fiatal költők és novellisták számára az ártatlanság korának végét jelenti majd, mivel az eddiginél összehasonlíthatatlanabbul nagyobb nyilvánosság ítélik majd írásaik minősége felől, melyek egyszersmind bekerülnek abba az irodalomtörténeti kontextusba is, amelyet csehszlovákiai magyar irodalomnak is nevezünk. A papír sok mindent elbír, jó és rossz verseket, jó és rossz novellákat egyaránt. Ám más dolog sokszorosított füzetekben**, lapokban és folyóiratokban publikálni, és más dolog könyvben szerepelni. Nem mintha csupa jó könyv jelenne meg nálunk. Erről, sajnos, szó sincsen. Mégis mind az olvasói, mind a szakmai elvárás más az alkalmi publikációkkal, és más egy könyvvel szem-

* Azaz: *Próbaút* (Pozsony, 1986). – A kötetbeli lábjegyzetek a szerkesztő megjegyzései.

** Utalás az Érsekújvárott megjelent Iródia-füzetekre.

ben. Ma még mindig ott tartunk, hogy a kulturális sajtóban akárkinek megjelenhet írása, aki valamilyes íráskészséggel rendelkezik. Egy könyv szerzőjéről azonban feltételezzük, hogy hivatásos író, egy irodalmi antológia szerzőiről pedig legalább azt, hogy hivatásosíró-jelöltek.

Az irodalmi értéket, és mindenekelőtt ezt keresve, azt a töméntelen mennyiségű verset, és, sajnos, jóval szerényebb mennyiségű novellát, amelyből az Iródia-antológia összeállítói válogattak, két fő irányból érdemes megközelíteni. A szerzők tehetsége felől egyrészt. Ez talán a legdöntőbb. Meg kell vizsgálni azonban azt is, hogy irodalmunk értékszerkezetébe miképpen illeszthetők be a versek és novellák, s van-e bennük annyi helyzeti energia, amely az önmaga értékeinek stabilizálásával elfoglalt csehszlovákiai magyar irodalmat elmozdítja a fejlődés, az önmaga eddigi értékeinek meghaladása irányába. Rövid vitaindítómban ezt a két szempontot próbálom körüljárni.

Egy, az első verseivel vagy novelláival házaló, hol félszeg, hol pimaszul magabiztos fiatalemberről megállapítani, hogy tehetséges-e vagy sem, roppant felelősség és kockázat. Bár az irodalomtudomány ma már oly messzemenően szakosodott s oly egzaktta vált, hogy az írásjelekből is képes kiszajtolni a mű szellemét, s roppant késekkel hadonászik a boncasztalra kötözött vers fölött, nem hiszem, hogy abszolút megbízható támpontokat tud nyújtani annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy a vizsgált vers vagy novella szerzője tehetséges-e vagy sem. Nem bújhatunk, s nem is szükséges semmiféle tudományosság fedezőke mögé bújnunk. Ha tetszik, ha nem, szubjektívak vagyunk, s ezt

nem kell szégyellni. Mi, idősebb pályatársak sem teszünk mást, mint a nem hivatásos olvasók, az írás nyújtotta élményre hagyatkozunk. Legföljebb másképpen tesszük ezt. Téved, aki azt hiszi, hogy irodalomelméleti könyvekkel felfegyverkezve olvassuk ezeket a verseket és novellákat, hanem csak úgy, ahogy verseket és novellákat olvasni szokás. Ki hason fekve a díványon, ki a strandon, ki másutt. Rágyújtva egy cigarettára közben. Zajos magányban vagy éjszakai csöndben. Elolvassuk a verset vagy a novellát, s van róla véleményünk. Legelsőképpen az, hogy írója tehetséges-e vagy tehetségtelen. Biztos vagyok benne, hogy ezen a kérdésen, legalább ezen az egy kérdésen nem spekulálunk. Nem logikai módszerrel döntjük el, hogy az olvasott mű tetszett-e vagy nem. S ha tetszett, vagy legalább részben tetszett, vagy legalább a vers néhány képe és sora, a novella egyik-másik sikerült hasonlata megnyerte a tetszésünket, máris kész az ítélet: a szerző tehetséges. Lehetne az írás sokkal jobb is, de tehetség azért van benne. Ilyen egyszerű az egész.

Na persze egyáltalán nem ilyen egyszerű az egész. Mert kettőn áll a vásár, mert minden irodalmi mű kétpólusú. Amikor olvassuk, két szubjektum találkozik: a szerzőé és az olvasóé. Két különböző korú, esetleg különböző nemű, szemléletű, világnézetű és ízlésű egyén, s ettől mindjárt sokkal összetettebb lesz, amit az előbb még egyszerűnek láttunk. Nincs rá garancia, hogy én, az idősebb pályatárs tévedhetetlenül ítélkezem. Lehet, hogy az előttem fekvő mű tetszik, mert fiatal pályatársam az én modoromat utánozza. Lehet, hogy az előttem fekvő mű azért nem tetszik, mert fiatalabb pályat-

társam nem az én modoromat utánozza. Lehet, hogy az előttem fekvő mű azért tetszik, mert fiatal pályatársam rokonszenves, jól nevelt fiatalember, aki napjában kétszer is mos fogat. Lehet, hogy az előttem fekvő mű azért nem tetszik, mert fiatalabb pályatársamnak piszkos a füle és raccsol. Megecsik az ilyesmi. A fiatal pályatárs bizonyos fokig ki van szolgáltatva idősebb pályatársa szemléleti, érzelmi és ízlésdiktatúrájának. Ez mindig így volt, és ezután sem lesz másképpen. Mégis biztosan tudjuk, hogy nem nagy ördögösség megállapítani valakiről, hogy tehetséges-e. Arról is meg vagyok győződve, hogy a tárgyilagossághoz, paradox módon, nem az álobjektivitáson, hanem az elfogultságon keresztül vezet megbízható út. Tetszett vagy nem tetszett az írás, mindig erről van szó. Ám ha a tehetség megítélésekor nincsenek is teljesen megbízható szempontjaink, s ha véleményünk kialakításában, ámbár szándéktalanul, szubjektív elfogultság is befolyásol, a tévedés kockázatát csökkenthetjük. Mi, akik évek vagy évtizedek óta könyvek, korrektúrák és kéziratok körül fontoskodunk, annyit legalább meg tudunk állapítani, hogy a hozzánk forduló szerzőnek van-e íráskészsége. Aki nem tud pontosan megfogalmazni egy bővített mondatot, valószínűleg gondolkodni sem tud. Aki nem tud gondolkodni, nem tudhatja szemléleti egységbe fogni az élményeit. Ám távolról sem állítom, hogy akinek van íráskészsége, az tehetséges is egyben. Csak azt állítom, hogy akinek nincs íráskészsége, az jobb, ha időben felhagy az írással. Az irodalmi műben stílus és világkép feltételezi egymást. Az íráskészség azonban nem stílus még, miként egy ötlet, gondolat, eredeti

meglátás sem jelenti önmagában azt, hogy az író rendelkezik a szemléleti egységet teremtő koherens világképpel. Egy verset, novellát, regényt vagy színpadi művet akkor tartunk jónak, ha meghaladja befogadói elvárásainkat, ha eltérít a konvencióktól, s a jelenséget, amely témája, úgy látatja velünk, ahogy nem láttuk még. Míg a társadalomra a szüntelen mozgás és változás, az időbeliség a jellemző, az emberi létezés alapvető tartományaira (halál, szerelem, boldogság stb.) a változatlanság és az időn kívüliség a jellemző. Éreznünk kell, hogy az író szemlélete túllép írása témáján, s a létezés egészét átvilágítja. Ennek pedig az a feltétele, hogy a dolgok szemléleti egységbe rendezve jelenjenek meg előttünk. Ilyen esetben nemcsak a kimondottat és kimondhatót, hanem a kimondhatatlant, a szavakba nem foglalható is látjuk, pontosabban mondva: átéljük. Olyan erőterbe kerülünk, amelynek a gravitációja fogva tart, noha ez a gravitáció láthatatlan és megfoghatatlan. Ez a gravitáció a létezés. A mi létezésünk. A jó irodalmi műben a létezésünket éljük meg. Nincsenek szavaink rá, csupán tapasztalatunk van róla – többek között – szavak által. Fokozottabb, sűrítettebb tapasztalatunk, mint a hétköznapi életünkben.

Amikor tehetségről beszélek, nem azt mondom tehát, hogy fiatalabb pályatársamnak kiforrott stílusa és szemléleti rendszere van, hanem csupán azt, hogy megvan benne a képesség a jelenségeket szemléleti rendszerbe szervezni, s hogy rendelkezik mindenféle stílus alapjával, az íráskészséggel, amellyel a szemléleti rendszerbe szervezett jelenségeket élményei megérezkítése révén ki tudja fe-

jezni, hogy az így létrejött műben a konvencióktól és a gyakorlati hasznosság szempontjaitól megtisztított létezését én, a befogadó át tudjam élni, s ennek az élménynek a fényében rá tudjak hangolódni az emberi mibenlétemet meghatározó alapkérdésekre, szembesüljek velük, s feleljek rájuk. Pályakezdőkről beszélvén, a velük való foglalkozás és törődés csakis abból a tapasztalatból indulhat ki, hogy többségében olyan fiatalok írásaival foglalkozunk, akiknek a műveiből az egységes szemléleti rendszer hiányzik még, és a csak rájuk jellemző irodalmi kifejezőeszközöket is többnyire keresik még. Az íróvá válásnak ebben a korai időszakában a tehetség felismerése és támogatása a legfontosabb. Irodalmi életünk fejlettségére, rugalmasságára és nem utolsósorban erkölcsi kondíciójára vet jó vagy rossz fényt, hogy tehetséges pályakezdőink jövőjével mit tudunk kezdeni. Tehetségük, kibontakozásuk további sorsa ugyanis a mi kezünkben van, az idősebb pályatársak kezébe van letéve. Mi csak egy dolgot követelhetünk tőlük, azt viszont hajthatatlanul: hogy amennyiben hézagos a műveltségük, pótolják a lemaradást minél előbb. Hogy a kor tudományos színvonalán mozgó társadalom- és természettudományos tájékozottságot szerezzék meg és bővítsék szüntelenül, s irodalmi ismereteik ne korlátozódjanak egymás műveinek olvasására, még csak ne is a csehszlovákiai magyar irodalomra, még csak ne is a magyar irodalomra, s ne csupán a kortárs írók műveire. Átfogó ismeretek nélkül nincs korszerű világkép. Korszerű világkép nélkül nincs korszerű irodalom. Nem szabad engedni a csábításnak, hogy a csehszlovákiai

magyar irodalom pusztán etnikai kuriózum legyen. Ez az érem egyik oldala.

A másik az, hogy miképpen bátorítsuk azokat a tehetséges pályakezdő költőket és írókat, akik joggal várják el tőlünk, hogy írásaikat rendszeresen figyeljük, s kibontakozásukban önzetlenül támogassuk őket. Ez irodalmi intézményeink feladata, de csak részben. Számomra egy költő vagy író addig pályakezdő, amíg az íráskészségtől a stílusig, a gondolatoktól a világképig vezető utat járja. Van, aki ezt az utat rövid idő alatt teszi meg, van akinek egy évtizedig is eltart, mire a végére ér. Fiatalabb pályatársainkat úgy tudjuk a leghasznosabban támogatni, ha megkönnyítjük számukra ennek az útnak a megtételét. Hogyan? Nyilván nem úgy, hogy irodalmi ízlésünk és rögeszméink diktatúráját erőltetjük rájuk, hanem úgy, hogy megismerjük tehetségük természetét. Hiszen a tehetség egyik legbiztosabb ismérve az, hogy mind látásmódja, mind kifejezőeszközei eredetiek, vagyis a közmegegyezést, a normákat rombolók. Azt támogassuk, azt ápoljuk, annak a fejlesztésére ösztönözzük őket, ami a legsajátságosabb bennük, amiben különböznek tőlünk. Minden pályakezdő utánozza a mestereit, ez magától értetődik. Ezért ha valamilyen igazán segíteni tudunk nekik, hát abban, hogy megismerjék a saját érzékenységük természetét. Évek, évtizedek választanak el tőlük, az ő élményeik részben nem a mi élményeink már, mások a reflexeik, más konfliktusaik vannak. Nagy botorság lenne ezt nem tudomásul venni. Amennyire ostoba dolog a nemzedéki különbségek köré filozófiát keríteni, annyira képmutatás lenne azt állítani, hogy egyformák vagyunk, s csak jelentéktelen

részletkérdésekben különbözik a véleményünk. Ők maguk sem egyformák. Minél tehetségesebbek, annál jobban különböznek egymástól. Bármiféle beavatkozás az alkotói problémáikba, maximális nyitottságot követel a részünkről. Lapjaink és az Irodalmi Szemle viszont úgy támogatja őket igazán, ha teret ad írásaiknak, méghozzá az eddiginél rendszeresebben. Valljuk: az íróknak joga a kísérletezés. Pályakezdő íróknak, véleményem szerint, kötelessége.

S itt vetődik fel a másik kérdés, az, hogy az irodalmi közeg, amelybe az Iródia-nemzedék betago-lódik lassan, vagyis a csehszlovákiai magyar irodalom, felkészült-e ennek a nemzedéknek a fogadására. Lehetőségeihez mértén, azt hiszem, csak részben, még nem megnyugtató módon. Kétségtelen, a Szlovákiai Írók Szövetségének Magyar Szekciója a legmegfelelőbb pillanatban ismerte fel, hogy az Iródia-csoport fellépése több és más vérfrissítésnél, hogy e nemzedék legtehetségesebb költői és prózaírói mind figyelemreméltóbb írásokat tesznek le az asztalra, s hogy támogatni kibontakozásukat, pályájuk kiteljesedését irodalmunk további fejlődésének érdeke. Az iródiások integrálása mindazonáltal további erőfeszítéseket tesz szükségessé. Mert jóllehet a bizalom jele, hogy ezen a szemináriumon együtt vagyunk velük, s a bizalom jele az is, hogy az Iródia-nemzedék a közeljövőben a Madáchban megjelenő antológiában a csehszlovákiai magyar irodalmat olvasók egész nyilvánossága előtt mutathatja meg, mit tud, a támogatás minden formáját ezzel még bizonyára nem merítettük ki. Írásaik majdani olvasói és főleg

szakmai visszaigazolása nagy felelősséget és körültekintést igényel majd.

Ide érve azonban engem elfog a szkepszis. Mindnyájan tudjuk, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom mára egy meglehetősen ellentmondásos szakaszba ért. Az ötvenes vagy a hatvanas évekhez képest számosabb értéket halmozott fel, miközben továbbra is elárasztjuk a piacot silány és diletáns művekkel is, sőt mintha az utóbbiaknak a reneszánsza következett volna be. Az elméletileg megalapozott, irodalomtörténeti és komparatiztikai kitekintésű irodalomkritika regulatív szerepe megszűnt irodalmunkban, s éppen egy olyan pillanatban, amikor ennek az irodalomnak a legnagyobb szüksége volna rá. Félek, hamarosan eljön az idő, amikor az irodalmunk belső erőviszonyait tanulmányozó kritikus arra a konklúzióra jut, hogy benne mindenki majdnem remekműveket ír, és Cselényi László, Tőzsér Árpád vagy Zs. Nagy Lajos között legföljebb az a különbség, hogy Cselényinek a másik két költővel ellentétben szakállja is van. Egyes íróink körül kialakult az érinthetlenség mítosza, míg mások könyveinek, sőt legújabbán alkalmi publikációinak a fogadtatása is a paranoia határát súrolja. A csehszlovákiai magyar irodalom a hatvanas évek közepe óta mind szélességében, mind mélységét tekintve rétegezettebbé vált, s fejlődése is ellentmondásosabb, miközben élénkülő érdeklődés tapasztalható irodalmunk értékei iránt mind a szlovák irodalmi közvélemény irányából, mind a határon túlról. A valóság esztétikai megismerése, tudjuk, sokféle módon képzelhető el. A szemléletek és stílusok tarkasága azonban csak akkor motorja az irodalom fejlődésének,

ha ezek a stílusirányzatok és szemléletek termékeny esztétikai konfrontációban vannak egymással. Ha végiglapozzuk hetilapjaink és az Irodalmi Szemle közelmúlt évfolyamait, ennek a konfrontációnak nyomát sem leljük. Nem azt sajnálom, hogy manapság nincsenek személyeskedésbe átcsapó viták, ennek csak örülhetünk. *Az alkotók közötti irodalmi párbeszéd és vita hiányzik.* Irodalmunkban ma nincs a fejlődést ösztönző párbeszéd sem a nemzedékek, sem az egyes alkotói szemléletek között, s elhallgattak azok az irodalomkritikusok is, akik fölébe tudtak emelkedni a stílusiskolák partikularizmusán, s irodalmunk egészének a fejlődését tartották szem előtt. Az irodalmi párbeszéd hiánya rengeteg feszültséget halmozott fel, amelyek mérgezik az irodalmi élet légkörét. A párbeszéd hiányának a következményei máris érezhetőek. Mind több írónk körül alakul ki hisztérikus légkör, mind többen vagyunk, akiknek a publikációs lehetőségeit csorbítják, írásaikat félremagyarázzák. Nem szabad megengednünk, hogy a denunciació és a paranoia légköre elhatalmasodjon irodalmi életünkben, hogy egyesek üldözési mániája áldozatokat szedjen irodalmunkban.

A múlt héten a Szlovákiai Írók Szövetsége küldöttségének tagjaként részt vettem az európai szocialista országok fiatal íróinak háromnapos találkozásán. Ezen a tanácskozáson, egyebek mellett, sok szó esett az irodalom jövőjéről, s ezzel összefüggésben a pályakezdő költők, írók problémáiról és lehetőségeiről is. A tanácskozásról nagyon jó benyomásokkal tértem vissza. A pályakezdőkkel való műhelymunkának régi és erős hagyományai vannak a szlovák és a cseh irodalomban. Azt ta-

pasztaltam, hogy hisztéria helyett a szellem és a gondolkodás, óvatosság és mellébeszélés helyett közéleti nyíltság és bátorság, vádaskodások és ellenségkeresés helyett igazi alkotói légkör dominál a mai cseh és szlovák irodalomban. A háromnapos tanácskozásnak olyan légköre volt, amilyen a mi csehszlovákiai magyar irodalmunkból évek óta hiányzik. Azt tapasztaltam, hogy az értékek és az értékek tisztelete közös nevezőre tud hozni nemzedékeket, sőt nemzeti irodalmakat.

Kedves barátaim! Nem visszasírni akarom én a hetvenes évek amúgy is törékeny konszenzusát, s azt sem gondolom, hogy valamiféle álságos, az egymás előtti hajbókolásra alapozott konszenzus javára válna irodalmunk továbblépésének. Balla Kálmán barátommal kezdettől fogva figyelemmel kísérjük az íródiások munkáit, s távolról sem csupán azért, mert ez munkaköri kötelességünk is. Tisztában vagyok vele, hogy szálkák vagyunk mind a ketten egyik-másik itt jelen lévő vagy jelen nem lévő kolléga szemében, s minél nehezebb ezt a szálkát kidörzsölni onnan, annál ingerültebb lesz, akinek a szemébe pottyant. Szeretném kérni a kollégákat, szeretném felszólítani a kollégákat, hogy az íródiások munkáit válasszák el a mi kettőnk irodalmi tevékenységétől. Se fogadott apja, se a bábája, se a prófétája nem vagyok Hodossyéknek* és nem is akarok lenni. Balla Kálmán sem. Szabad legyen úgy fogalmaznom, hogy a konkurenciának dolgozunk, mindnyájunk konkurenciájának, így a

* Utalás Hodossy Gyulára, az Iródia-csoport akkori vezetőjére.

miénknek is. De nem szabad így fogalmazni! Hiszen az irodalom nem magánügy, sosem volt, és a jövőben sem lesz az. A csehszlovákiai magyar irodalom ügye legelsőképp. Hinnünk kell abban, hogy erre a konkurrenciára szükségünk van, mert ha majd a társaság legjobbjai leteszik első érett műveiket olvasóik asztalára, a csehszlovákiai magyar irodalom lesz gazdagabb általuk. Mindezt azért mondom, mert tapasztaltam már, hogy egyesek, nyilván a mi kettőnk szálkasága miatt, az ő soraikban is elkezdtek keresni az ellenséget. Azt hiszem, mindnyájunknak, akik eljöttünk ide, drága a csehszlovákiai magyar irodalom jelene, és még drágább a jövője. Éppen ezért vitaindító felszólalásomat azzal szeretném zárni: mi, idősebb pályatársak és írószövetségi tagok, fogadjuk olyan komolyan és szeretettel, olyan felelősséggel a pályájukon most induló költőket és prózaírókat, amilyen bizalommal ők jöttek el közénk.

(1985)

Szex és szocializmus*

Azon töprengve, olvassák-e nálunk is Vladimir Nabokovot, elnézést kell kérnem a Slovenské pohľady olvasóitól, hogy eretnek eszmefuttatásom tárgya egy olyan könyv, amely szlovák fordításban még nem olvasható. A *Lolitáról* beszélek, a szerző leghíresebb művéről. A könyvet magyarul olvastam, de meg kell jegyezni, hogy a magyar fordítás is csak egy éve hozzáférhető. De hát híres könyvről van szó, melynek híre nálunk is megelőzte a remélhetőleg nem túl távoli kiadást. Az angolszász irodalmakban járatos olvasó talán jobban ismeri a könyv által kiváltott botrányt s annak részleteit, mint a tulajdonképpeni szöveget, amelyet a posztmodern regény bibliájának is tekinthetünk. (Persze némi túlzással.) Az értetlenség és a megbélyegzés nemcsak a politikában és a házasságban tanúsít makacs és kitartó ellenállást a józan ésszel és az elemző érvekkel szemben, hanem az irodalomban is, s olykor a szerzőt is túléli. Ez Vladimir Nabokov esetében sem történt másképp, holott a *Lolitát* a legnagyobb élő katolikus író, Graham Green fedezte fel. A pornográfia vádja alighanem még jó sokáig ott lebeg majd a mű fölött.

Mivel Vladimir Nabokov nálunk jószerivel is-

* Az írás eredetileg a Slovenské pohľady Knihomofňa című rovatában jelent meg szlovák nyelven. Magyarul kötetünkben olvasható először.

meretlen szerzőnek számít, rövid töprengésem nyájas olvasójának, amennyiben ki akarja fejezni irántam való jóindulatát, becsületszavamra el kell hinnie, hogy, először: Vladimir Nabokov egyike a modern próza nagyjainak, s másodsor: a *Lolita* nem pornográf regény, ámbár a témája fölöttébb bizarr, mivel az emberi sors tragikomédiájának ábrázolására egy természetellenes vonzalom szolgál (egy negyvenéves férfi nem platonikus szerelme egy tizenkét éves kislány iránt). A regény két elveszett ember tragédiába torkolló története. E történet irodalmi megjelenítése a posztmodern eszközök, a szerző gyilkos iróniája és a paradoxonokban bővelkedő, hallatlanul precíz stílus ellenére is sokkal több hasonlóságot mutat Dosztojevszkij vagy André Gide regényeivel, mint a pornográf irodalom bármiféle nyílt vagy leplezett megnyilvánulásával. Mindezt azért bocsátom előre, hogy a nyájas olvasó higgyen a becsületszavamnak, mert írásom nem recenzió, nem esszé, sőt még lektori jelentésnek sem tekinthető. Nem beszámolni akarok a *Lolitáról*, hanem a könyv kapcsán érinteni szeretnék egy olyan társadalmi jelenséget, melyet napjainkban is többé-kevésbé tabunak tekintenek.

Amióta Vladimir Nabokov műveit a Szovjetunióban is publikálni kezdték, nevével hazai irodalmi sajtónk hasábjain is gyakrabban találkozunk (Kmen, Světová literatura). Persze, a *Lolita* kiadására a Szovjetunióban is csak készülnek. Mindazonáltal nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy kiadóink azért ódzkodtak a szerzőtől, mert a szexualitás és az emberi problémák vele összefüggő ábrázolása irodalmi gondolkodásunk legkényesebb kérdései közé tartozik. Ráadásul olyan időszakban

vagyunk, amikor a szlovák sajtó egy részében még visszhangzik a Tatjana Lehenová verse által kiváltott vita, s amikor abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a szexualitás talán mégsem tekinthető létezésünk „antiszocialista” attribútumának. Dehát, ki tudja...? Már minden elképzelhetőről kiderült, hogy antiszocialista, aztán az ellenkezője, s megint fordítva... Hogyne, ez még az egyébként nagyon okos és furfangos Mr. Humbert Humbertet is összezavarná. (Ő az a bizonyos negyvenéves férfi a *Lolitában*.) Nos, helyezkedjünk tehát a szabadgondolkodás platformjára, miszerint a deviáció ábrázolása még nem jelenti azt, hogy a szerző is ferde hajlamú, s a gondolatot fejezzük be azzal, hogy egyáltalán nem fontos, normális vagy rendhagyó kapcsolatot ábrázol-e a szerző, realista-e avagy sem, hősök vagy antihősök előtt nyit teret, csupán az fontos, igaz-e, amit mond, s ez az igazság alkalmas-e arra, hogy a könyvében műalkotás-ként konstituálódjék. Ebből a szempontból nézve a szexualitás éppúgy témája lehet egy műalkotásnak, mint bármi más. Akkor hát mi az oka annak, hogy a kelet-európai irodalmak többségében (leginkább talán a cseh irodalom kivételével) a szexualitás ábrázolása görcsös, tétova, rosszabb esetben pedig színlelt és prűd? (E sorok írója is meglehetősen sokáig messzire elkerülte ezt a témát, mint az emberi lét valamiféle „méltatlan” területét s a „fennkölt” irodalom tiltott övezetét.)

Nyilvánvaló, hogy a téma tabuizálása révén – legalábbis Európa eme régiójában – kettős tilalom érvényesül: egy belső és egy külső. Az intimitás nem tartozik a nyilvánosságra. Imígyen gondolkodtak apáink és nagyapáink, s zömében így gon-

dolkodik a nemzedékem is, tekintet nélkül arra, hogy katolikus, kálvinista vagy ateista neveltetésben részesült-e. A szexualitás olyan alantas, ösztönös valami, amiről legalábbis illetlenség a nyilvánosság előtt beszélni. Sokan közülünk még ma is hajlandók azt a látszatot kelteni, hogy a gólya hozott bennünket. Eközben elfeledkezünk arról, hogy a téma tabuizálása csak egyik következménye annak, hogy régióinkban a polgárosodás folyamata félúton elakadt, s a különböző nemzeti és társadalmi utópiák és ideológiák, amelyek az elmúlt két évszázadban életünk döntő befolyásolásának szerencséjében részesültek, éppúgy az ördögi kísértést keresték a szexualításban, mint a legkonzervatívabb klerikális erők. Rejtély számomra, miért gondolják ideológusaink, hogy a fiziológiai és szellemi cölibátus előremozdítja az utópiák megvalósítását, s ezt hátráltatja, ha az ember kiadósan és rendszeresen szeretkezik, tehát egészségesen él. Nem hiszem, hogy az utópiák és a szex között lényegesebb összefüggések volnának, mint, mondjuk, a hagyma és a gőzgép között.

De nem akarok a belső tilalom okaival foglalkozni. Sokkal izgalmasabb, összetettebb és abszurdabb a külső tilalom, mely úgy tetteti magát erényesnek, hogy elhallgatja a kérdést, sőt a határsértőt meg is bünteti. Nem is olyan rég az Irodalmi Szemle című folyóirat 30 000 korona összegű bírságot fizetett egyetlenegy versért, mivel abban a költő *expressis verbis* megnevezte a neki leginkább tetsző női testrészt. A költő, akinek a versét utólag lektori szakvélemények egész sora vette pártfogásába, ezzel az egyetlen „illetlenséggel” olyan rossz hírnévre tett szert a felsőbbség köré-

ben, hogy rövid idő múltán inkább elköltözött Magyarországra, még mielőtt az irodalmi hölgyikék megrontójaként végleg megfosztották volna a költői szótól. (Pázmány Péter püspök, a magyar barokk irodalmi nyelv megeremlője és a vele szemben álló protestáns hitvitázók jutnak eszembe, akik ideológiai csatározásaik közben mozgósították a magyar nyelv egész ide tartozó szókészletét, s eszembe jut Balassi Bálint levelezése, mely fél évszázaddal még ennél is régebbi. Pázmány védelmében meg kell mondanunk, hogy ő egy klerikus volt csupán, a megfenyített költő viszont a párt tagja, s hogy a 17. században még nem létezett a SÚTI, a Szlovák Központi Sajtó és Tájékoztatási Hivatal, s így Pázmánynak és Balassinak, szerencsésükre, egy hatost sem kellett kifizetniük az egyházi pénztárból.) Az sem véletlen, hogy mind a hitlerizmus, mind a sztalinizmus a férfi és a nő közötti kapcsolat legálszentebb és legprimitívebb mintáját vette át a maga morális kódexébe, s mindennek ellenére a szétvert házasságok és a tönkrement családi kapcsolatok száma növekvő tendenciát mutat. Persze, a monolit struktúrák nem tűnnek el semmiféle kilépést a sorból, tudni akarnak az emberi élet minden rezdüléséről, mi több, szervezni és irányítani akarják, akár az utolsó sejtig is. Az embertől éppen olyan fegyelmet követelnek meg a magánéletben, mint a nyilvános tevékenységben. Aki magánéletében fellázad a konvenciók ellen, előbb vagy utóbb valószínűleg a munkahelyén s a közéletben is lázítóvá válik, tehát megbízhatatlan. A szexuális szabadság, noha igazán csak egy jelentéktelen része az emberi szabadság abszolút követelményének, mégiscsak a szuverenitás egy-

fajta megnyilvánulása, s mint ilyen, veszélyes, pórázon kell tartani, mert megbonthatja a monolit egységet. Félreértés ne essék, nem vagyok a szabad szerelem híve mint hajdanában néhány bolsevik, még a sztalinizmus születése előtt, csupán megütközöm azon, hogy íme, századunk diktatúrái milyen könnyedén s micsoda machiavellista indítékokkal vették át ezt az egyházak által tabuizált kérdést. A fejlettség bizonyos mércéje, vagy ha úgy tetszik, a társadalom vagy a nemzet európaiságának a fokmérője az, hogy nyíltan szembe tud nézni az emberi lét legintimebb kérdéseivel. Úgy hiszem, az embert, előbb az egyént, majd a társadalom szélesebb rétegeit, s végül az intézményrendszer tevékenységét nem a szexualitás ábrázolása pervertálja, hanem a hazudozás, a mellébeszélés, az elhallgatás. A témával, a múlttal és a jellel, az élet legfontosabb kérdéseivel szembeni őszinte állásfoglalás rendszerint botrányt kavar, mert mindig az adott kor konvencióiba ütközik. De ha szükséges, a botrányt is akceptálni kell. Hiszen a másik oldalon ott van az elhallgatás és a hazugság, s ez az igazi perverzió.

Ezért gondolom tehát, hogy Vladimir Nabokov regényének nálunk is meg kell találnia a maga helyét.

(1989)

„...a semmi szakadéka fölé fölépíthető a híd”?

● *Az Irodalmi Szemle 1986/7-es számában Bohumil Hrabal magyarországi népszerűségének okait keresed. Az Irodalmi Szemle ugyanezen száma közöl egy kerekasztal-beszélgetést is, amelyben a csehszlovákiai magyar irodalom legismertebb alakjai elemzik regényeidet. Különféle híradásokból műveid szlovák, illetve francia fordításáról is értesülhettünk, tehát már magyar nyelvterületen kívül is számon tartják és elismerik művészetedet. Miben látod hazai és külföldi népszerűséged okait?*

– Első oka az lehet, hogy minden híradás, amely a Magyarország határain kívül élő magyarokról érkezik, érdeklődésre tarthat számot Magyarországon. Nagyon sok olvasó azért vesz a kezébe egy-egy Erdélyben, Jugoszláviában vagy nálunk megjelent magyar könyvet, mert bizonyos információkra kíváncsi az ott élő magyar kisebbségről. Ebből a szempontból nézve a dolgokat, nem hiszem, hogy népszerűbb vagyok, mint sok más neves kollégám. Népszerűségről beszélni egyébként, azt hiszem, egy kicsit túlzás, mert aki a naprakész információkon túl mást is vár az irodalomtól, az már csak egy viszonylag szűk értelmiségi réteg. Pedig az is nagyon fontos, ha ugyan nem a legfonto-

sabb, hogy ezeken az információkon túl mi mást tud még mondani az író ugyanannak az olvasónak.

● *Mit értesz te ezen a többleten?*

– Egy minden részletében átgondolt, eredeti írói szemléletet, s az ennek megfelelő írói stratégiát, vagy ha úgy tetszik, módszert, vagy ha így érthetőbb, formát. Ha tehát engem ma elsősorban – s nem elvonatkoztatva a kisebbségi identitás problémáitól – a személyiség válságának, az ember manipulálhatóságának és kiszolgáltatottságának a kérdése foglalkoztat, végső soron a szabadságé, akkor ez engem nem filozófusként foglalkoztat elsősorban, hanem íróként, s ha íróként foglalkoztat, akkor meg kell találnom azt a kifejezési módot, amely a temperamentumomnak és a gondolkodási módomnak a legjobban megfelel. Meg kell találnom a módját, hogy a valóságról való közvetlen információkat irodalmi-esztétikai információkká alakítsam.

● *A hetvenes évektől a magyarországi prózában egy már sokak által leírt és elemzett megújulási folyamat van kibontakozóban. Én úgy látom, hogy némi időbeli eltolódással és különböző mértékben ugyan, de nemzetiségi prózáinkban is hasonló tendenciák mutatkoznak. Érték-e valamilyen hatások ez irányból téged?*

– Hogyne, nagyon sok. Ráadásul a magyar próza ma nagyon jó. Nem akarok most felsorolásokba bocsátkozni, egyedül Mészöly Miklós nevét említeném meg, mert az ő prózája volt *Az atléta halálával* kezdődően és a *Filmmel* bezárólag a legmélyebb élményem a kortárs magyar irodalomban.

● *A nemzetiségi sorsban élő kortársaid közül kikre figyelsz oda leginkább?*

– Akiknek a műveihez hozzájutok. Mert nagyon kevés erdélyi vagy jugoszláviai magyar író könyve jut el hozzám. Ahhoz legalábbis kevés, hogy átfo-gó képem legyen az ő prózájukról.

● *A világirodalomból kiknek a művei hagytak benned mélyebb nyomot?*

– Sokaké. Kafkái, Musilé, például. Egy nagy él-ményemről azonban, azt hiszem bővebben kell szól-nom. Egyetemista koromban hosszú ideig Faulkner prózája bővölt el, vagy inkább meg. Az a történe-lemből kisiklott, fülledt, indulatokkal, előítéletek-vel, gyűlölködésekkel és acsarkodásokkal teli vi-déki közeg, amelyben a Faulkner-regények ját-szódnak, egyben-másban nagyon hasonlít a szlová-kiai magyar kisvárosok világához. Abban minden-képpen, hogy mélyen konzervatív világ mind a kettő, tele különös figurákkal. Nagyon bizarrul fog hangzani, és talán lesznek, akik megköveznek érte, de én Faulkneren keresztül értettem meg a kisvárost, ahol születtem és felnőttem. Igazán nem én tehetek róla. ...A megvertségnek, a deklasszá-lódásnak a különféle stációi és mítosza – ez vala-hogy megint csak nagyon hasonló. Én ezt az él-ményt a csehszlovákiai magyar prózában nem ta-láltam meg, de még a magyarországiiban sem, talán csak Krúdnyál, de persze távolról sem úgy kiélez-ve, nem abban a drámai előadásmódban, amellyel Faulkner szinte kiterít. *Míg fekszem kiterítve* – nos, én, az olvasó feküdtem néha kiterítve, olyan nagy élmény volt.

● *A szlovák, illetve a cseh irodalomból értek-e mélyebb hatások?*

– Nagyon szeretem Bohumil Hrabal prózáját. Ez megint csak nem véletlen. Az ő írásainak a hő-

sei is afféle történelemből kicsöppent figurák, s nem hiszem, hogy nagy távolságok választanak el azoktól az emberektől, akiket még a szülővárosomban gyerekként megismertem. Hrabal úgy tudja a hősiest vagy magasztosat a nevetségessel egy minőséggé ötvözni, hogy azt én nagyon korszerűnek és izgalmasnak tartom. Tudniillik, hogy mennyi szeretettel vagy részvétellel mindamellet...

● *A csehszlovákiai magyar prózában az új utakra lépés előjeleit a Fekete szél antológiához kötődő nemzedék legjobbjainál fedezhetjük fel (Kovács Magda, Fülöp Antal, Bereck József). Ugyan te később indultál, de életkorodat tekintve magad is ehhez a nemzedékhez tartozol. Vajon az új út miért látszik itt sokkal inkább nemzedéki útnak?*

– Abban igazad van, hogy a mi nemzedékünk és mondjuk Dobos László és Duba Gyula nemzedéke között elég éles cezúra van, ami az írói stratégiákat illeti. Ez egyrészt természetes dolog. Minden nemzedék másféle érzékenységgel lép az irodalomba, más élményekkel, más társadalmi háttérrel és tapasztalatokkal. A mi esetünkben azonban, azt hiszem, egy kicsit többről van szó. A mi nemzedékünk nemigen hisz a szó megváltó erejében, annál inkább, a jobbik esetben, a szó mágikus erejében. Az előttünk járó nemzedéknek van egy olyan, az irodalomba, az írott szóba vetett hite, amelyet én például – a nemzedéktársaim nevében nem tudok nyilatkozni – nem osztok. Bennünk sokkal több szkepszis van. Szkepszis többek között a ránk hagyományozott írói szerepekkel szemben. Félre ne érts, nem az irodalommal szemben! Meggyőződésem ugyanis, hogy az irodalom, épp a szó mágikus ereje révén, meg tud rendíteni konvenciókat, előí-

téleteket és beidegződöttségeket. Önvizsgálatra készítheti a fogékony olvasót, vagy más szóval, ráébresztheti a szabadságra. Mondhatod erre azt is, hogy ez kevés. Az én véleményem az, hogy nagy dolog.

● *Látsz-e valamiféle magyarázatot arra, hogy ez a nemzedék, alighogy nekilódult, mindjárt meg is torpant, amilyen egységesen föllépett, szinte olyan egységesen el is hallgatott?*

– Ez egy nagyon nehéz kérdés... Ezt tőlük kelle-ne megkérdezned! Nekem csak hipotéziseim lehetnek.

● *Épp azokat szeretném hallani, mert a jelenséget sokan érzékelik, de az okokra még senki sem próbált rámutatni. Mondd csak a hipotéziseidet!*

– Mondtam már, hogy a nemzedéktársaim nevében nem tudok nyilatkozni. Meglehet, sokan úgy gondolják, mit az irodalom! Nem is olyan fontos dolog az. És lehet, hogy igazuk van. A legtöbbször vidéken él, s a csehszlovákiai magyar vidék nem éppen a leginspirálóbb közeg... Aztán: meg kell küzdened a saját hangodért, a saját stílusodért, még a saját mondanivalódért is. Előbb magaddal, aztán esetleg a szerkesztőségekkel. El kell fogadtatnod magad, hogy ne söpörhessenek le az asztalról csak úgy, egyetlen kézlegyintéssel. Ebbe nagyon bele lehet fáradni. Hiszen szinte az egész csehszlovákiai magyar irodalom második, vagy inkább harmadik műszakban íródik. Dobos László, igen találóan, el is nevezte a mi irodalmunkat vásárnapi irodalomnak. Aztán: csehszlovákiai magyar irodalmi élet szinte nincs. Félre ne érts, én semmiféle irodalmi nyüzsgésnek nem vagyok a híve: ilyen kör, olyan kör, csoportok, programok,

fontoskodás. Viszont az irodalmi élet hiánya sem jó állapot. Ha az egész irodalmi élet egy befagyott téli táj, amilyen a szlovákiai magyar irodalomé, s ha az ember nem érzi azt, hogy valóban igény van arra, amit csinál, akkor, mondjuk, alapít egy dixieland-zenekart, mint Fülöp Antal, és az íróasztalt eladja a bazárban.

● *Első írásaid, első regényed (Éleslövészet, 1981) alapján akár teoretikus írónak is nevezhetek volna, mert rendkívül tudatosan fogtál valaminek a lerombolásához és valami új építéséhez. Emlékszem például egy, még a régi Mozgó Világban megjelent tanulmányodra, amelyben mintha a csehszlovákiai magyar irodalom egésze számára próbálnál programot adni. Megfogalmaznád-e most újra, hogy mivel akartál akkor szakítani, és milyen új eszmények milyen új irányba vezéráltak?*

– Eszem ágában sem volt programot adni. Az írás, amelyről beszélsz, egy 1979-es hajdúhadházi irodalmi esten hangzott el, mint bevezető szöveg. Az író ne találjon ki programot mások számára. A maga számára találjon ki programot, ha tud. Én, például, azt szeretném, hogy a lehető leghatásosabban és legmeggyőzőbben tudjam kifejezni az élményeimet. Említettem már, hogy kételkedem bizonyos írói szerepekben. Az irodalom szerepében azonban nem. Azt sem hiszem, hogy volna a modern prózának valamilyen egyetemes modellje. A legfontosabb talán az, hogy az író, ha tehetséges, ismerje meg a tehetségé természetét és aszerint legyen ilyen vagy olyan író, formabontó vagy realista, vagy az ördög tudja, milyen-ista. Nézd meg a kortárs amerikai irodalmat, ahol egymástól nagyon különböző poétikák szerint születnek

nagy művek. Kinek a prózája izgalmasabb: William Styroné, Robert Cooveré vagy Thomas Pynchoné? Azt hiszem, egy határon túl ez nem érdekes. Nem érdekesek a programok. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy amit az író leír, annak legyen írói fedezete, vagy hitele, vagy mit tudom én. Ne akartan, ne görcsösen legyen eredeti, ne programosan. Hanem: mert más nem tud lenni.

● *Dobos László, Duba Gyula, Rácz Olivér műveivel kapcsolatban írták le annak idején a „szlovákiai magyar regény” kifejezést. A te műveidet (Éleslövészlet, Galeri, Áttételek) több kritikus is – bár így nem írta le senki –, magyar nyelvű kelet-közép-európai regényként üdvözölte. Mi erről a véleményed?*

– Hahaha! Ezek a fogalmak engem egy kicsit idegesítenek, én nem hiszek abban, hogy lehetséges valamiféle „szlovákiai magyar regény”, ez nem irodalmi kategória. Erről nekem az jut eszembe, hogy például: szlovákiai magyar csirkepaprikás. Ha bebizonyítja valaki nekem, hogy van ilyen, akkor megadom magam. Nem akarok itt humorizálni, de tessék végre tudomásul venni, hogy a regényt is csinálják, és minél jobban megcsinálják, annál jobb, miként a csirkepaprikás is ehetetlen, ha a szakács kontár. És ezen az sem változtat, hogy az irodalom, ugye, valami magasztos dolog, a csirkepaprikás pedig kevésbé magasztos. Okosabb ezt a kérdést megközelíteni úgy, hogy a szlovákiai magyarság mint olyan, sok itt született regénynek az egyik központi témája. És az egy nagy dolog volt az irodalmunkban, amikor Dobosék nemzedéke elkezdte firtatni, hogy mi is az, hogy csehszlovákiai magyar. Úgy gondolom, az én regényeimnek

is ez az egyik központi témája. De azért szeretném közbevetni, hogy nem mint ideológiai kategória érdekel, sőt irtózom attól, hogy valamiféle ideológiát kerekítsek a magyarságom köré. Mert azért – és ezzel bizonyára nem mondok semmi meglepőt – a csehszlovákiai magyarok között éppúgy vannak akasztófára való gazemberek, mint tisztességes emberek, akár csak bárhol a világon, s engem a legkevésbé sem hat meg, ha egy apagyilkos történetesen magyar nemzetiségű Csehszlovákiában. Attól még apagyilkos marad. Ha pedig valaki nagyon veri a mellét, hogy ilyen magyar, meg amolyan magyar, akkor először is megkérdem tőle, na és a gyerekeid magyar iskolába járnak-e? Ha nem, akkor nincs miről beszélünk. Vagyis, van jó regény, és van rossz regény. S ha ezt a jó regényt szlovákiai magyar író írta, akkor az szlovákiai magyar regény, ha úgy tetszik. Bár mondom, irtózom ettől a kategóriától, mert ez egy ideológiai kategória és nem irodalmi. A *Fekete kolostor* csak erdélyi magyar regény? Vagy a *Rajongók* – visszamenőleg most már erdélyi magyar regénynek minősül? Ez abszurdum. Az lenne a jó természetesen, ha az ember tudna egy olyan általánosabb, nagyobb térfogatú modellt találni, amelyben a maga különöségét, a maga nemzeti, etnikai tapasztalatait általánosítani tudja. De hát minden jó irodalomnak ez az alapfeltétele.

● *Azaz a sajátosság méltóságának egyetemes szintre emelése?*

– Igen. Azok a kategóriák, amelyeket az előbb említettél, az irodalom szempontjából teljesen irreleváns kategóriák. Valami nagy zavart tükröznek. A Nyugat nagy nemzedékének a fénykora óta

annyiféle ideológia tehénkedett rá a magyar irodalomra, hogy kész csoda, hogy agyon nem lapította. Nézd csak meg, hogy balról is hogyan nézett ez ki! Nézd meg, mit művelt Fábry a harmincas években az akkori irodalom legjavával és velük szemben miféle botcsinálta irodalmárokat magasztalt az égig!

● *Műveid jelentőségét én leginkább abban látom, hogy ahhoz a prózaeszményhez közelítenek, melyet Béládi Miklós fogalmazott meg, és egyúttal sajnós már hagyományozott is a magyar irodalomra a Kortárs regényvitájában: „Jó lenne, szép lenne, ha ez a két ág, az irodalom mint nemzeti őrszellem, az etnikai lelkiismeret letéteményese és az irodalom mint szöveg, önmagát igazoló nyelvi struktúra, ironikus parafrázis – nem a távoli, hanem a kézzel elérhető közeli jövőben találkozna, sőt össze is olvadna a hivatás szellemében és artisztikumában.” Szerintem a mai nemzetiségi írók helyzete, a provincializmustól való állandó félelme, és ezzel összefüggésben a modernség iránti vágya szinte predesztinálja erre a feladatra. Egyetértesz-e ezekkel a gondolatokkal?*

– Teljes mértékben. S ha már a véleményemet kérded erről a kérdésről, csak annyi hozzáfűznivalóm van, hogy író csak akkor lehet hitelesen, becsületesen az etnikai lelkiismeret letéteményese, ha művei önmagát igazoló nyelvi struktúrák. Mert ha nem azok, akkor baj van a művekkel. Lám, mégiscsak bemásztam az utcádba. Nagyon szeretnék olyan prózát írni, amelyben a nemzeti (kisebbségi) sorskérdések úgy kapnak hangot, vagy olyan irányból kapják a lényt, ahonnan, mondjuk, az ember szabadságának, különösségének, egyediségének, megismételhetetlenségének, méltóságának

és szuverenitásának a lámpása sugároz. Ez így persze nagyon patetikus, és isten őrizzen az efféle pátosztól egy novellában, vagy regényben.

● *Regényeid, különösen a legutóbbi (Áttételek), az általános emberi létproblémákon túlmenően mai, nemzetiségi sorsban élő értelmiségiek közérzetét is megfogalmazzák. Hőseid arcukon a történelem láncotalpának lenyomatát viselik, bensőjükben pedig valami hatalmas úrt érznek, melynek sem eredetét, sem betömésének módját nem ismerik. Közelebb jutottál-e már ezen úr természetének megismeréséhez és megértéséhez? Mert nekem úgy tűnik műveidből, hogy ez a célod.*

– Nem tudom, Esterházy Péter nem haragszik-e meg, ha most, jobb híján, elorozom egy pillanatra utolsó könyvének a címét. Szeretném hinni, hogy mindaz, amit eddig írtam, csak afféle „bevezetés a szépirodalomba”, abban az értelemben, hogy mindez csak tétova tapogatózás, ismerkedés az anyaggal. Remélem, hogy az a regény, amelyen dolgozom, meggyőz róla, hogy nem az álszerénység szól belőlem. De hát ezt előbb meg kell írni, s egyáltalán nem biztos, hogy nem törik-e bele a bicskám.

● *Ezeket a hősoket, illetve ezt a nemzedéket a saját nemzedékedet „kóros akarategyengeséggel”, megalkuvásra való hajlammal, a cselekvéstől való irtózással jellemezted. Miért? Mi ennek az oka?*

– Hogy miért vagyunk ilyenek? Hát nem tudom. Ez talán annak a szkepszisnek a következménye, amelyről korábban beszéltem. Valószínűleg túl romantikus elképzeléseink voltak magunkról és a világról, amely körülvesz bennünket. A kiábrándult romantikusokból lesznek a legszörnyűbb realis-

ták. Aki nem akar felébredni, annak vége, aki pedig felébred, annak is vége, csak másképpen.

● *Amit mondasz, azzal kívülről helyezed a problémákat a nemzedéken, az egyéneken, csupán társadalmi okokra utalsz. Nálunk ezt a nemzedéket egyre többen ironikusan emlegetik „nagy generációként”. Cseh Tamás dalai, Csengey Dénes könyve, András Ferenc filmje egyaránt az önmaga köré font mítosztól igyekszik megfosztani ezt a nemzedéket. Arra figyelmeztetnek, hogy az a nagy akarás a maguk idejében sem nyilvánult meg igazán tetteikben, inkább csak külsőségekben...*

– Biztos, hogy nem lehet mindent a társadalomra, vagy éppen adott körülményekre kenni. Lehet, hogy a jellemben van a hiba, lehet, hogy egyszerűen gyengék vagyunk. Engem egyébként is bosszantanak a nemzedéki mítoszok. Húszéves korában még képzelheti azt az ember, hogy valamilyen nemzedékhez tartozik. Harmincéves korában már nem. Tíz-tizenöt év elég ahhoz, hogy mindenféle nemzedéki mítosz és illúzió elveszítse a hitelét. Harminc-harmincöt éves korában az ember, ha akar valamit, be kell látnia, hogy minden lényeges dologban egyedül van. Hagyjuk ezt a nemzedékesdít. A sok siránkozás és nosztalgizálás helyett szeretném végre azt hallani, hogy hát dolgozni kell, csinálja mindenki azt, amit a legjobban tud, vagy amihez a legjobban ért. Azt hiszem, a szlovákiai magyarságnak is ebből lenne a legtöbb haszna. Abból, hogy ez a kis közösség értékeket teremt – az ő részére mindenekelőtt, s mindenki a maga posztján. Ez ugyan nem valami lelkesítő program, de hát aki lelkesedni akar, az menjen máshová. Néha, amikor egyik-másik húszévesssel találkozom,

szinte depresszióba esem. A műveltségük, az érdeklődésük vagy az igényük (ha egyáltalán van) annyira egyirányú, korlátolt és provinciális, hogy az embernek viszketni kezd tőle a bőre. Nos, valószínűleg a mi nemzedékünk sem volt különb. Nem hiszek a nemzedéki utakban, csak egyéni utak vannak. Mindenki megy a maga útján, de ezek az utak valahol találkoznak, és elvihetik a nemzetet valamilyen jó irányba. Persze ehhez levegő kell, független gondolkodás és felelősség és persze sok-sok türelem és talán némi megszállottság is.

● *A beszélgetésünk során már említett Mészöly Miklós írja egyik esszéjében: „Az illúziókkal való leszámolás nagy ajándéka a kifoszthatatlanság, a védtelenségben felismert értékesebb szabadság.” Ezen „értékesebb szabadság” kiküzdésének a vágya motiválja a te egyéni, nemzedéki-, nemzetiségi-, nemzeti sors-, illetve lételemzéseidet is?*

– Azt hiszem, igen.

● *A szabadság kérdése műveidben régóta szoros összefüggésben áll a remény kérdésével. A reménynyel, hogy a „semmi szakadéka fölé fölépíthető a híd”, ahogy A szabadság szomorúsága című novelládban írod.*

– Hát igen, az én emberideálom elég romantikus figura. Az a cselekvő ember, aki megismeri a helyzetét, az adottságait és képességeit, és aszerint él, és a helyzetén aszerint változtat. Azt hiszem, a Mészöly-idézet nagyon helyénvaló volt, amikor erre kérdeztél rá. Kisebbségi körülmények között az ember hajlamos légvárakat építeni, pedig ezt a luxust, éppen ezt nem szabad megengednie magának. Azért, hogy ahhoz az idézetben említett ki-

foszthatatlansághoz el tudjon jutni. Mert akkor vagy szabad, ha nincsenek illúzióid. Tehát nem hiteted magad, hanem felkutatód azokat az értékeket, amelyek kikezdzhetetlenek, amelyekre felépíthető egy nemcsak egyéni, hanem közösségi (nemzeti) értékrend is. Ha nem szolgáltatod ki magadat a képzeletednek és az illúzióidnak. Ha megtalárod azokat az értékeket, amelyek nem manipulálhatók, amelyek nem függenek semmilyen konjunktúrától, alkalmi lelkesedéstől vagy vakhitől. Ez okot adhat a reménységre. Tehát az ilyen önelemzés vagy önmegismerés nem vezet feltétlenül cinizmushoz, vagy nihilizmushoz. Ez persze így nagyon elvont, de hát ezek a fogalmak, hogy szabadság, meg remény, meg illúzió, szintén elvont fogalmak, és rengeteg értelmezésük volt és van.

• *Az említett novella végén az is elhangzik, hogy a „szabadság remény nélkül nemcsak erkölcstelen, hanem elviselhetetlen is”. Hogy érted ezt?*

– Nehéz ezt az elbeszélés kontextusából kiragadva magyarázni. Arra gondoltam, hogy a nihilizmus szabadsága egy nem elviselhető szabadság, mert hiányzik belőle a remény. S az olyan szabadságfogalom, amelyből a remény mozzanata hiányzik, erkölcstelen és embertelen. A remény ad méltóságot ennek a szabadságnak. Engedd meg, hogy ebből a nagyon elvont szövegből kiindulva valami másról beszéljek, ami talán egy másik irányból világitja meg azt, amire gondolok. Tegyük fel, hogy a csehszlovákiai magyarság, úgy ahogy van, mint közösség, mint az egyik közép-európai etnikum, megszűnésre van ítélve. Erre elég sok jel mutat, például az, hogy a magyar iskolába járók száma csökken, hogy elég sok itteni magyar ember nemigen látja

az értelmét annak, hogy a magyarságát megtartsa. Tegyük fel tehát, hogy elkövetkezik a történelemben egy pillanat, száz vagy százötven év múlva, amikor ez az etnikum megszűnik. Azt azonban nem állíthatom abszolút bizonyossággal, hogy ez így lesz, noha ma, ebben a pillanatban ilyen a tendencia. Ahhoz, hogy bármit állítsak a jövőről, jósnak vagy sámánnak kellene lennem, és én a jósokat, a sámánokat, a kártyavetőket nem kedvelem. Tehát nem fogadhatom el az olyan érvelést, hogy itt magyar kultúrát úgysem érdemes csinálni, mert annak nincs semmi perspektívája, meg nincs is értelme. Viszont úgy gondolom, hogy mindezekkel a dolgokkal nagyon is komolyan szembe kell nézni, akár egy olyan hipotézissel is, amelyről az előbb beszéltem. Tehát a gondolkodásnak egy olyan szabadságát tartom kívánatosnak a magunk számára, amely a legnehezebb kérdéseket is fel meri tenni, még hozzá önáltatás, olcsó vigaszok vagy kétségbeesés nélkül. Azért van szükségem a szabadságra, hogy a gondolkodásnak maximálisan tágas teret teremthessek. Csak az ilyen kifoszthatatlan szabadság adhat erőt a munkához, az pedig, hogy dolgozol, abban benne van az is, hogy remélsz. Remény nélkül a szabadságnak nincs értelme, tehát elviselhetetlen. Elviselhetetlen, mert értelmetlen.

(1987)

A beszélgetést ELEK TIBOR készítette

„Gyűlölöm a lovas szobrokat”

● *Ön 1948-ban született Csehszlovákiában, Léván. Gyerekkora egybeesik a sztalinizmus nemzetiségeket külön sújtó korszakával. Hogyan emlékszik erre az időszakra?*

– A szüleim életének egyik legnehezebb időszaka lehetett, mert – egy ma gyakran használt kifejezéssel élve –, többszörösen hátrányos helyzetű emberek voltak. Nem csupán értelmiségi voltukból származtak nehézségek, hanem ráadásul abból is, hogy magyarok voltak. Ennek ellenére nem emlékszem rá, hogy szorongtam volna. Házunk falain nem jutott át a korszak légköre. Apám, aki jogász volt, soha nem hozta haza a problémáit, mondjuk, azt, hogy félévenként kirúgták az állásából. Emlékeimben ezért idillinek látszik a gyerekkorom. De azt is meg kell mondanom, hogy *otthon* tanultam meg: akkor is tisztelni kell a mások véleményét, ha az egyáltalán nem egyezik az enyémmel. A szüleim ezt a fajta toleranciát nem ideológiaként adták át nekem, hanem életmódjukkal, azzal, ahogyan az ötvenes években mi Léván, ebben az akkor még többé-kevésbé magyarlakta kisvárosban éltünk.

● *Ön mindig nagy szeretettel, bár nem minden irónia nélkül szokta emlegetni szülővárosát. Valahol le is írta, hogy „élményt és érzelmet a kisváros adott, tudást és érdeklődést Pozsony”.*

– Igen. Húszévesen, 1968 őszén lettem egyete-

mista Pozsonyban. A különbség az ottani környezet és a 68-as Pozsony között, azt hiszem, abban állt, hogy Léva – hasonlóan a régió szinte valamennyi kisvárosához – minden toleranciája, minden nyitottsága ellenére szellemileg periférián lévő település volt. Pozsonyban viszont olyan pezsgő életbe csöppentem, amely sokkal frissebb, sokkal gazdagabb információkkal látott el, és én megpróbáltam értelmezni is őket. 1968 őszén Pozsonyban valóban létezett a vélemények pluralizmusa. Magam dönthettem el, mivel azonosulok, s mivel nem: senki sem akart rám kényszeríteni semmilyen ideológiát, senki sem akarta megmondani nekem, hogy mi az igazság. Egymástól eltérő vélemények találkoztak, és ez már életkoromnál fogva is nagyon serkenősen hatott rám. Nem is beszélve arról, hogy Pozsonyban ismerkedtem meg a modern magyar irodalommal és világirodalommal is.

● *Meglepő, amit mond, hiszen kívülről úgy látszott, hogy az 1968 nyarának végén lejátszódott események a csehszlovákiai szellemi életben is fordulatot hoztak.*

– A fordulat tagadhatatlan, de nem egyik napról a másikra zajlott le, és nem is hatolt be az élet minden rétegébe. Tudniillik az a rendkívüli nyitott és demokratikus szellemi közeg, amely a hatvanas évek közepétől néhány év alatt kialakult – persze a cseh polgári demokrácia hagyományaira is építve –, és amely a csehszlovákiai magyar kulturális életre is mély hatást gyakorolt, nem tűnt el nyomtalanul. Hiszen az ember attól még nem fog másként gondolkodni, mert X vagy Y állami vagy pártvezetőt leváltották. Az ember a szellemi füg-

getlenségét mégiscsak némileg a napi politikai eseményektől elvonatkoztatva építi fel, és ezért a szellem függetlensége – bár ezt a politikusok gyakran figyelmen kívül hagyják – sokkal tartósabb is annál, mint hogy a politika 180 fokos fordulatai azonnal és meghatározó módon befolyásolhatnák. Eltekintve persze a mindenkor alkalmazkodni képesek seregétől – ők azonban nem tekinthetők a szellem embereinek.

● *Ma sokan hivatkoznak Európára, gyakran anélkül, hogy pontosan megmondanák, mire gondolnak. Kérem, röviden fejtse ki, mit jelent ön számára ez a fogalom.*

– Amikor én européerekről vagy Európáról beszélek, akkor semmiképpen sem egy földrajzi egységre gondolok. Inkább azt mondanám, hogy Európa bennünk van: európai az a gondolkodásmód, melyet éppen a mások iránti tolerancia jellemez, európai az a magatartásforma és az az erkölcsi alapállás, melyre – egymás érdekeinek és egymás nézeteinek kölcsönös tiszteletben tartásával – felépíthető az egyén jogait intézményesen is biztosító demokratikus társadalom. Européer értelmiséginek szerintem csak az tekinthető, aki frissen tájékozott a szűkebb és tágabb környezetében zajló szellemi folyamatokról, aki jól ismeri a „kor eszméit”, és ki tudja választani ezekből azt, amelyet helyesnek tart, akiben megvan az a képesség, hogy kellő öniróniával tudja szemlélni akár a saját választásait is. Ilyen értelemben lehet valaki provinciális Párizsban, és européer Királyhelmeccen. Természetesen tudom: ahhoz, hogy az ilyen magatartás általánossá válhassék mifelénk, olyan világot kell teremtenünk, melyben a saját vélemény kimon-

dásához nincs szükség civilkurázsira. Kelet-Közép-Európa népeinek annyiféle önkényben volt részük az elmúlt fél évszázadban, hogy ma már – a legfiatalabb nemzedéket leszámítva – szinte lehetetlen elvárni az emberektől, hogy félelem és szorongás nélkül merjék nyilvánosan elmondani gondolataikat. Akármilyen olcsón hangzik is, a továbblépés útja csakis a demokratizálódás, konkrétan a jogállamiság megteremtése lehet. Amikor ma azt mondjuk, hogy jogállamot akarunk, ezzel tulajdonképpen azt is mondjuk, hogy nem jogállamban élünk. Ámbár az alapvető emberi szabadságjogok garanciáit ebben a térségben sem a semmiből kell megteremteni. Az előbb már említettem a cseh polgári demokrácia hagyományait, melyekből érdemes lenne meríteni. Ha pedig a magyar történelmet nézzük, akkor nem fogadhatjuk el azt a megközelítést, mely tagadja a magyar fejlődés reformkorral kezdődő és a történelmi Magyarország összeomlásával végződő szakaszának liberális vonásait. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ez az ország demokratikus ország volt, viszont voltak komoly liberális hagyományai, amelyeket érdemes lenne hátszélként felhasználni.

● *A kritika az ön műveit elemezve gyakran beszél az őszinteségre való „kétségbeesett és kétségbeejtő” törekvésekről. Miért ilyen fontos az ön számára az őszinteség?*

– Mert nehéz őszintének lenni. Bizonyos dolgokat nehéz bevallani. Nem félek attól, hogy egyik-másik véleményem miatt kreténnek vagy cinikusnak tartanak, de azt is tudom, nem könnyű eljutni az igazi érzések és igazi gondolatok vállalásáig. Ez nem politikai, inkább általános emberi probléma.

Sokkal könnyebb állást foglalni egy történelmi vagy politikai vitában, mint szerepeinktől megszabadulni. Ha az ember alaposan megnézi magát, be kell látnia, hogy legalább annyira csúf, amennyire szép. Csúfságunkat azonban nem vállaljuk szívesen.

● *A Galeri című regényének egyik hőse arról beszél, hogy a kisebbségi helyzet elviseléséhez jó adag hősiesség szükségeltetik.*

– A kisebbségi magyar emberben van egy olyan alapállás, hogy mindenképpen ellenére ragaszkodni kell egyfajta heroikus magatartáshoz, még akkor is, ha holnap jön egy földrengés, és mindent elpusztít. Elismerve ennek a heroizmusnak a szépségét, kicsit ironikusan azt is szeretném elmondani, hogy emögött a heroizmus mögött rengeteg emberi gyarlóság, morális vétek stb. húzódik meg. Gyűlölöm a lovas szobrokat, nem szeretem az eszményi hősokeket. Sokkal jobban lehet szeretni azokat az embereket, akik tele vannak gyarlósággal, tévedéssel, botlással, rögeszmével, paranoiával. Azt hiszem, a kisebbségi magyar irodalom egyik irányának tévedése, hogy mindenáron héroszokat igyekszik teremteni. Az olvasó azonban rájön, hogy ilyen héroszok nincsenek, az egész csak fikció. Az ember nem tudja, mikor válik hőssé, s ha azzá válik, az csak akarata ellenére következik be. Ezt a csehek – Hašektól kezdve – csodálatosan tudják ábrázolni.

● *Az ön regényei – az Éleslövészet, a Galeri, az Áttételek – ha módosult formában is, rokonságot mutatnak a hagyományos regényformával.*

– Sokkal közelebb állnak hozzám a múlt századi realista formák, mint ahogyan ezekből a regények-

ből kitűnik. Azt persze nem hiszem, hogy van egy kitüntetett pont, ahonnan a világ eseményeit egyértelműen meg lehetne ítélni, de bízom a fabula erejében, mert végső soron mindig valamilyen helyzetben derül ki, hogy milyenek vagyunk. Lehet, persze, hogy regényeim szereplői túl sokat okoskodnak. Mindegyiküknek van ideológiája, s azt csőrni-csavarni lehet. Ezek az ideológiák azonban semmire sem jók. Természetesen nem azt akarom állítani, hogy azért írok regényeket, mert le akarom leplezni a hamis ideológiákat, de meggyőződés, hogy aki ráfonódik valamilyen eszmére, önmagán túli, megfoghatatlan, elvont dologra, talán valódi érdekeitől idegenedik el, és akár piszkos dolgokra is kapható lehet.

● *Műveinek egyik sajátossága, hogy miközben bennük az élet irracionális mozzanatainak a felmutatására törekszik, eközben állandóan aláveti őket a ráció kontrolljának.*

– Úgy látom értelmesnek az életemet, ha – és ez egy kicsit talán líraian fog hangzani – a szív érvei korrigálni képesek az ész érveit. Be kell látnunk, hogy a ráció nem mindenható, és nem ad magyarázatot minden kétségünkre. Persze, az lenne a jó, ha tudnánk egyensúlyozni a szívünk és az eszünk között.

● *Regényei szlovák fordításban is megjelentek. Hogyan fogadta őket a szlovák közönség?*

– Attól félttem, hogy mint valamiféle magyarkodón, elverik rajtam a port. De nem ez történt. Mind a csehszlovákiai magyar értelmiségben, mind a szlovák értelmiségben komolyan él az igény, hogy régióink társadalmi, történelmi, nemzeti problémáit becsületesen megbeszéljük. Ez a

tisztázó eszmecsere – bár a sajtó hasábjain ennek még nem sok nyoma van – a gyakorlatban elkezdődött. A kávéházakban már szinte harag nélkül vitatkozunk egymással ezekről a kérdésekről. Úgy érzem, az ehhez szükséges tolerancia mindkét nemzetiség értelmiségének jelentős részében megvan.

• *Őn csehszlovákiai magyar író. Ez a látszólag tárgyilagos megnevezés egy sor ellentmondást rejt magában. Hogyan igazodik el ebben az ellentmondásgubancban?*

– Mind a három dologtól elvonatkoztatok. Kezdjük az elején: a csehszlovákiai jelzőtől azért igyekszem elrugaszkodni, mert meggyőződésem szerint a földrajzi hovatartozás nem alapvető tényező az irodalomban. A *magyar* író megnevezés viszont azért csalóka egy kicsit, mert az igazi író – legyen bár magyar, szlovák, argentin vagy orosz – a saját hagyományáiból kindulva szükségszerűen jut el általánosabb emberi problémák kifejezéséig. Maradna hát az, hogy *író* vagyok. Ez viszont szubjektív okok miatt kétséges: nem érzem írónak magam, mert nem vagyok profi, abban az értelemben, hogy bármiről tudnék írni. Csak önmagamról tudok, ha tudok. Jobban szeretem az életet, mint az irodalmat.

(1988)

A beszélgetést VÖRÖS T. KÁROLY készítette

Irodalom és megújulás

Írószövetségi beszámoló

1989 februárjában

Amikor két évvel ezelőtt új vezetőséget választott a Szlovákiai Írók Szövetségének Magyar Szekciója, mindnyájan tudtuk, hogy nehéz idők állnak mögöttünk, sokan mégis úgy gondoltuk, talán bizakodva tekinthetünk a jövőbe, a peresztrojka és a glasznosztj magától megoldja összes problémánkat. Anélkül, hogy az átalakítás sikerébe vetett hitünk megrendült volna, ma már, két év után, illúziók nélkül be kell látnunk azt is, hogy bizakodásunk nem volt mindenben megalapozott, és hogy semmilyen mágikus szó önmagától nem old meg semmit sem. A társadalmunkban zajló átalakítási folyamat ellentmondásokkal van tele. A művészeti szövetségek közgyűlései és plénumai is ezt a bizonytalanságot tükrözték és tükrözik, bár a két évvel ezelőtti helyzethöz ma sokkal tisztábbak az átalakítás hívei és ellenzői közt húzódó frontvonalak. Közben azért történt egy és más. Megindult az új cseh és szlovák irodalmi hetilap, továbbá a fiatal szlovák írók folyóirata, és színvonalukra az adott körülmények között nem lehet különösebb panasz. Ugyanakkor számos, főleg a közelmúltat érintő kérdésben jól látható a visszafogottság és az óvatosság, igazi nyitás helyett a puhatolódzás. Sze-

mélyi változásokra is sor került a kulturális irányítás élén. Mindez inkább fokozta, mint csökkentette a bizonytalanságot, s ellentmondásosságuk lehetett a fő oka annak, hogy a szekció vezetősége az elmúlt két évben nem állt mindig a feladata magaslatán, s csak igen keservesen rázódik össze olyan közösséggé, amely a csehszlovákiai magyar írók érdekeit is képviselni tudja.

Ez a beszámoló nem vállalkozhat arra, hogy értékelje nemzetiségi irodalmunk két évtizedét. Semmilyen írószövetségi beszámoló nem helyettesítheti az elmélyült, alapos irodalomtörténeti és kritikai munkákat. Ezeknek meg kell íródniuk, nem egynek, nem kettőnek – soknak. Megvizsgálhatjuk és megbeszélhetjük azonban, hogy milyenek ma az alkotómunka feltételei irodalmunkban. Szeretnénk ezenkívül állásfoglalásban rögzíteni azt, ami a csehszlovákiai magyar írókat ma a legtöbbet foglalkoztatja. A világ megváltozott körülöttünk, az átértékelések és újragondolások korát éljük. Ahhoz, hogy tisztábban lássuk, mi a teendőnk, szembe kell néznünk mindazokkal a tényekkel és folyamatokkal, amelyek irodalmunk fejlődését a közelmúltban meghatározták. Íróársaink, akiket a hetvenes évek elején megfosztottak írószövetségi tagságuktól, itt ülnek közöttünk, s ez a tény meglelégedéssel tölthet el bennünket. Örömmünk azonban mégsem maradéktalan. S nem csupán azért, mert visszavételük az Írószövetségbe mintegy a hátsó kapun át történt, nyilvános írói-emberi rehabilitásuk nélkül. Garanciákra is szükségünk van, hogy Dobos László, Szőke József és a többi, a hetvenes évek elején írói tisztességében megbántott íróársunk esete nem ismétlődhet meg.

A szlovákiai magyar írók közösségének erkölcsi kötelessége, hogy elégtételt adjon mindnyájuknak. Ez természetes dolog. Ám le kell szögezni néhány más alapelvet is. Minden józan észt megcsúfoló abszurditás társadalmi válságokért az írókat tenni felelőssé, akik – s minél jobb írók, annál érzékenyebben – csupán regisztrálják, ábrázolják vagy kifejezik, természetesen az irodalom sajátos eszközeivel, hogy a társadalomban valami nincs rendben. Ez a dolguk. Ahogy a politikusnak az a dolga, hogy az ország szekere haladjon, s az országot, a társadalmat, a nemzetet ne vezesse válságba. Tudjuk, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom csokkolása nem volt olyan radikális, mint a cseh irodalomé, ám a bűnbakkeresés lázában fogant, s nemcsak a fent nevezett írók pályáján, hanem az egész csehszlovákiai magyar irodalomban tett kárt. A precedens esetleges megismétlődésétől már most el kell határolnunk magunkat. Mint ahogy el kell határolnunk magunkat az irodalom műhelyeibe, az irodalmi életbe és az irodalmi művekbe: versekbe, regényekbe, esszékbe belekontárkodó adminisztratív-bürokratikus beavatkozásoktól. Mert ezekre is volt példa a közelmúltban nem kevés. Volt Varga Imre-ügy, Tóth László-ügy, Koncsol-ügy, Kulcsár-ügy és sok más, apróbb, ügyé nem dagadt, de íróink nyugodt alkotómunkáját újra és újra megzavaró incidens, az Iródia körüli 1986-os ellenséges kampánnyal bezárólag, amely egyenesen irodalmunk utánpótlását akarta a vádlottak padjára ültetni. Az átalakításnak, amely társadalmunk demokratizálását tűzte ki célul, óhatatlanul érintenie kell az irodalom irányításának a módszereit is. Az irodalom zsdanovi ihletésű adminisztrá-

tív-bürokratikus irányításának módszerei rég elavultak, s az irodalom fejlődésének a kerékkötőjévé váltak. Fölvethetjük persze a kérdést úgy is, hogy szükséges-e és főleg lehetséges-e az alkotómunka irányítása, hiszen az értékteremtés és értékkiválasztás feladatát az irodalomkritika és -tudomány, az irodalom közvéleménye és az írók közössége autonóm módon önmaga is képes elvégezni, többnyire függetlenül azoktól a külső, nem irodalmi szempontoktól, amelyeket az irodalom bürokratái próbálnak kényszerzubbonyként ráhúzni az irodalom intézményrendszerére és magára az irodalomra. S bár az irodalomba történő adminisztratív beavatkozások az elmúlt egy-két évben a minimumra csökkentek, s az irodalom autonómiája és szabadsága megnőtt, íróközösségünk nem ocsúdott még föl igazán abból a nyomasztó légkörből, amelyben írónak lenni legalábbis gyanús hivatásnak számított. Szororongásainkat ki kell beszélnünk, hogy megszabaduljunk tőlük, néven kell nevezni a gyereket.

Az irodalom adminisztratív-bürokratikus irányítására mindenekelőtt az a jellemző, hogy adminisztratív és bürokratikus. Ebben minden benne van. Benne van az irodalom és főleg az irodalom intézményrendszerének elbürokratizálódása. Benne van az irodalom természetétől, önelvűségétől, autonómiájától idegen, az irodalmat ideológiai sémákba kényszerítő szempontok ráerőltetése az irodalomra, s ezeknek a szempontoknak a pillanatnyi politikai hasznosság elvén nyugvó primátusa az irodalmi művek értékelésekor. Benne van a bizalmatlanság az irodalom éltető elemével: az eredetiséggel, újszerűséggel, önálló és autonóm kez-

deményezéseivel szemben. Benne van a bűnbak-keresés és az ideológiai elhajlások keresése. S bár az irodalom hivatalnokai igyekeznek a háttérben személytelennek maradni, nem kétséges, hogy ezeket a módszereket nem egy személytelen gépezet, hanem emberek hajtják végre. A Madách Könyvkiadó 1979 és 1987 közötti története bizonyítja, hogy a hozzá nem értés mennyi kárt tud okozni az irodalomnak. Szinte alig van nemzedékemnek és a nálam fiatalabbak nemzedékének olyan költője-írója, akit ne zaklatott volna ebben az időszakban irodalmunknak az a kulisszák mögött acsarkodó szűk csoportja, amely irigységből, féltékenységből, vélt vagy valódi el nem ismertségből eszköznek használta a kiadó volt igazgatóját arra, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomnak szinte az egész élgárdáját rossz hírbe hozza, s kirádirozza irodalmunkból. Ez az áldatlan állapot megszűnt ugyan, ám nem árt emlékeztetni rá, hogy bizonyos személyes összefonódások és a hozzá nem értés egy egész irodalom talapzatát is megrendítheti, szétzilálja sorait és elhallgattathatja legjobb képviselőit is, ha az írók mindezt néma alázattal tűrik, abban a hiszemben, hogy akkor rájuk talán nem kerül sor. Kifelé mászunk a gödörből, de félek, közben kiábrándultabbak és cinikusabbak lettünk. És szegényebbek. Ha Tóth László és Varga Imre nem hagyja el az országot, ha Kocsol László nem fordít hátat az irodalomnak, ha Zalabai Zsigmond nem hagyja abba kiváló kritikus tevékenységét, ha nincs majdnem minden jelentős kézirat körül kisebb-nagyobb csetepaté a kiadóban, ha nincs Bettes-ügy, Kulcsár-ügy, Iródi-ügy, irodalmunk ma máshol tarthatna.

Hiba lenne azonban azt állítani, hogy az elmúlt húsz évben a csehszlovákiai magyar irodalom egy helyben topogott. Sok jelentős mű íródott meg ebben a két évtizedben, hadd ne vállalkozzam fölsorolásukra most. A hatvanas években a szlovákiai magyar irodalom fejlődése nagy lendületet vett, s ez a lendület, bár fékeződött, nem tört meg. Két új nemzedék is színre lépett, s mára többé-kevésbé integrálódott irodalmunkban, annak arculatát is jelentősen módosítva. Az íródiásokkal együtt négy nemzedék alkot együtt s dolgozik a maga legkülönfélébb nemzedéki és irányzati törekvései jegyében valamiféle békés egymás mellett élés alapján. Ebbe a sokszínűségbe éppúgy beleférnek Zalabai Zsigmond faluszociográfiái, mint Farnbauer Gábor antilírája vagy Bettés István nyelvi-grammatikai kísérletei. Nem zavarjuk egymás vizeit. Alkotáslélektani szempontból ez az állapot jó is, meg nem is. Jó, ha a múlt felől nézem a dolgokat. Napjainkra eltűnt a nemzedéki vagy irányzati viták mögé rejtett acsarkodó személyeskedés, amely írókat vagy írói csoportokat próbált meg kiiktatni irodalmunkból, és többnyire süketek párbeszédre emlékeztetett. Nem tudok szabadulni azonban a gyanútól, hogy ez a megnövekedett tolerancia nem annyira közeledésnek tekinthető, mint inkább a nyolcvanas évek első felében kialakult irodalompolitikai helyzetnek köszönhető, amelyben egyes kollégáink úgy érezték, eljött az ideje, hogy aláássák íróink jelentős részének szakmai tekintélyét. Mi sem természetesebb, hogy egy ilyen nehéz helyzetben a maga tisztességére valamit is adó író elásta a csatabárdot és laza népfrontba tömörült, hogy a támadásokat visszaverhesse. Azt hiszem,

nincs ma épeszű író közöttünk, aki visszakívánná a minden színvonalat nélkülöző egymásra mutogatás éveit. Bizonyára bölcsőbbek lettünk egy kicsit. Ám ezért a békés egymás mellett élésért elég nagy árat fizettünk, és ideje lenne fölébrednünk. Alapvető esztétikai-világszemléleti különbségek léteznek közöttünk, s csak irodalmunk javát szolgálná, ha ezek tisztességes irodalmi vitákban a nyilvánosság előtt konfrontálódhatnának. Naiv dolog lenne azt hinni, hogy az irodalom fejlődése olyan evolúció, amelyet a tudományokban figyelhetünk meg. Hogy téglát téglára rakva, a művek puszta lineáris sorával fölépíthető irodalmunk fejlődésképe. Az irodalomtörténetből tudjuk, hogy Dosztojevszkij nem több, mint Shakespeare volt, hogy Beckett nem érvényteleníti Dosztojevszkijt és a konkrét költészet vagy a vizuális irodalom nem teheti kétségessé Beckett jelentőségét. Ady nem nagyobb költő Petőfinél csak azért, mert a huszadik században élt és alkotott, míg Petőfi az előzőben. Tárgyát tekintve az irodalom mindig ugyanazt vizsgálja, legföljebb másképpen, s ebben a tekintetben évezredek óta ismétli önmagát anélkül, hogy ezzel kimerítené lehetőségeit. Az irodalom tartaléka végtelen, mert tárgya a végtelen, mert tárgya a mindenkori „condition humaine” és a szabadság, minden kor minden emberének illúziója és nosztalgiája.

Irodalmunk az elmúlt két, két és fél évtizedben levetkőzte korábbi kincstári sematizmusát, és sokszínűbbé vált. Fölmerül a kérdés, hogy ebben a sokszínűségben milyen az önmagáról alkotott képe, milyen a jövőképe, és mit tekint avultnak, illetve, másfelől, mit tekint megőrzésre érdemesnek

abból, amit elért és ahová eljutott. Ha azt állítjuk, hogy irodalmunk érettebb, felnőttébb irodalom lett, akkor működni kellene benne az értékkiválasztásnak is. Ezen a ponton azonban sötétebbé válik a kép. Az irodalomkritika értékkiválasztó mechanizmusa ugyanis irodalmunkban már jó ideje megszűnt működni. Nem azt állítom, hogy nem jelennek meg a csehszlovákiai magyar sajtóban irodalomkritikai írások. Természetesen olvashatunk kritikát, ám bár elég keveset. De még ennek a kevés kritikának a nagy része is leegyszerűsítő, sablonos és szakmailag nem kellően megalapozott írás.

Engedjék meg, hogy leragadjak egy kicsit ennél a problémánál, és pedig azért, mert ez a jelenség messze túlmutat önmagán, s benne irodalmi (de nemcsak irodalmi) értelmiségünk gondolkodásának féloldalassága is jól megragadható. Ma a jó, a hiteles irodalomkritikai írás, amellet, hogy az irodalomtudomány legfrissebb eredményeit is felhasználja tárgya, az irodalmi mű elemzésekor, mindenekelőtt az irodalomról és az irodalmi műben kifejezett eszmékről, gondolatokról való gondolkodást jelenti. Miközben egy percig sem szabadna elszakadnia a tárgyalt műtől, ám mégis belőle kiindulva ember és társadalom, a megismerés és az etika, nyelv és valóság, múlt és jelen problémáin való elmélkedésnek kellene lennie, ilyenformán tehát egy kicsit az esszéhez kellene közelállnia. Most mégis inkább azt szeretném hangsúlyozni, hogy a kritika az irodalom önreflexiója, tehát újra, még egyszer: gondolkodás. A mi irodalmunkból, tisztelet a kevés kivételnek, hiányzik a gondolkodás. Ha emlékezetem nem csal, nem volt ez

mindig így. Az elmúlt két évtized legnagyobb vesztesége irodalmunkban az, hogy megszűnt az önreflexiója, legtekintélyesebb kritikusaink hátat fordítottak ennek a pályának, ami pedig az utánpótlást, a jövőt illeti, sivatagos a terep.

Az önreflexió agóniájának irodalmunkban több oka van. Lehet, hogy tévedek, s lehet, hogy vitatható, amit mondok, mégis engedjék meg, hogy legalább hevenyészve említsem ezeket az okokat. Fő oka nyilván az, hogy a reflexió és önreflexió az egész társadalomban megszűnt, s a gondolkodást sablonok és dogmák szajkózása váltotta föl, s ez az állapot mind a mai napig tart. Olyan társadalmi-politikai klímában, amelyben a gondolkodás, a problémák nem konformista megközelítése és nem az előírt dogmák szellemében való elemzése annak az ódiúmát zúdította az elemzőre, hogy revizionistának és még a jóég tudja, minek bélyegezzék, nem létezhet semmilyen gondolkodás, csupán apologetikus skolasztika, amelynek az a célja, hogy konzerválja egy adott pillanat szellemi állapotait. Másik oka, véleményem szerint, kritikusaink nagyobb hányadának szakmai fölkészületlensége, amely nem csupán az irodalomtudományi képzés alacsony színvonala miatt van így, hanem egyenes következménye az egész csehszlovákiai irodalmi kontextus elszigetelődésének és eltávolodásának a világirodalomtól és a legjobb mai irodalomtudományi iskoláktól. Harmadik oka a kritikus elbátortalanodása, amikor az első vesztes csata után, még vérző fejjel körbepillantott, s mintegy isteni sugallatra fölismerte, hogy vannak irodalmunkban csalhatatlan tekintélyek, akik a párttal vagy a szocializmussal azonosak, de legalábbis sze-

retik ezt a látszatot kelteni. S végül a negyedik ok, amit említenék, épp az íróközösségünket ért külső támadásoknak a kivédésére létrejött laza irodalmi népfront, amely akkor reprezentálhatná a csehszlovákiai magyar irodalmat, ha elvi vitákban kikovácsolódott egység volna, amelyben nem szükséges egymás ízlésének behódolnunk, viszont a különböző törekvéseink hangsúlyozása mellett is meg tudnánk védeni érdekeinket.

Úgy tűnhet, hogy ez a beszámoló aránytalanul sok időt szentel a kritikai reflexió elsorvadásának irodalmunkban. Ha így van is, nem véletlenül van így. Irodalmunk negyven év után is még mindig inkább deklaráció, mint gondolkodó irodalom, s elszigeteltségének talán ez a legfőbb oka. Úgy gondolom, néhány elszórt kezdeményező kísérleten kívül, irodalomkritikánk – amikor úgy-ahogy működött még – elmulasztotta tudatosítani, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom nem okvetlenül kell, hogy a más, nagy irodalmak perifériáján létezzék. Az irodalmi műre a mi irodalmunkban is ugyanazok a kritériumok vonatkoznak, amelyek más irodalmakra, bárhol a világon. Lehetetlen, hogy létezzék egy külön mérce a mi irodalmunkra és külön másik az összes többi irodalomra nézve. Miközben irodalomtörténészeinknek hála, a csehszlovákiai magyar irodalom hetvenéves múltjáról elég sokat tudunk már, a foglyai lettünk egy szemléletnek, amely a csehszlovákiai magyar írók és költők műveit kizárólag ezen a kontextuson belül képes csak vizsgálni. Erdemes lenne végre megvizsgálni azt is, hogy egy regény, novella, vers vagy színpadi mű miképpen helyezhető el ezen a kontextuson kívül. Világirodalmi tájékozottságunk sok

kívánnivalót hagy maga után, s az ilyen luxust csak az amerikai, a francia a német és más nagy irodalmak engedhetik meg maguknak, vagy még azok sem. Ma is irigység fog el, ha a kezembe veszem az újvidéki Híd valamelyik számát, s belelapozok kritikai rovatába. Ez a színvonalas és igényesen szerkesztett folyóirat azon túl, hogy szinte minden ott megjelenő magyar könyvre időben reflektál, rendszeresen szemlézi az egyetemes magyar irodalom és a jugoszláviai irodalmak kiemelkedőbb alkotásait is, olyan szakmai színvonalon, hogy mi azt csak irigyelhetjük. A magyar népesség számát tekintve nálunk kisebb jugoszláviai magyarság nemcsak hogy fenn tud tartani három színvonalas irodalmi folyóiratot, hanem arra is gondja volt, hogy betagozódják a közvetlen környezete irodalmaiba, s azokat engedje hatni magára. Nálunk fordított folyamat figyelhető meg. Irodalmi érdeklődésünk leszűkül önmagunkra vagy a kortárs magyar irodalom egyik-másik irányzatára, s még ezek szemlézése is hiányos. A csehszlovákiai magyar irodalom elszigetelt irodalom, s bár ennek számos külső oka is volt és van, mindenekelőtt mi voltunk azok, akik hagytuk magunkat elszigetelni az irodalomban való gondolkodást és látszólagos kicsínységünket és jelentéktelenségünket a jobbik esetben is társadalmi-nemzetiségi küldetéstudattal kompenzálva. Csakhogy a jó irodalmi művek nem elsősorban küldetéstudatból születnek. Ha tehát a csehszlovákiai magyar irodalomnak ma nincs önmagáról alkotott józan és pontos képe, arról elsősorban mi tehetünk. Ném merünk a tükörbe nézni, mert a tükörben nem azt látjuk, amit látni szeretnénk. Tudjuk, írónak lenni egyszerre hivatás és

szakma. Mi az előbbit szeretjük túlhangsúlyozni, az utóbbiról pedig szeretünk elfeledkezni. Évek óta siránkozunk, hogy az elmúlt három-négy évtized itteni magyar irodalmát értékelő és összegező egyetlen használható könyv is Magyarországon íródott meg, és nem nálunk. Én ezen nem csodálkozom. Nem is íródhat meg nálunk, mert nincsenek, irodalmi-irodalomtörténeti szempontok a megíráshoz, vagy ha vannak és még alkalmaznánk is ezeket, az polgárháborúhoz vezetne irodalmunkban. Márpedig a mulasztások mindig visszaütnek. Mi pedig, miközben az idő átrobogott már néhányszor fölöttünk, még abban a közhelyes alapelvben sem tudunk egységre jutni, hogy egy irodalmi művet csak a saját immanens kvalitásai minősíthetnek, s nem az író szándéka, vagy azok a tézisek és tételek, amelyek a mű megírásakor a tollát vezették.

Mіндеzeknél a kényes kérdéseknél azért időztem el ilyen sokáig, mert egy állásfoglalást készülünk megvitatni és elfogadni annak a kornak a szellemében, amelyben élünk. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha az önmagunkról alkotott képünk reális és nem illuzórikus. Innen származnak a kétségeim. Nem a készülő állásfoglalás tartalmát illetően, hanem hogy megvan-e bennünk az az éthosz, a gondolkodás bátorsága és nyíltsága, de nem kevésbé a tágassága is ahhoz, hogy a korszellemnek megfelelő értelmet leheljünk ebbe az állásfoglalásba. Az ötvenes évek sztalinista diktatúrájához, a hatvanas évek tétova és megtorpant reformkísérleteihez, a hetvenes és részben a nyolcvanas évek merev, elidegenedett, gazdasági pangáshoz, társadalmi képmutatáshoz és a szellemi élet

demoralizáltságához vezető bürokratikus poszt-sztalinista modelljéhez képest Európa keleti felében ma minőségi, a társadalmi-gazdasági berendezkedés alapstruktúráit is érintő reformváltozások küszöbén állunk, s ennek a folyamatnak a felgyorsulása egyszerre több szocialista országban is megfigyelhető. A korszellem a társadalmi pluralizmust kifejezni képes demokrácia értékét helyezte előtérbe. Ez a korszellem rehabilitálta az egyént és annak több évszázados fejlődési folyamatában létrejött polgári és emberi jogait. Egy társadalmi-gazdasági struktúra csak akkor lehet működőképes, ha lehetővé teszi az értékek természetes kiválasztódását. Csak a szabad ember lehet teljes értékű közösségi ember. Minden, ami a szabad emberi alkotómunka útjában áll, egyben a társadalom haladását is fékezi. A szabadságában korlátozott egyénekből sohasem lesz emberi közösség, legföljebb tömeg. A szocialista tömegember típusát pedig elég jól ismerjük ahhoz, hogy benne egy negatív utópia rémképének a veszélyeit felismerjük.

Amikor tehát ezt az állásfoglalást vitára bocsátjuk, abból indulunk ki, hogy az emberi szabadság, méltóság és szuverenitás olyan alapvető emberi értékek, amelyek nemhogy nem nélkülözhetők a „szocializmusban” sem, hanem megsértésük vagy mellőzésük egész társadalmi rendszerünk fejlődését viheti zsákutcába. A technológiai fejlődésnek és a természettudományoknak a mai színvonalán, számos, hosszú távon súlyos veszélyekkel terhes ökológiai problémáink közepette a szocializmus sztalin modellje olyan anakronizmus, amelytől megszabadulni holnap talán késő lenne már. S bár

állásfoglalásunk életünk nemzetiségi létünknek vagy nemlétünknek gondjaival kapcsolatos aspektusait emeli ki, egy percre sem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy mindazok a problémák, amelyek az elmúlt évtizedekben a nemzetiségi kérdésben fölhalmozódtak, csakis egy demokratikus átalakulás körülményei között remélhetnek orvoslást vagy megoldást. Írók vagyunk, és nem hivatásos politikusok, s nem ambicionáljuk, hogy írói hivatásunkat más hivatásra cseréljük fel. Ám éppen azért, mert írók vagyunk, s gondolatainkat anyanyelvünkön, a magyar nyelven fejezzük ki, nem lehet közömbös számunkra, hogy ez a nyelv, anyanyelvünk a Csehszlovák Szocialista Köztársaság állami keretei között forrása marad-e a jövőben is kultúránknak, vagy pedig elsovadásra és végső pusztulásra van ítélve. Az elmúlt húsz év tapasztalatai és a nemzetiségi kérdésben fölgyülemlett problémák arra indítanak bennünket, hogy aggodalmunknak adjunk hangot olyan jelenségek látán, amelyek a csehszlovákiai magyar irodalom és kultúra jövőjét már huzamosabb ideje beárnyékolják. Mint csehszlovákiai magyar írók, nem nézhetjük tétlenül azokat a jelenségeket, amelyek a csehszlovákiai magyar nemzetiség azonosságtudatát gyengítik, s így irodalmunk alapjait is megrendíthetik. Az elmúlt húsz évben a csehszlovákiai magyar nemzetiség intézményrendszere visszafejlődött, érdekképviselete nem kielégítő, s nincs olyan fóruma, amelyen nemzetiségi létének alapvető problémáit a nyilvánosság előtt artikulálhatná. Szembetűnő a visszafejlődés az iskolaügyben és a kultúrában, amely pedig a legfontosabb bázisa irodalmunknak, s bár ezt a folyamatot nem tekint-

jük visszafordíthatatlannak, szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a csehszlovákiai magyar szellemi élet további elprovinciálódása alapjaiban fenyegeti kultúránkat. Az elmúlt húsz évben az iskolakörzetesítés súlyosan érintette a magyar iskolahálózatot, mivel ennek kapcsán több mint kétszáz magyar tanítási nyelvű iskolát szüntettek meg. Ebben a tekintetben azonban a városokban is aggasztó a helyzet, mert az iskolák sorvadása egy olyan asszimilációs folyamatot gyorsít fel, amelyet csak képmutatással lehet természetes asszimilációnak nevezni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy csaknem teljesen fölszámolták az anyanyelven történő pedagógusképzést, hogy a többségi nemzetek iskoláihoz képest kevésbé fejlesztették a magyar iskolák anyagi ellátottságát. A magyar művelődésnek, tudománynak, művészetnek, muzeológiának nincs egyetlen hivatalos intézménye sem. A magyar iskolákban nem oktatják sem a magyar történelmet, sem a magyar művelődéstörténetet. Társadalmi kezdeményezésekből alig, független alapítványokból pedig nem lehet ilyen tevékenységet folytatni.

Nem kisebb problémák halmozódtak föl az anyanyelv használatában is. Nem vagy csak korlátozottan lehet magyarul használni a történelmi, földrajzi és helységneveket, s az erre vonatkozó alkotmányos jogainkat belügyminiszteri rendeletek korlátozzák, ami egy alkotmányos jogállamban teljesen törvényellenes állapot. Mivel a nemzeti-ségi kérdésben felgyülemlett problémák és megoldatlan kérdések a jövőben veszélyes konfliktusforrássá válhatnak, s mivel a politikai-gazdasági struktúra átalakítása szempontjából a nacionalizmust tekintjük az egyik legfőbb veszélynek, szük-

ségesnek tartjuk a nemzetiségekkel szembeni politika alapjainak újrafogalmazását, az állampolgári és a kollektív nemzetiségi jogok szétválasztását, a nyelvhasználatnak nyelvtörvény útján való szabályozását az egyenjogúság elve alapján. Fontosnak tartjuk, hogy a nemzetiségek saját ügyekben, mint az iskolaügy, kultúra, tudományos élet, alapítványok, egyesületek stb. autonóm módon maguk dönthessenek az ehhez szükséges képviseleti rendszer kiépítése útján. Szükségesnek tartjuk, hogy a készülődő új alkotmány tartalmazza a nemzetközi egyezségokmányokat, főleg a politikai és polgári jogokról, valamint a hátrányos megkülönböztetés minden formáját tiltó egyezségokmány elveit. Javasoljuk, hogy a szövetségi alkotmányban külön fejezet foglalkozzék a nemzetiségek jogával és ez konkrétan rendelkezze a nemzetiségek autonóm jogairól és egyenrangúságáról. Az új alkotmány ismerje el a nemzetiségek jogát a nemzeti integritásra, az egyetemes nemzeti kultúrájukkal való kapcsolatra.

Az elmúlt két évben sok szó esett a csehszlovákiai magyar sajtó, ezen belül különös hangsúllyal az irodalmi sajtó helyzetéről. Megállapítottuk, hogy irodalmunk egyetlen igazi fóruma az Irodalmi Szemle, a többi napi- és hetilap nem irodalmi profilú, s az irodalomnak és az irodalmi publicisztikának csak igen korlátozott hely jut benne. A szekció vezetősége szükségesnek ítélte, hogy a problémát több ülésen megvizsgálja. A Fialat Írók Köre új folyóirat alapítását kérvényezte, s ezt a szekció vezetősége jóváhagyólag továbbította felső szerve, a Szlovákiai Írók Szövetsége vezetőségéhez. Többen, így Tózsér Árpád, Duba Gyula, Dobos László

és mások egy kéthetenként megjelenő irodalmi-publicisztikai lap megindítását javasolják, ám ennek koncepciója még mindig nem készült el. A magam részéről úgy látom, hogy mind a két kezdeményezés valóságos igényeket fejez ki, s támogatásra talált a csehszlovákiai magyar írók közösségében, bár éles vita folyt a vezetőségben arról, hogy melyiknek legyen pillanatnyilag primátusa.

Ebből az egyetlen részletkérdésből is kitűnik, hogy a szekció vezetősége nem mindenben tud egységes álláspontra jutni, ám a vezetőségen belüli nézetkülönbségek nem szabad, hogy kikezdzék a vezetőség egységét olyan elvi kérdésekben, amelyekről irodalmunk jövője függ. Állásfoglalásunkat annak a meggyőződésnek a jegyében fogalmazzuk meg, hogy országunk, de a térség többi állama is történelmi sorsforduló elé érkezett. A sztalinista szocializmusmodell további fenntartása annak a kockázatával jár, hogy a térség államai végleg lemaradnak a második ipari forradalomnak is nevezett technológiai versenyben immár nemcsak a Nyugat, hanem számos, a közelmúltban még fejlődő országnak számító állam mögött is. A korszellem azt diktálja, hogy a sztalini modell helyett a társadalomnak olyan demokratikus modelljét hozzuk létre, amely felszabadítja az emberi alkotóenergiákat és képes jól gazdálkodni az itt élő nemzetek szellemi tőkéjével. Nem szeretnénk, ha ennek az átalakulásnak káosz és anarchia lenne a kísérőjelensége. Hogy ezt elkerüljük, halaszthatatlannak ítéljük a nemzetgazdaságban, a politikai életben, a kulturális életben és a nemzetiségi kérdésben az elmúlt évtizedekben felgyülemlett problémák megoldását, mégpedig nem külön-külön,

hanem egyidejűleg, hiszen a tapasztalatok arra tanítanak bennünket, hogy a gazdasági reform sikere elképzelhetetlen a politikai struktúra reformja nélkül. Állásfoglalásunknak abból az alapelvből kell kiindulnia, hogy csupán az emberi-egyéni szabadság sérthetetlenségét biztosító törvények és az erre épülő politikai berendezkedés szavatolja a nemzetiségi kérdésben fölmerülő problémák igazságos megoldását, s csak a demokratikus gondolkodás garantálhatja azt, hogy e kérdések megvitatásakor elkerülhetők legyenek a nacionalizmus csapdái. Hiszen az átalakítási folyamat sikerét két irányból fenyegetheti veszély. Az egyik a sztalin restauráció veszélye, a másik a nacionalizmusé, a legnagyobb veszély e két irányzat találkozása és kombinációja. Amikor tehát társadalmunk demokratizálása érdekében emelünk szót, ezt annak tudatában tesszük, hogy nemzetiségi létünk csakis demokratikus viszonyok között teljesezhet ki. S amikor a nemzetiségi kérdésben immár krónikussá vált bajokat soroljuk elő, ezt annak tudatában tesszük, hogy a szocializmus ellenreformációja, vagyis a brezsnyevizmus képtelen volt ezeket a problémákat még megvizsgálni is, nemhogy megoldani, s hogy megoldásuk kerete csakis egy demokratizált társadalmi-politikai struktúra keretein belül lehetséges.

Kérem a szekció tagságát, hogy ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével és ezek szellemében fontolja meg, miként foglal állást időszerű ügyeinkben. Megköszönve türelmüket és figyelmüket, ennek a reményében fejezem be vitaindítómat.

(1989)

Józan bölcsesség*

Kétségtelenül Szlovákia legjelentősebb írói közé tartozik a magyarul alkotó prózaíró, Grendel Lajos (sz. 1948-ban Léván). A *Hűtlenek* (1979) c. novelláskötettel debütált. Ezt követően született novellái a *Bőröndök* tartalma címet viselő kötetben láttak napvilágot 1987-ben. *Éleslövészet* (1981), *Galeri* (1982) és *Áttételek* (1985) című regényei Karol Wlachovský fordításában szlovákul is megjelentek *Odtienené oblomky* (Árnyalt töredékek) címmel (Tatran, 1985). Grendel Lajos Pozsonyban él, a Madách Kiadó főszerkesztőjének helyettese.

● *E vallomás bevezetőjét talán azoknak a körülményeknek és viszonyoknak szentelhetnénk, melyek között ön elkezdte „keresni az összefüggéseket az összefüggéstelen dolgok közt”. Ez az időszak általában azonos a személyek és művek által gyakorolt első komoly hatások időszakával; ezekről a hatásokról a legnehezebb beszélni – s ezek ellen próbálnak vagy kezdenek az emberek leginkább lázadozni (A. Gide, 1900). Eddigi munkásságában lát-e önzetlen bizonyítékot, mely e jóslat mellett szólna?*

– Engedjék meg, hogy kissé messzebből induljak el. Hosszú és kiegyensúlyozott gyerekkorom

* Az interjú eredetileg szlovák nyelven jelent meg a Literárny týždenník című hetilapban 1989 elején. Magyarul kötetünkben olvasható előszőr.

volt, bármiféle írói vagy irodalmi ambíciók nélkül. Matematikus akartam lenni, s két szemeszteren keresztül a pozsonyi egyetem matematika-fizika szakos hallgatója voltam. Az irodalmat és az olvasást kifejezetten szórakozásnak tekintettem. Mindez éppen azért volt így, mert tizenhat éven át kellemes családi környezetben éltem, a világ logikusnak, megismerhetőnek, áttekinthetőnek, sőt, minden bonyolultsága ellenére is, áttetszőnek tűnt számomra. A világ minden egyes darabját össze lehetett rakni, akár egy intarziabútor részeit.

Tizenhat éves voltam, amikor meghalt az apám, ráadásul egyik napról a másikra, s mivel nagyon szerettem őt, halála olyan megrázkódtatást jelentett számomra, melyet sokáig nem tudtam kiheverni. Ez volt tulajdonképpen az első találkozásom a halállal, melyet már úgyszólván felnőttként éltem át. Ekkor kezdtem megérteni, hogy a halál nem csupán az élet befejeződése, hanem minden cselekedetünk alakító tényezője is egyben, hiszen benne fejeződik ki belső időnk végessége, s az emberben felkelti az önmagával és a másokkal szembeni felelősség érzését. Ha az apám nem hal meg viszonylag fiatalon, akkor az életem talán egészen másképp alakul, én pedig sokkal később kezdtem volna érdeklődni az olyan, metafizikus aurájú fogalmak filozófiája iránt, mint a halál, végesség, mulandóság és az idő relativitása. Irodalmi érdeklődésem is ilyen irányban fejlődött. Ehhez gyorsan hozzátenném, hogy volt idő, amikor a költészet ugyanolyan erővel hatott rám, mint a próza. Ezen a kérdéseken keresztül szól hozzám Vladimír Holan, a lengyel Zbigniew Herbert, a szlovák Ján Ondruš, s az elmúlt évtizedek két legnagyobb ma-

gyar költője – Weöres Sándor és Pilinszky János. Ezért érzem magamhoz közelinek Martin Heidegger filozófiájának néhány aspektusát, mivel a halál nála sem jelent valamiféle abszurdumot, hanem konstitucionális funkciója van. Az ő hatásuk ellen sosem lázadoztam, mert éreztem, hogy helyettem is vallanak valamiről, amit gondolok és érzek, csak éppen nem tudok pontosan megfogalmazni. A próza terén sokkal később, csak hivatásos íróként találtam meg a „szerzőimet”; Kafkát, Borgest, Cortázar-t, az amerikai posztmoderneket (K. Vonnegutot, T. Pynchont, J. Barth-ot, R. Cooper-t), de mindenekelőtt Robert Musil-t, aki nagy művében, a *Tulajdonságok nélküli ember*-ben a dolgok örülden racionális elemzése által megfosztja a racionalizmust a mítoszától, mégpedig egy olyan évszázadban, amelyben a legborzalmasabb módon éltek vissza a rációval, s visszaélnék vele – részben – még ma is.

Úgy vélem, az íróknak nem kell mindenáron harcolnia a különböző hatások ellen, hanem olvasás és a látókör megszerzése közben rá kell találnia azokra az írókra, filozófusokra, tudósokra, akik megvilágítják számára saját személyiségének a jellegét.

● *Az íróknak a kritikáról alkotott véleménye általában inkább nevezhető gúnyosnak vagy tartózkodónak, mint lehangoltnak; mintha a kritikusok többsége a művészet ellenzéke lenne. A Literány tízdenek olvasóit bizonyára érdekelné fogja az ön véleménye erről a kellemetlen problémáról.*

– Nézze, az irodalomkritika – szükséges rossz. Sokak számára az is rossz, hogy egyáltalán létezik, ennél rosszabb csak az lenne, ha nem létezne. Hiszen ha jól működik, mégiscsak az irodalom zava-

ros vizeit desztillálja. A kérdés inkább úgy hangzik, hogy meg tud-e felelni a funkciójának. Ugyanis ebben sok minden akadályozhatja. Például az, hogy a kritikus is ember, nem pedig számítógép. Az ízléssel, műveltséggel és tudással rendelkező ember sosem birtokolja ezeket abszolútumként, mivel sosem lehetnek azok. Amikor az értékest elvlasztja az értéktelentől, akkor a döntését szükségszerűen befolyásolják a szubjektív tényezők, miközben egy kicsit Próteusszá kell válnia, hogy értse és értékeln tudja az ízlésvilágától távol álló műveket is.

Abszolút objektivitást elvárni a kritikustól – illúzió. Miért éppen tőle követeljük meg azt, amire, mondjuk, mások esetében nem panaszkodunk. Én másban látom irodalomkritikánk problémáját. Abban, hogy nálunk nincs mindig szükség az irodalomkritikai kutatás és a kritikus gyakorlat színvonala közti összhangra. Elképzelhetetlennek tartom például egy irodalmi mű elemzését anélkül, hogy a kritikus ne ismerné ki magát kellőképpen a szemiotikában. Ahhoz, hogy a dologról mondhasak valamit, az irodalomtudomány eszközeit kell alkalmaznom, mivel ha külső, nem irodalmi szempontok alapján közeledek a műhöz, félreérthetem s félre is magyarázhatom annak művészi üzenetét. Véletlenül sem akarom azt mondani, hogy a kritikus nem lehet szubjektív. Éppen ellenkezőleg! De az, hogy szubjektív lehessen, hogy párbeszédet alakítson ki a vizsgált művel, esetleg polemizáljon a mű világképével, elképzelhetetlen az alkotás belső értékrendjének tisztázása s annak megállapítása, miképp hierarchizáltak a vizsgált mű értékei. Úgy gondolom, hogy enélkül a kritika fecsegéssé válik.

Tehát a tárgyhoz: a jelenkori szlovák irodalmi életben van néhány kritikus, akiknek a véleménye fontos számomra.

● *Egészen a közelmúltig az ellentmondások és a problémák elviselhetetlen anonimizációjára panaszkodtunk, sok állásfoglalás és hang a színpalak mögött hangzott el. Az alkotó emberek, akiket minden oldalról különböző megrövidítések fenyegetnek, a kényszerek ellenében egy ismeretlen, titokzatos világot építenek. Lehetséges, hogy ez kissé ijesztő, nem mondom, hogy rosszabb annál, melyben már nem kaptak helyet. Turistáknak is tekinthetjük őket, iránytű nélkül. Azonosak-e részben önnel?*

– Gyerekkoromban félttem az ágy alá nézni, mert azt hittem, hogy ott démonok vannak. Azóta már tudom, hogy a démonok nem az ágy alatt, hanem bennünk lakoznak. Nálunk mostanában sok ember fél az ágy alá nézni, holott továbbra sem laknak ott démonok, ám annál több az oda söpört probléma, amelyek lassan a társadalmi higiéniánkat veszélyeztetik. A „glasznoszty” értékét az adja meg, mennyi ellentmondást tud felszínre hozni azokból a problémákból, amelyek gazdasági, politikai és kulturális életünkben a hetvenes évek eleje óta felhalmozódtak.

Természetellenes volna az alkotói szabadság problémáinak az elválasztása társadalmunk intellektuális és politikai toleranciájának a fokától, s attól is, milyen az egyéni szabadság mértéke s milyen mértékű a társadalmi tolerancia azon nézetekkel szemben, amelyekkel nem ért egyet. Valamennyien tudjuk, hogy e téren nálunk nincs minden rendben. Egyfelől a társadalmi kérdések egy részének tabuizálása, másfelől pedig az író alkotói

szabadságának korlátozása az, ami demoralizálónan hat s akadályozza, hogy a társadalom reális képet alakítson ki önmagáról. Szerencsére az elmúlt két-három évben jelentős mértékben csökkent az alkotó tevékenységet korlátozó adminisztratív és bürokratikus intézkedések száma, s ez biztató változás. A nagy kérdés az, hogy mi – írók – tudunk-e élni ezekkel a megnövekedett lehetőségekkel, hogy nem esünk-e egy másik véglet csapdájába. Hogy más előjellel ugyan, de megint főleg a politika szemszögéből közelítünk majd a valósághoz.

● *Egy beszélgetésben ön beismerte, hogy magához közelinek érzi „a vívódó embereket, akik állandóan valamiféle válságos, kritikus állapotban érzik magukat, tekintet nélkül arra, hogy az adott pillanatban jól vagy rosszul megy-e a soruk”. Ezt úgy lehet értelmezni, hogy önnél külön előnyt élveznek az emberi lét legalsó régióiba vetett pillantások s az ott végzett kutatások?*

– Igen. Csakhogy engem nem a mélylélektan érdekel. Mellesleg mi újat lehetne itt még mondani Dosztojevszkij és Faulkner után? Ez a kérdés mindenekelőtt az irodalom illetékességével kapcsolatban foglalkoztat. Az emberi létnek vannak olyan területei, amelyek a tudomány számára megközelíthetetlenek, s feltételezem, hogy azok is maradnak. Ne higgyék, hogy most az agnoszticizmus beszél belőlem. Csupán hangsúlyozni szeretném, hogy az emberi lélek bonyolult mechanizmusai nem valamiféle karteziánis logika szerint működnek. Éppen itt, az emberi lét legalsó régiójában érezheti magát otthon az irodalom és a művészet, s éppen ezen a területen pótolhatatlan a megismerő funkciójuk. Azzal, hogy azt mondtam,

ne mitizáljuk a rációt, nem az irracionális kultuszát akarom építeni, csupán figyelmeztetni szeretnék arra, számos cselekedetünk mozgatórugói saját magunk számára is többnyire rejtve maradnak. Nagyon rokonszenves számomra Wittgenstein ismert kijelentése, miszerint amiről nem tudunk beszélni, arról hallgatnunk kell. Ami a tudományos gondolkodást illeti, ez így is van. De az író vagy a költő számára csak korlátozással lehet elfogatható. A vers vagy a regény olyan beszédnek is tekinthető, mely a hétköznapi beszédben „megnevezhetetlent” strukturálja, épp ezért a nyelv egészen másképp funkcionál az irodalmi műben, mint másutt, s nem kognitív funkciói gyakran fontosabbak úgynevezett elsődleges értelménél. De ez már az irodalomtudomány szférájába tartozik, ahol erről a témáról eddig is sok okosat írtak össze, s biztos vár ránk még néhány meglepetés.

● *Őn azon nemzedék fölött is töpreng, mely olyan területekre lép, ahol az elevenen ható erkölcsök egyike sem dominál meggyőző módon a többiekkel szemben, a tettek között mintha egyre nagyobb lenne a hasonlóság, az elsőrendű küszködik s össze is olvad a mellékessel. Az értékek kölcsönösen gyengítik, szülik és megsemmisítik egymást, tetten érhető logika nélkül. Tekinthető-e ez az örvény egyedülálló előnynek az alkotó számára? Kíméletes bírónak kell-e lennie, vagy pedig vallomást tevő, az irónia iránti érzékkel megáldott szkeptikusnak, mondjuk Grendel Lajosnál sokkal nagyobb szkeptikusnak?*

– A gondolkodás, ha következetes, nem áll meg félúton és nem fél a kánonoktól, s így a legradikálisabb tettnek tekinthető, még ha az ember közben a kisujját sem mozdítja, s teljesen egyedül üldögél

a szobában. Ezzel nem provokálni akarok. Csupán szerény magánvéleményemet szeretném kifejezni: szükséges, hogy minden nemzedék s azok mind-egyik kezdő szerzője elsőrendű ambíciójának tekintse az irodalomban uralkodó kánonok revízióját. Ez, ugyebár, önmagában kevés az üdvösséghez, de ha az ambíció mellé tehetség is társul, akkor az csak az irodalom javát szolgálhatja.

Az eltelt húsz év nagyon kedvezőtlen volt a különböző irodalmi kísérletek számára, ezzel ellenében kanonizáltak bizonyos szemléletmódokat és alkotói módszereket. Ez nem csak a szlovák, hanem a cseh és a csehszlovákiai magyar irodalomban is így volt. A kérdés első felében megfogalmazott életérzés nem ismeretlen számomra, noha egy nemzedékkel idősebb vagyok a ma kezdő szerzőknél. Megannyi infantilis nemzedéki program és kísérlet után öröm látni, hogy a ma induló nemzedék (a csehszlovákiai magyar irodalomban is hasonló folyamat zajlik le) nem igényli, hogy kézen fogva vezessék, s éppen az alkotó kételynek köszönhetően elég szuverén módon gondolkodik ahhoz, hogy néhány éven belül új ösvényeket taposson az irodalomban. Persze, jósolni nehéz, s erre nem is vállalkozom. S ha már a szkepszisről beszélünk, meg szeretném jegyezni: kissé szkeptikus vagyok annak megítélésében, vajon tartós lesz-e az a társadalmi légkör, amely ma az új irodalmi törekvéseknek és irányzatoknak kedvez. S még valamit: a bölcsesség szép dolog, de csak hajszál választja el a szenilitástól, s éppen a szkepszis jelenti ezt a hajszát. Azért mondom ezt, mert abból, amit a legfiatalabb nemzedék munkásságából legtöbbször becsülök, egy számomra nagyon rokonszenves, túl

korán kijózanodott bölcsesség rajzolódik elő. Ha az új nemzedék az értékek relativizációjával kapcsolatos élményeinek jó színvonalon tud hangot adni, akkor azáltal nem csupán korunk legveszélyesebb válságtüneteinek egyikére figyelmeztet, hanem az általában kissé kocsonyás irodalmi életünket is felélénkítheti. Én azért szurkolok, hogy ez sikerüljön. Ugyanis, természetesen, én is arra szavazok, hogy az író legyen inkább a kor vallomást tevő szkeptikusa, mint bíró vagy ne adj' isten ügyész.

● *Az író általában szándéka célpontjának megfelelően módosítja a valóságot, van, amit kiemel, értelemmel ruház fel, hogy szembeötlőbb módon mutathasson rá arra, ami értelmetlen és értéktelen. Milyen mértékben segítik az irodalmat az emberek a maguk tétova, tévelygő életével, J. Updike szavaival: milyen koholmányokkal változtatjuk meg az életet körülöttünk az irodalom világa számára?*

– Ez egy olyan kérdés, amelyre a modern prózában egymástól nagyon eltérő válaszok születtek, s egyikről sem állíthatjuk, hogy ne tartalmazna megfontolandó igazságokat. Volt idő, amikor nagyon erős volt a kísértés, hogy olyan prózát írjak, amely nem terhelné az olvasót semmilyen direktív válasszal és nem adna a kezébe olyan vezérfonalat sem, mint a klasszikus realizmus, hanem a valóság különböző jelenségei között szelektálna, úgy, hogy az olvasó maga fedezné fel a köztük lévő latens összefüggéseket. Ez bizonyos mértékig a francia nouveau roman technikáját igényelné vagy valami ahhoz hasonló, amit egy ideig Mészöly Miklós csinált a kortárs magyar prózában: kölcsön venni a cinema verité módszerét, beindítani a kamerát s fölvenni azt, ami ráfér a látómezejére.

Nem sugalmazni semmiféle összefüggéseket, nem konstruálni szimbólumokat, sutba dobni az összes nyelvi és formai trükköt. Igaz, Mészöly csak úgy tudott jó prózát írni ezzel a módszerrel, hogy tudta, mikor kell a kamerát be- és mikor kikapcsolnia.

Nos, ez csupán egyike a modern próza lehetséges irányainak, mely jól kifejezi a mai író mélységes bizalmatlanságát a különböző ideológiákkal és messianisztikus világmagyarázatokkal szemben. Kétségtelen, hogy az adott kérdésben a kulcsfogalom a „szándék célpontja”. Ettől függ, hogy az, amit olvasunk, nevezhető-e egyáltalán irodalomnak, vagy pedig valamilyen irodalmi köntösbe öltöztetett szociográfiával, történelmi vagy filozófiai esszével van dolgunk. A harmincas években megfogalmazott szocialista realista kánonok például úgy manipulálták az igazságot, hogy az megfelelően annak az utópisztikus képnek, amelyet az ideológusok oly nagy örömmel láttak volna a tükörben. E módszer jegyében megszámlálhatatlan mennyiségű selejt látott napvilágot. De az egzisztencializmus hatása alatt született irodalom túlnyomó része is e filozófia téziseinek pusztá illusztrációja csupán, s nem véletlen, hogy az irányzat legjelentősebb írója, Albert Camus azért volt a legjobb, mert csak másodsorban volt filozófus. Meggyőződésem, hogy a jó irodalomnak mentesnek kell lennie mindenféle gondolati prekonceptiótól.

Nos, minék kell abban a célpontban lennie? Erre a kérdésre minden írónak önállóan kell feleletet adnia, s ezt a feleletet legalább olyan nehéz megtalálni, mint válaszolni arra, mi jelenti az élet értelmét. Ha most azt mondom, hogy legjobban az

egyén szabadságának kérdése érdekel, meg kell magyaráznom, mit értek a szabadság fogalmán: azokat a külső és belső körülményeket, melyek lehetővé teszik számunkra valamennyi képességünk és tehetségünk kibontakozását. S itt inkább a belső, mint a külső feltételekre helyezném a hangsúlyt. Ugyanis: könnyebb a társadalmat demokratizálni, mint megszabadulni saját démonainktól, saját előítéleteinktől, az ideológiai hamis tudatoktól, fixa ideáinktól és a neurózisunktól. Ezekben az összefüggésekben látni kell, hogy mindenekeelőtt a modern kor neurotizált emberének alapvető, azaz egzisztenciális kérdéseiről van szó. Éppen ezeket szeretném műveim középpontjába állítani, leleplezve cselekedeteink és ideológiáink kétértelműségét. Érzem, hogy origó nincs, ezt tudomásul kell vennünk. A kiindulópont az, hogy origó talán nincs, s ezzel a felismeréssel, s ennek tudatában kell kialakítanunk a magunk számára humánus életet.

● *Az embernek, a teremtett világ koronájának ma globális jellegű problémákkal kell szembenéznie – olyanokkal, mint az élet megőrzése a földön, az életkörnyezet, az új betegségek problémái stb. Mindezek megkövetelik az alkotóerők nemzeti és állami hovatartozástól független integrációját. Nálunk a megvalósítás helyett inkább csak érezzük a mélyreható társadalmi változások szükségszerűségét. Az integrációs erőfeszítésekkel egyidejűleg (Közép-Európában) a nemzeti önrendelkezéssel kapcsolatos fokozott érzékenység tendenciái is tapasztalhatók. Ezzel a két fejlődési tendenciával – a centrifugálissal és a centripetálissal – összhangban az egyén személyiségének felszabadítása tűnik legfontosabbnak –*

ennek hiányában ugyanis mind a globalizáció, mind a nemzeti öntudatosodás fogalom csupán, amelyet végső esetben éppen az egyén felszabadítása ellenében lehet felhasználni és kihasználni. Léteznek a tudatunkban vagy a tudatalattinkban latensen jelenlévő magyar-szlovák nemzetiségi ellentétek?

– Teljesen egyetértek az önök gondolatmenetével. Néhány mondatban nagyon precízen összefoglalták azt a dilemmát, mely ott áll valamennyiünk előtt, mégpedig nem csak keleten, hanem nyugaton is. Ha a mi nagyon törékeny és csikorogva beinduló, itt-ott elakadó „peresztrójkánkat” nézzük, akkor a régi rend mellett épp a nacionalizmus feléledésétől félek a legjobban. Ezek a latens ellentétek ugyanis ott élnek a tudatunkban és a tudatalattinkban, de nem tudjuk megállapítani, milyen intenzitással és milyen félelmek motiválják őket, mivel ez a téma mostanáig a legnagyobb tabuk közé tartozott. Én abból indulnék ki, s úgy hiszem, ezzel a véleménnyel nem vagyok egyedül, hogy a két nemzet között ma már nincs semmilyen antagónisztikus ellentét. Problémák természetesen vannak, a Szlovákiai Írók Szövetségének Magyar Szekciója épp az elmúlt hónapban fejtette ki velük kapcsolatos álláspontját. Azt hiszem, a szlovákok és a magyarok együttélésében felmerülő problémák mindegyike megoldható, ha abból indulunk ki, hogy az alkotmány kétségkívül széleskörű jogokat biztosít a nemzetiségek számára, konkretizálásuk azonban mindmáig várat magára, a nyelvtörvényt is beleértve. A csehszlovákiai magyaroknak semmiféle ambícióik nincsenek, amelyek árthatnának a csehszlovák állam vagy a szlovák nemzet érdekeinek.

Kapcsolatainkat illetően nagyon veszélyesnek tartom a közös dolgainkban való kétoldalú tájékozatlanságot, mivel a tájékozatlanság mindig konzerválja a gyanakvást és a bizalmatlanságot. Szomorú, hogy két nemzet, amely csaknem ezer évig egy államban élt, hol jól, hol rosszul, ma alig ismeri egymás kultúráját. Engedjék meg, hogy egy hasonlattal éljek. Száz vagy százötven évvel ezelőtt a két nemzet szembekerült egymással, de ez már megszűnt. Csakhogy most háttal állunk egymásnak, nem haragból, hanem a másikkal szembeni mélységes közöny miatt. Ezt nem tekintem normális helyzetnek. Sok szlovák fiatal azt sem tudja, hány magyar él ebben a köztársaságban, sok magyarországi fiatal pedig azt hiszi, hogy a szlovákok csehek. Ennek a közönynek a felszámolása jelenthetné az első lépést a kölcsönös közeledés meggyorsítása felé.

Úgy gondolom, a „peresztrojka” jó alkalom lehet arra, hogy megvizsgáljuk közös dolgaink mai állását. Bátorkodom remélni, hogy Közép-Európa nem Libanon s nem is Koszovo. A „peresztrojka”, a demokratizálás és az önök által említett globális problémák olyan közös ügyeket jelentenek, amelyek centrifugális tendenciáit nem kell törvényszerűen erősíteni, hanem éppen ellenkezőleg: a kölcsönös tolerancia és tisztelet elmélyítésére kell őket kihasználni.

● *Ön a magyar és a szlovák irodalom, s a magyar és a szlovák életmód határán dolgozik, mint a Madách Könyvkiadó főszerkesztőjének helyettese. Hogyan jellemezné a magyar és a szlovák irodalom közti különbségeket a legutóbbi húsz év folyamán?*

- Általánosságban azt mondhatnám, hogy a két

irodalom pillanatnyilag nincs szinkronban egymással. Míg a szlovák irodalomban az elmúlt húsz évben fölerősödtek a „realizmus” tendenciái, a magyar irodalomban megerősödött (a költészetben) a neoavantgárd és (a prózában) a posztmodern hulláma. Nem előzmények nélkül, a gyöke-
rek, ha akarom, a század elejéig nyúlnak vissza. Ezek az írók, az idősebbek közül Mészöly Miklós és Konrád György, a fiatalabbak közül Esterházy Péter, Nádas Péter, Krasznahorkai László, Temesi Ferenc, Spiró György, Hajnóczy Péter, Kornis Mihály gyakorlatilag ismeretlenek a szlovák olvasóközönség számára, annak ellenére, hogy közülük többen is számottevő érdeklődést keltettek külföldön.

Ideje volna renoválni azt, ami összeköt bennünket.

(1989)

A beszélgetést JÁN LITVÁK
és EDMUND HLATKÝ készítette

Reflexiók egy vita után

Kis nemzet fiának lenni inkább teher, mint öröm, s egész újkori történelmünk, mind a magyaroké, mind a szlovákoké, szomorúan példázza, hogy ez a léthelyzet mennyire tud frusztrálni bennünket. A frusztrációnak a jegyei kimutathatók annak a vitának a szövegeiben is, amely a magyarországi szlovák, illetve – közvetett módon – a szlovákiai magyar kisebbség helyzete és problémái körül a Literárny týždenník hasábjain nemrég kibontakozott. A vita burkoltan ugyan, ám mégis elsősorban politikai síkon zajlik. Kevés szó esik az okokról, annál több a következményeiről. Így kerül előtérbe – egyébként joggal – a sérelmi aspektus mindkét oldalon. A magyar-szlovák együttélés problémái politikai síkon, nagyvonalú és demokratikus elvek deklaráálásával, és – ami még fontosabb – ezeknek az elveknek a politikai gyakorlatba való átültetésével rendezhetőek ugyan, ám nem oldhatók fel. A magyar-szlovák együttélés problémája ugyanis csak egy második szinten politikai kérdés. Amíg a kölcsönös gyanakvás és bizalmatlanság okait nem tudjuk felszámolni, a legdemokratikusabbnak látszó politikai intézkedések is ideiglenes érvényűek maradhatnak.

Ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a civilizáció története nem más, mint a magánvaló világnak az emberi tevékenység által való átalakítása értem-

való (emberértvaló) világgá, akkor ebben a folyamatban-tevékenységben kitüntetett hely illeti meg a nyelvet. Az ilyen transzformációnak az első foka a megismerés, megismerés pedig nem létezik nyelv nélkül. Nyelv nélkül ugyanis megismerő tudat sincsen. Hogy a magánvaló átalakítása értem-valóvá az elmúlt évszázad civilizációs fejlődése során egyre inkább a magánvaló bekebelezésének (konzumiációjának), az élő és élettelen természet mérhetetlen kizsákmányolásának a formái között zajlik le, közvetlenül – látszólag – nem ennek az esszének a tárgya, közvetve azonban annál inkább, hiszen mint minden globális probléma, „nemzetiileg” is érint bennünket. De erről később.

A világbavetettségek heideggeri kategóriája önkéntelenül sugall egy másik analógiát is. Amikor megszületünk, nemcsak a világba vagyunk belevetve, hanem egy nyelvbe is, illetve úgy vagyunk a világba belevetve, hogy közben egy nyelvbe is bele vagyunk vetve. Nem *a* nyelvbe, hanem *egy* nyelvbe. Mert univerzális nyelv nem létezik, csak nyelvek vannak, amelyek hasonlítanak egymásra, de ugyanúgy nagyon távol is állhatnak egymástól. Nevezhetjük ezt a teremtés tragikus következményű tökéletlenségének, de szerencsének is, hiszen azáltal, hogy sok nyelv van, sok kultúra is létezik, s minél több kultúrát ismerünk meg, annál komplexebbül tudunk reflektálni a magánvaló világra és benne önmagunkra, létezésünk értelmére, amely a magánvaló világ átalakítása értem-való világgá. Így vagy úgy, a nyelv központi kategóriája az emberi létezésnek, ugyanúgy, mint az idő vagy a történelem. Nyelv nélkül nincs ember, ember nélkül nincs történelem, történelem nélkül nincs idő. De azt is

tudjuk, hogy univerzális nyelv sincsen, a nyelv mindig anyanyelvet jelent. (A műnyelvektől most tekintsünk el.) Ebben az értelemben az (anya)nyelv szinte olyan testrészként funkcionál életünkben, mint a kezünk vagy a lábunk. Meg lehet tanulni egy idegen nyelvet nagyon jól, ám ez a tudásunk sosem lesz olyan kifinomult tudás, mint az anyanyelv tudása. Aki az anyanyelvet valamilyen megtanult nyelvvel próbálja helyettesíteni, úgy jár el, mintha műlába volna. Járnai megtanul, de csak bicegve. Tökéletes bilingvizmus nem létezik. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy itt, Közép-Európában, a nemzetek közötti viták elsősorban (persze nem kizárólag) az anyanyelv használatának és kompetenciájának a kérdése körül csomósodnak. Annyiban nemzetek közötti viták ezek, hogy Európában a nemzetek az anyanyelvek törésvonalai mentén alakultak ki. S amikor azt mondjuk, hogy kialakultak, azon implicite azt is értjük, hogy a nemzet történelmi kategória.

Amikor azt állítjuk, hogy a nemzet olyan történelmi kategória, amelynek az alapja a nemzeti nyelv és kultúra, célja pedig az államiságban konstituálódó nemzeti szuverenitás, föl kell tennünk néhány kérdést, amely megvilágíthatja a nemzeti közösséghez való tartozás értelmét és jelentőségét ma, egy olyan történelmi korszakban, amelyre egyfelől az emberi szabadságértékek minden korábbi korszaknál egyetemesebb előtérbe kerülése nyomja rá a bélyegét, másfelől viszont a globális problémák súlya (élelmezés, környezeti katasztrófák, atomháborús veszély stb.) és a világ kicsinnyé zsugorodása a különböző kultúrák fokozottabb egymásra hatása, a földrajzi távolságok csökkenése és

az információs forradalom vívmányai következtében. A ránk nehezedő globális problémák nyomása az emberi faj fennmaradását attól teszi függővé, hogy képesek vagyunk-e az egész földgolyót átfogó integrációs folyamatot kezdeményezni és végrehajtani. Valamely nemzeti közösséghez tartozni azért ma más jelentéssel bír és másféle felelősséget követel meg tőlünk, mint a múlt században. Az általános emberi értékek fontossági sorrendjében a nemzeti értékek mára némiképp a háttérbe szorultak, legalábbis itt, Európában, még ha közösséget konstituáló funkciójuk továbbra sem szűnt meg. Amikor tehát a magyar-szlovák együttélés problémáin töprengünk, két dologról nem szabad elfeledkeznünk. Mindig tanulmányoznunk kell azt a történelmi kort, amelyben ez a két nemzet konstituálódott, s ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy azóta jó sok (zavaros) víz lefolyt a Dunán. Különös, de érthető, hogy a magyar-szlovák viszony sok neuralgikus pontja közül továbbra sem veszít jelentőségéből az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakának konfliktusa, bizonyára azért nem, mert itt húzódik az elválasztó vonal, s mert közös történelme során 1848-ban került először szembe egymással nemzetként a magyarság és a szlovákság.

A magyarok és szlovákok modern értelemben vett nemzetté válásának az ad sajátos pikantériát, hogy ez a folyamat ugyanabban az állami keretben, a történelmi Magyarország keretein belül ment végbe. Említettem már, hogy a nemzeti önmegvalósítás értelme a múlt században az államiság megszerzése volt, mert úgy látszott, ez az egyedüli garanciája a nemzet fennmaradásának és fej-

lődésének. Az államiság megszerzése, nyíltan vagy rejtetten, célként ott munkál minden nemzeti törekvésben. 1848–49 tragédiáját abban látom, hogy a magyar liberális értelmiség akkor is ragaszkodott a történelmi Magyarország kereteinek változatlan fenntartásához, amikor az 1848 végére de facto szétesett és kormányozhatatlanná vált, másfelől viszont ennek az államnak a nem magyar nemzetiségei több esetben a magyarság élethez való jogát is megkérdőjelezték. Amikor az 1848-ban de facto, majd 1849 után de jure is megszűnt történelmi Magyarország az 1867-es kiegyezéssel visszanyerte államiságát, az nem a rendi Magyarország volt immár, hanem egy félig feudális, de polgárosodó, az akkori kor szempontjai szerint is modernizálódó állam, amelyben a rendezetlen nemzetiségi kérdések időzített bombája ketyegett, majd robbant fel 1918-ban. 1918 újabb határkő, hiszen a szlovák nemzet ekkor tette meg a döntő lépést államisága megteremtése felé.

Mindez persze a történelem lapjaira tartozik: ma 1989-et írunk, nem pedig 1918-at vagy 1848-at. Persze a történelem idő, az idő pedig folyamat és irányváltásokkal meg-megszakított folyamatosság. 1989 tartalmazza 1918-at és 1848-at is. Hogy a magyar-szlovák együttéléstről érdemben szólhassunk, és ne frázisokat szajkózzunk vagy életképtelen, steril elméleteket gyártsunk, 1989-ből 1918 és 1848 tartalmait is újra ki kell bontanunk. Tanulságos lehet számunkra a történelem kutatása szempontjából az a néhány mondat, amelyet Hans-Georg Gadamer a modern hermeneutika alapművében, az *Igazság és módszer*ben az autoritás és a hagyományok rehabilitálása kapcsán mond: „Nyil-

vánvaló, hogy a szellemtudományokban nem beszélhetünk olyan értelemben a kutatás azonos tárgyáról, mint a természettudományokban, ahol a kutatás egyre mélyebben hatol a természetbe. Ellenkezőleg: a szellemtudományokban a kutatási érdeklődést, mely a hagyomány felé fordul, *sajátosan motiválják a mindenkori jelen és annak érdekei. A kutatás témája és tárgya egyáltalán csak a kérdés-feltevés motivációja révén konstituálódik* (kiemelés: G.L.). Ezért a történeti kutatást az a történeti mozgás hordozza, melyben maga az élet áll, s nem ragadható meg teleologikusan a tárgy felől, melyre a kutatás irányul.” Majd néhány sorral odább: „A természettudományok tárgya meghatározható ideális tisztaságában: az, amit a tökéletes, befejezett természetismeretben megismernénk; viszont értelmetlen lenne tökéletes befejezett történelemismeretről beszélni (kiemelés: G.L.), s ezért végeredményben a kutatás magában vett tárgyáról való beszédnek sincs értelme.” (Id. mű, Bp. 1984)

Nyilvánvaló: ahhoz, hogy a magyar-szlovák kapcsolatokat (nem politikai, hanem emberi értelemben) új alapokra helyezzük, tisztáznunk kell azt a pozíciót, amelyet ebben a történelmi vitában elfoglalunk, s meg kell találnunk a kérdésfelvetésnek azt a *mai* motivációját, amelyről Gadamer is beszél. A történelmi múlt nem semmisíthető meg, nem tehetünk úgy, mintha most csöppentünk volna ide valamilyen idegen bolygóról. Ám ez nem jelenti azt, hogy dogmaként kell tisztelnünk azokat az érveket, amelyek egy más korszakban születtek. Valamely történelmi esemény vagy eseménysor megítélése koronként módosul, annak függvényében, hogy a mindig jövőre orientált mindenkori

jelen számára milyen arcukat mutatják az események. Meglehet, abból kellene kiindulni, hogy a múlt mint olyan önmagában nem létezik, hanem mindig csak a jelen idő függvényében. Történelmi események értelmét kutatni fáradságos munka és haszontalan is, amennyiben valami végső és letisztult értelmet akarnánk a történelemben találni. A történelemnek ilyen értelme nincsen, van viszont iránya, amint a jelenre is az a jellemző, hogy a jövőre orientált. A múlt értékelésének helyessége nem kis mértékben attól függ, hogy a jelen időben, amelyben élünk, meg tudjuk-e ragadni a történelmi fejlődés irányát. A magyar-szlovák problematika ilyen értelemben parciális vetülete az egyetemes történelmi fejlődésnek, s amennyiben ezt figyelmen kívül hagyjuk, érdektelen családi perpatvarrá degradálódik. Ezért úgy gondolom, ahhoz, hogy lehetséges legyen egy termékeny magyar-szlovák párbeszéd, három dolgot kell tisztáznunk: a szabadságra orientált ember helyét a nemzet közösségében, a nemzetnek a múltjához való viszonyát, és azt, hogy a nemzeti gondolkodás iránya összhangban van-e az egyetemes emberi fejlődés irányával.

Vegyük sorra ezt a három kérdést. Említettem már, hogy amikor megszületünk, nemcsak a világba, hanem egy nyelvbe is bele vagyunk vetve – illetve abba a kultúrába, amelyet ez a nyelv konstituált. Ha egyetértünk azzal, hogy az emberi élet értelme a velünk született és a neveltetésünk során szerzett tehetség és képesség maradéktalan kibontakoztatása a magánvaló világ értem-való világgá való átalakítása érdekében, akkor azt is el kell ismernünk, hogy létezésünk szabadságra ori-

entált. Része vagyunk egy nemzetnek, de a nemzetnek úgy vagyunk része, hogy előbb önmagunk vagyunk. Azok az értékek, amelyeket tehetségünk kibontakoztatása révén létrehozunk, meghaladhatják a nemzeti kereteket, és nem minden esetben nevezhetők meg a nemzetfogalom kategóriájával. Más szóval: nem azért hozunk létre értékeket, hogy megfeleljünk egy kor nemzetfogalma értéknormáinak, hanem mert mint egyének vagyunk értékteremtésre orientáltak. De minden értékteremtéssel egyben a nemzet értékeit is gyarapítjuk, tehát olyan értékeket teremtünk, amelyek a nemzetfogalom szűkkeblű értelmezését szüntelenül tágítják. Konkrét példával élve: egy orvostudományi vagy biológiai felfedezés mindenki számára érték, nemzeti hovatartozástól függetlenül, ugyanakkor azáltal, hogy a mi nemzetünk tagja a tudós, akié a felfedezés érdeme, a mi nemzetünk presztízsét és megbecsülését is emeli. A nemzet fogalma értelmetlenné és retrográddá válik, ha az elzárkózás és bezárkózás ideológiáját szolgálja, valamiféle nemzeti öncélúságot, amely nem veszi figyelembe, hogy – a saját individualitásunk révén – elsősorban az emberi fajhoz tartozunk, s értékteremtésünk az emberi faj érdekeit kell, hogy szolgálja. A nemzet az a keret, amely lehetővé teszi a szabadságom számára, hogy értéket hozzon létre. Szeretném egy másik hasonlattal világosabbá tenni, mire gondolok. Minden válogatott futballcsapat tizenegy személyből (individuumból) áll, akik különböző testalkatúak, különböző világnézetűek, különböző értékekre orientáltak, különböző vérmérsékletűek. Azonos bennük (persze a kapus kivételével), hogy ugyanazt a dresszt és címet vi-

selik, és hogy szövetkeztek ugyanannak a célnak az érdekében. Szövetkezésüknek a játék adja az értelmét és a közös cél. Ebben a játékban pedig, hogy elérjék a kitűzött célt, mindnyájuknak a tehetségük és képességük legjavát kell nyújtaniuk. A dressz és a címer a nemzet jelképe, s itt, Európában a nyelv és kultúráé is, amely a nemzetet konstituálta. De nem azért szövetkeztek a játékosok, hogy egyforma dresszt viseljenek, hanem azért, hogy megnyerjék a mérkőzést, s ha ez nem sikerül is, legalább jól játsszanak. A nemzet absztrakt fogalma csak a nemzetet alkotó konkrét egyének értékteremtő szabadsága révén nyerhet tartalmat, megerősítést és igazolást. Abban az esetben, ha a nemzeti keretek akadályozzák az egyént értékteremtő szabadságának a kibontakozásában, az egyének jogában áll ezeket a kereteket megváltoztatni, a maga számára megfelelőbbé tenni, végső soron akár a nemzet konstituálta államiság kereteiből kilépni is.

A magyar-szlovák vita legtöbbször annak a kérdésnek a megválaszolása körül forog, hogy vajon kinek volt igaza? A kérdés megválaszolhatatlannak látszik, ördögi körnek, amelyből nem lehet kilépni. Talán azon kellene eltöprengenünk, *vajon nem a vita kiindulópontjában és magában a kérdésben van-e a hiba?* Mert a viták során újra meg újra elkövetjük azt a hibát, hogy – visszautalok Gadammerra – a tárgy felől akarjuk teologikusan megragadni a kutatás célját. Frusztráltságunk legékezebb bizonyítéka, hogy amint történelmi vitákba bocsátkozunk, azon nyomban beleragadunk egy olyan szemlélet érvrendszerébe, amely a nemzeti problematikát távolságtartás nélkül, önmagából

próbálja megmagyarázni, vagyis átvesz egy olyan érvrendszert, amely a nemzetté formálódás korában adekvát volt, de ma már csak történelmi távlat birtokában tekinthető annak. Ráadásul ezekben a vitákban apologetikus szándékok is gyakran jelentkeznek. Fölmerül a kérdés, lehetséges-e távolságot teremteni nemzeti múltunk eseményeivel szemben, s létezik-e olyan pozíció, amely nemzeti múltunk és együttélésünk, vitáink kibékíthetetlennek látszó ellentmondásait fel tudja oldani. Úgy gondolom, hogy létezik, de ahhoz meg kell változtatnunk a nézőpontunkat, s meg kell vizsgálnunk, hol a helye ennek a vitának a történelmi fejlődés irányához mérve ma.

Új kiindulópontok keresését több körülmény is kedvezően befolyásolhatja napjainkban. Amikor a magyar-szlovák vita és szembenállás megkezdődött, a két fél nem egyenrangú pozícióból startolt. A magyarság rendelkezett az államiság attribútumaival, a szlovák nemzet nem. Mára a helyzet gyökeresen megváltozott ebből a szempontból. A történelmi Magyarország széthullott, s a szlovák nemzet is kivívta államiságát. A magyar gondolkodásban a magyarság közép-európai szupremációjának illúziója végképp széthullott. Mind a magyarok, mind a szlovákok tudják, hogy kis nemzet fiai. Azt is tudják talán, hogy a szuperhatalmak és a gazdaságilag erős középhatalmak árnyékában tulajdonképpen maga Európa is egy kissé provincia lett, s egy elaggott, birtokait veszített arisztokrata benyomását kelti, aki megőrizte ugyan méltóságát és tisztességes életszínvonalon él, de egykori hatalmát és tekintélyét talán sosem szerzi már vissza. Ugyanakkor az emberi faj fennmaradását veszé-

lyezettető globális problémák minden nappal nyomasztóbb súllyal nehezdednek ránk, s belekényszerítenek bennünket egy földrészeket átfogó integrációba.

Ezek a globális problémák azok, melyek arra kényszeríthetnek bennünket, hogy felőlük nézve határozzuk meg magatartásunkat a vitás nemzeti kérdésekben, és forduljunk a múltunk felé. Merő anakronizmus a nemzeti szempontokat abszolutizálnunk egy olyan történelmi pillanatban, amikor éppen fölénk kellene emelkednünk. Ez nem azt jelenti, hogy a nemzeti problémáktól el kellene fordulnunk, netán a nemzeti hovatartozásunkat kellene megtagadnunk, hanem hogy úgy kell irányukba fordulnunk, hogy tudomásul vesszük: Európában a nemzetté válás folyamata lezárult, s mára a nemzetek közötti nagyobb integráció lett kényszer. Be kell látnunk azt is, hogy a nemzeti öncélúság nem alkalmas arra, hogy az igazság igényével lépjunk fel múltunk értékelésével kapcsolatban. Ha napjaink globális problémáinak szögéből pillantunk vissza múltunkra, s ha véleményünkkel nem tartunk igényt semmiféle történelmietlen, abszolút igazságra, azt is másképp fogjuk látni, amit eddig kibékíthetetlen ellentétnek láttunk. Írásom tárgyára vonatkozóan: amit a közös múltunk szemléletében egymást kizáró igazságoknak tekinthettünk eddig, azt a mai kor globálisan emberi problémáinak nézőpontjából ítelve egymást kiegészítő, komplementer igazságoknak is láthatjuk, s ennek fényében értelmét veszíti minden olyan kérdés, amely azt hirdeti, a magyar vagy a szlovák félnek van-e igaza. Mondjuk ki végre: mind a kettőnek és egyiknek sem, mert nem is-

merjük a történelem értelmét, tehát nem tudhatjuk megítélni, hogy kinek van igaza. Csak egymást kiegészítő részigazságaink vannak. Ebből a látszólag negatív tapasztalatból kellene végre levonnunk azokat a következtetéseket, amelyek megszüntethetik kölcsönös kommunikációs bénultságunkat. Talán soha annyira nem volt még ösztönözni a világra való nyitottság, mint ma. Aki megragad a nemzeti öncélúságban, az amellett, hogy libanonizálja Közép-Európát, az idővel való versenyfutásban is lemarad.

A magyarországi szlovák értelmiségiek által kibocsátott nyilatkozat (lás: Literárny týždenník 1989/27) páratlan lehetőséget nyújt az egész magyar-szlovák problémakör újragondolására. Annál is inkább, mivel hasonló tartalmú és hasonló problémáktól feszített beadványt a szlovákiai magyarság is készített, nem is egyet (bár ezeket mindaddig, sajnos, nem publikálta)*. Régóta meggyőződésem, hogy a magyar-szlovák viszony egészét új alapokra kell fektetni, megfontolva minden történelmi tanulságot, s az ezekből levont következtetéseket a jövőre irányítva. Úgy érzem, erre éppen most érett meg az idő. Amikor elolvastam a szlovák értelmiségiek nyilatkozatát, első gondolatom az volt, hogy bármilyen különös, de potenciális szövetségesek vagyunk – ők, a magyarországi szlovákok, és mi, csehszlovákiai magyarok –, s hogy lehet szavunk a magyar-szlovák viszony egészének újragondolásában. Azon az alapon, hogy az anyanyelvhez való jog, annak egyenlő státusa a többségi nyelvek mellett olyan emberi jog, amely-

* Azóta mind a három megjelent.

nek megnyirbálása büntett, történjen az bárhol a világon. Hogy olyan elvről van szó, amelyet nem csonkíthat az a körülmény sem, hogy egy nemzeti kisebbség itt vagy amott kevesebb vagy nagyobb létszámban él. Ez a kérdés nem oldható meg semmiféle szimpla matematikával, és a statisztikai adatok, épp a kisebbségek különös frusztráltsága folytán, amúgy is megbízhatatlanok. Itt is, ott is. Ezeknek a problémáknak a megoldása éppen ezért nem a rossz ízű reciprocitás, hanem az elvéként vállalt demokratikus jogegyenlőség, és ami még fontosabb, a demokratikus joggyakorlat alapján rendezhető csak megnyugtatóan. De ez már csakugyan a politika és nem a szellem embereinek az asztalára tartozik.

(1989)

Pozsonyi földrengés

Novemberi napló

Előzmények

1989 július elején aláírtam a *Néhány mondat* (Několik vět) című beadványt. A beadvány, amelyet a Jakeš-Fojtík-Štěpán-Janák-féle pártvezetés – intelligenciahányadosának megfelelően – következetesen pamfletnek nevezett (hiába, ezek az elvtársak zseniális nyelvészeknek is képzelték magukat, miként két öregapjuk: Joszif Visszárionovics Sztalin és Klement Visszárionovics Gottwald, valamint apjuk: Gustáv Visszárionovics Husák), párbeszédet sürgetett a pártvezetés és a társadalom között. A petíciót október végéig közel 40 000 csehszlovák állampolgár írta alá. (Aláírhatják 1 millióan is, mondta magabiztosan a magyar tévé képernyőjéről is jól ismert Fojtík elvtárs, dr. Vasil Bifak elvtárs utóda az ideológiai kb-titkár székében, mi az az ország 15 millió lakosához képest!)

Évekig áltattam magam azzal a tévhittel, hogy ebben a fenékig befagyott sztalini szocializmusban, amelyet Jakešék-Husákék-Bifakék szabadítottak rá erre a szerencsétlen országra, forradalom nem lehetséges, legfőljbbe olvadás a párt jeges kebelében. Véleményemmel nem voltam egyedül, és sosem tartoztam valamilyen ellenzéki maghoz. A *Néhány mondat* ellen indított hisztérikus pártál-

lami és rendőri kampány ábrándított ki végképp ebből az illúzióból. Augusztus elején, az Őrsújfalusi magyar ifjúsági táborban Dobos Lászlóval és Hodossy Gyulával részt vettünk egy, a késő éjszakába nyúló vitán, ahol hitet tettem a *Néhány mondat* mellett, s kijelentettem, hogy legföljebb a módszerek szigorúsága tekintetében észlelhető némi különbség Jakeš Csehszlovákiája és Ceausescu Romániája között, mivel a titkosrendőrség ügynökei még nem is álcázták jelenlétüket a táborban: fényképeztek és lehallgattak, ahogy az a nagykönyvben meg van írva – és egészen nyíltan. Vártam, hogy a következő napokban letartóztatnak. Nem tartóztattak le. Közben az állampolgári tiltakozás hulláma nem gyöngült, viszont nagyon értelmiségi-magánügy szaga volt az egésznek. Októberben az irodalmi alap alkotóházában Lubomír Feldek és Milan Šútovec barátommal estéről estére a magyarországi és kelet-németországi eseményekről beszélgettünk, többnyire azoknak a híreknek az alapján, amelyet a pesti rádió- és tévéhírekől hallottam. Mindeközben letartóztatások és készülő perek híre Csehországból és Pozsonyból. Adamec miniszterelnök, aki a párt liberálisabb vezetői közé tartozik, Havelt és Hájek exkülügyminisztert Bécsben politikai nulláknak nevezi. Ezek után semmi jót nem vártunk a közeljövőre nézve. A társaságunkban levő kelet-berlini fiatalasszony, a szlovák irodalom egyik ottani fordítója, nem akart hinni a fülének és szemének, amikor az NDK-ban a forradalom elsöpörte Honeckert. Október 31-én Pozsonyban a szlovákiai PEN-klub előkészítő ülésén egy fiatal szlovák író, Miloš Žiak tiltakozó nyilatkozatot olvasott fel a készülő po-

zsonyi perek kapcsán. Tízen sem voltunk, akik csatlakoztunk hozzá, de a jelenlevő két magyar: Dobos László és én legalább igen. Egyébként riadt, mély hallgatás, részünkről pedig kiábrándultság. A következő hónapba úgy léptünk át, hogy ebben az országban radikális változásra várni együgyű képzelgés, halfácánság, hogy reménytelen ügy az egész. Jakešék pedig mindenre képesek. A vízagyú és a farkaskutyák a legszelídebb szavuk.

Aztán november 18-án Vágsellyén, az emlékezetes prágai tüntetés másnapján, de attól függetlenül, megalakítottuk a Független Magyar Kezdeményezés nevű állampolgári csoportot. Nem emlékszem, hányan zsúfolódtunk össze Tóth Károlyék lakásán, a vendégekkel együtt lehetünk vagy huszan. Mindnyájan régóta ismertük egymást, és többünket nemcsak baráti, hanem munkatársi kapcsolat is összefűzött, s annak ellenére, hogy az elmúlt években mindnyájunknak meggyűlt a baja a hatóságokkal, a társaságnak csak egy része fejtett ki aktívabb ellenzéki tevékenységet. Állampolgári kezdeményezésünk előzménye az volt, hogy a Literárny týždenník-ben, a szlovák irodalmi hetilapban a magyarországi szlovákság – egyébként jogos – követelései körül kirobbant éles polémia nyomán, magyarok és szlovákok között feszültebbé vált a viszony nálunk is. Egyre több jel mutatott arra, hogy ezt a feszültséget a közismerten nacionalista szlovák kommunista párt is igyekszik megnyergelni és manipulálni, mindenekelőtt avégett, hogy lejárassa a magyarországi demokratizációs folyamatot, s hogy jó színben tűnjön fel itthon a szlovák nacionalista körökben. Ez a manipuláció nem is volt egészen hatástalan. Nem sokkal a drá-

mai prágai tüntetés előtt, egyik, egyébként neves és tekintélyes szlovák írókollégám azt fejtegette nekem, hogy a magyarországi szlovákok elnyomása miatt fogytán a szlovák nemzet türelme. A nem is burkolt fenyegetés, hogy ha Budapesten nem tesznek engedményeket az ottani szlovákoknak, annak mi, szlovákiai magyarok isszuk meg a levét, jól kifejezte bizonyos szlovák értelmiségi körök hangulatát. De nem mindenkiét. Ugyanezen a helyen, az írók klubjában, egy idős és tekintélyes szlovák irodalomkritikus főlháborodottan utasította el, hogy a magyarországi szlovákok problémáit itt nacionalista és főleg Magyarország-ellenes hangulat-keltésre használják föl, ahelyett, hogy az ország egyre mélyebb társadalmi, gazdasági és erkölcsi válságával foglalkoznának.

Ugyanezekben a napokban több neves szlovák ellenzéki személyiség kereste föl Tóth Károlyt és feleségét Sándor Nórát azzal a szándékkal, hogy kapcsolatba lépjen az itteni magyar másként gondolkodókkal. A Tóth-házaspár ugyanis, az említett vitához hozzászólva, azt a másik oldaláról is megvilágította, hadd tegyem hozzá, nagy vihart kavarva. Sokunk számára ekkor vált világossá, hogy van itt egy nem is kis számú, liberálisan gondolkodó, européer szlovák értelmiségi, akikkel még az olyan kényes kérdésben is, mint a kisebbségek helyzete, szót lehet érteni. A döntő lökést a Független Magyar Kezdeményezés létrehozásához ez a felismerés adta. De nemcsak ez. Legalább olyan világosan láttuk azt is, hogy a sztalinista szocializmus immár megreformálhatatlan nálunk, hogy Jakešék a szocializmus eszméjét oly mértékben lejáratják, hogy a lakosság többsége még egy megre-

formált szocializmust sem tud elfogadni. Azt persze nem sejtettük – nem is sejtthettük –, hogy néhány nap múlva ezekkel a szlovák értelmiségiekkel együtt tüntetünk majd Pozsony utcáin, s hogy egy hatalmas állampolgári mozgalomnak leszünk egyik része.

November 20. hétfő

Biztos hírek arról, hogy az egyetem bölcsészkarán (állítólag más karokon is) sztrájkba léptek a diákok. A színházak is sztrájkolnak. Prágában megalakult a Polgári Fórum, állítólag hatalmas tüntetés – a rendőrség nem avatkozott közbe. Pozsony csendes.

Este fél nyolc után azonban tüntető csoport vonul végig a Steiner utcán, ahová a lakásunk erkélye nyílik. A csoport főleg fiatalokból áll és a katolikus aktivista Ján Čarnogurskýt éltették, akit augusztusban börtönöztek be és akinek a pere a napokban kezdődik a szemközti ún. Igazság palotájában. A menet a belváros felé vonul. Fél óra múlva bemegyek a városba, vízhatlan kabátom, sajnos, nincs, esőkabátot utoljára gyerekkoromban hordtam. A Nemzeti Színház mögött szállok le a villamosról, már itt hallani a tömeg morajlását. A hang-erőhöz képest a tömeg inkább csoportocskának látszik. Körbeveszik a Hviezdoslav-szobrot, a szobor talapzatán Milan Kňažko színművész szónokol. Kňažko egyike azoknak a kevés szlovák értelmiségieknek, akik a *Néhány mondatot* aláírták, majd amikor emiatt zaklatni kezdték, visszadta az Érdemes művészi címet. A tüntetés békés, rendőröket

alig látni. Ismerősöket sem látok. Az a gyanúm, hogy az egész pozsonyi megmozdulás a diákok ügye marad, és ez elég szomorú. Később átmegyek az írók klubjába. Itt is csak páran lézengünk, s a hangulat cseppet sem forradalmi. Minden jel arra vall, hogy Pozsony megint a kivárára rendezkedik be.

November 21. kedd

Délelőtt tízkor szerkesztő bizottsági ülés a Literárny týždenník-ben. (Ekkor még nem sejtettem, hogy ez lesz az utolsó ilyen ülés, amelyen részt veszek, s hogy a hetilap végül is a konzervatívabb írócsoport kezében marad.) A villamosból látom, hogy a Hviezdoslav-szobor körül megint nagy csoport fiatal gyülekezik. A szerkesztő bizottság ülésére nagyon kevesen jöttek el. A lapról, irodalomról most alig esik pár szó. Annál több a kialakult belpolitikai válságról. Ebben a „népfrontosan” összeállított gyülekezetben persze lehetetlen közös álláspontra jutni. Hamarosan éles vita alakul ki a jelenlevők között. D., a történész-író és én az egyik oldalon, az éppen csak elinduló társadalmi mozgalom mellett, Š. természetesen lavírozik, megint csak úgy, hogy a november 17-én erkölcsileg végképp megbukott hatalomnak keressen valamilyen igazolást. M., a szerkesztőbizottság elnöke, akik nyakig benne volt a hatvannyolcat követő „normalizációban”, most mélyen hallgat vagy savanyúan mosolyog. Az elmúlt húsz év orwelli művelődéspolitikáját az a kitűnő prózaíró veszi védelmébe, akitől az ilyet a legkevésbé várnánk. Ő világlátásban nonkonformista volt, és nemegyszer

meggyűlt a baja a rendcsinálókka. Szeretem is, tisztelem is, ezért a káromkodásomat inkább magamba fojtom. Látom rajta, hogy fél. De a fene egye meg, én is félek! Meg más is fél! Délben befejezzük a gyűlést, és visszamegyek a belvárosba. A város nyugodtnak látszik, a Hviezdoslav térről is eltűntek a diákok.

Délután mintegy tízen, a Független Magyar Kezdeményezés szóvivője a képzőművészek szövetségének Duna-parti stúdiójában, hogy aláírásunkkal támogassuk a prágai brutalitás ellen kezdeményezett állampolgári mozgalmat. Korán jöttünk, alig néhányan ténfergünk az előcsarnokban. Aztán öt órakor egyik pillanatról a másikra olyan sokaság zsúfolódik össze, hogy nemcsak az előcsarnok, hanem a kiállítóterem is megtelik. A fejek fölött valaki röplapokat szór szét. Egy asztalból szónoki emelvényt rögtönöznek. Az asztalra Lubomír Feldek kapaszkodik fel. A követelések mérsékeltek. A prágai tüntetés szétverőinek felelősségre vonása stb. Hamarosan megafont nyomnak Feldek kezébe, mert a robosztus termetű költő baritonját a lépcsőn állók nem hallják. Valaki szól, hogy a tömeg már az üttest egy részét is megszálta, ők is hallani akarják a szónokot, gyerünk ki a ház elé. Sokan a hátsó kapun át megyünk ki, a főbejáraton át ugyanis lehetetlen, annyi az ember. Valaki azt ajánlja, hogy vonuljon a tömeg a Gottwald térre, az elég tágas, ott elférünk. A menet Pozsony fő utcáin elindul a Gottwald tér, a műszaki főiskola felé. Többezren lehetünk, sokkal többen, mint tegnap este, de ez még mindig kevés egy forradalomhoz. Ám nagy az elszántság, és a karhatalom ma sem avatkozik közbe. Nagy lehet a felfor-

dulás a pártközpontban. Úgyis minden ott dől el. Ha ezek bevetik a hadsereget, itt vérfürdő lesz. Minden azon múlik, hogy Prágában a Polgári Fórum kitart-e. Ha ők meghátrálnak, mi itt Pozsonyban semmit sem tudunk elérni.

A Független Magyar Kezdeményezés két tagot jelöl a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom koordinációs bizottságába, Szigeti Lászlót és engem. Éppen ez hiányzott nekem! De hiába szabódom, hiába mondom, hogy tüntetés szervezéséhez nem értek, nincs pardon. Még szerencse, hogy itt lesz velem a rámenős szervezőzseni, Szigeti Laci is.

November 22. szerda

Kora délután Szigetivel a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) koordinációs bizottságának ülésén. Napirenden a délutáni tüntetés programja, a felszólalók sorrendje. Megállapodunk, hogy az FMK nyilatkozatát én olvasom fel a téren. Itt ismerem meg Milan Kňažkót és Ján Budajt, a majd naponta ismétlődő pozsonyi tüntetések két karmesterét. A légkör ideges és feszült, s nemcsak azért, mert mindenki tudja, hogy Jakešék itteni helytartói: Ignác Janák és a többiek mindenre képesek. (Mináč mondta egy alkalommal, hogy ilyen rendőr, mint Janák, nem ült még a pozsonyi pártközpontban.) Diák- és munkásküldöttségek jönnek-mennek. De jönnek „gyanús” ismeretlenek is. A diákok javasolják, hogy a VPN koordinációs bizottsága költözzön át a Színművészeti Főiskola épületébe, ott nagyobb biztonságban lesz a rendőrügynököktől.

A gyűlés után Szigetivel átmegyünk a közeli Krym kávéházba. Háromnegyed három van, a tüntetés csak négykor kezdődik. Az egyik asztalnál az alakulófélben levő Magyar Diákszövetség vezérkara ül. Elég nyomott a hangulat, a kávéházban gyertyák égnek. Útban a tüntetésre még megállok egy negyedóra az írók klubjában. Általános pangás. Nocsak, gondolom, az írók már kivonultak a terre. Aztán két hét múlva, a szövetség rendkívüli közgyűlésén végleg nyilvánvalóvá válik, hogy a művészeti szövetségek között – a tagok maroknyi csoportját leszámítva – ez a legkonzervatívabb, legtehetetlenebb, leggyávább gyülekezet. Kétfelé is szakad a közgyűlésen. Csak a Slovenské pohľady köre, a szövetségből kizárt hatvannyolcasok és a fiatalok nonkonformistább csoportja áll a forradalom mellé.

Amikor megérkeztem a tüntetés színhelyére, a gyomromban sziklányi kő ül. Az egykori Vásártér (ma a Szlovák Nemzeti Felkelés tere) felső végében, a református templom és a partizáncsoport szoboregyüttese előtt állítják fel az alkalmi emelvényt. Az erősítőket és hangfalakat egy népszerű pozsonyi rockegyüttes kölcsönzi. Mi, a gyűlés szónokai, a szoborcsoport mögötti süllyesztett térségen ácsorgunk-préselődünk. Én csak fél hat körül kerülök sorra, van időm elgondolkodni azon, miképpen csöppentem egy forradalom kellős közepébe. Ha (ritkán) véleményemet nyilvánítottam politikai kérdésekben, azt is mint állampolgár tettem, nem mint író. Arany, Kosztolányi, Babits mindig közelebb állt hozzám, mint Petőfi, Ady vagy Szabó Dezső. Most pedig „itt állok stb.”, s ha a tömeg eufóriája nem ragad is el, nagy bennem a

csöndes öröm. Igaz, amolyan szkeptikus ember öröme. Már átéltem egy nagy kiábrándulást hatvannyolc után, és nem sokon múlt, hogy nem lett belőlem is cinikus alkoholista, mint sok pályatársamból. Üdvösségemet inkább a jó irodalom mentette meg, mint a jó barátok.

Aztán felolvastam az FMK nyilatkozatát. Állítólag magabiztos voltam, nem érződött a hangomon semmilyen szkepszis vagy aggály. Hát persze, végül is igazunk van. S a tüntetők lelkesedése, vidámsága, humorérzéke és bátorsága ezen a napon engem is magával ragadott.

Pedig volt bennem szorongás bőven. Ki tudja, hogy a hatalom által évtizedeken át alattomosan szított nemzeti viszálykodás szelleme milyen mértékben mérgezte meg a lelkeket. Végül is egy magyar állampolgári kezdeményezés nevében beszélek. Szorongásomat hamarosan a megkönnyebbülés érzése váltja fel. Egyetlen füttyszó, egyetlen rossz ízű megjegyzés sem hangzik el a tömegből. Ezekben az órákban, napokban a nacionalizmus halott. „Ti jó magyarok vagytok” – mondja valaki a tömegben egyik barátomnak. Amikor pedig néhány nap múlva szót kér és kap a tüntetésen az MDF ifjúsági tagozatának küldötte, a tömeg magyarul skandálja: „Köszönöm”, „Budapest”, „Hungaria”.

Ezekben a sorsdöntő napokban még minden tiszta, egyszerű és egyértelmű. A kérdés az, megtudja-e őrizni a forradalom ezt a tisztaságát. Hamarosan pártok alakulnak, szabad választások lesznek, elkezdődnek a pártharcok. A Nyilvánosság az Erőszak Ellen, egyelőre meg akarja őrizni mozgalom jellegét, nem akar párttá alakulni.

Őszintén kívánom, hogy ez sikerüljön. A csehszlovákiai demokratikus forradalom új helyzetet teremtett a magyar kisebbség számára is, s a mi józanságunkon, bölcsességünkön, körültekintésünkön és nem utolsó sorban következetességünkön múlik, tudunk-e élni váratlanul kivívott szabadságunkkal.

(1989)

Abszurdisztán

Amikor ez év november 17-én Pozsony főterén néhány őrjöngő nacionalista suhanc kövekkel dobálta meg és leköpte Miroslav Kusýt, Szlovákia egyik legkiválóbb gondolkodóját, felmerült bennem a kérdés, mi a fenét keresünk mi, írók, filozófusok, ilyen-amolyan tudományág szakemberei abban a sivatagban, ahol csak a skorpiók és mérges kígyók érzik jól magukat. Mi értelme van leszállni az arénába, ahol már rég nem nemes gladiátorok, hanem közönséges csirkefogók vívnak ökölharcot, kiszipolyozott nemzetek alvilági figurái tolakodnak a forradalmak nyomán támadt légüres térbe, és készülnek átvenni a hatalmat. Ezekkel nem lehet vitázni, ezek a csatornából előbújt szörnyetegek vért akarnak inni. Egy, másfél évvel a bolsevizmus bukása után Közép-Európában újra a fasizmus réme kísért. Az egyik totalitarizmustól épp csak megszabadultunk, s itt dörömböl kapunkon a másik. Közép- és Kelet-Európa népei führer-orientált nemzetek fiaí, s boldogan hajtják fejüket járomba, ha akad egy ügyes demagóg, aki elbűvöli a lelkükben fészkelő kénköbűzös ördögöt. Ennek az elátkozott térségnek a népei is kenyeret és cirkuszt kívánnak. Ám Nyugat-Európával ellentétben, sem a demokraták, sem a fűhrerek nem tudnak kenyeret ígérni. Marad a cirkusz, s minél véresebb lesz az előadás,

annál jobban szórakozunk majd. Szadomazochista kisnemzetek véres színjátékává züllik itt minden eszme és gondolat, amit a szellem emberei leírnak vagy kiejtenek a szájukon. Újra megteremtődnek a feltételei annak, hogy nemzeteink, hagyományaikhoz híven, egymás torkának ugorjanak. Meg tudom érteni hát az olyan írói álláspontot, amely hátat fordít ennek az ocsmány komédiának. Mi, írók, néha túl sokat képzelünk magunkról. Túlságosan makacsul bízunk a rációban és a vox humana erejében. Nem jól tesszük. Európának abban a régiójában élünk, amely mindeztől az irracionális örvényében forog. Nyugat-európaiként viselkedünk egy alapvetően barbár közegben, amely az elmúlt negyvenöt évben saját kultúrájáról boldogan megfélemedezett, s minden proklamáció, deklaráció és szócséplés ellenére jobban irtózik a liberalizmus eszméjétől, mint az ördögtől. Szereptévesztéseink is innen származnak. Közép-Európa szerintem legautentikusabb írói azok a nem politizáló írók, akik meg tudták éreztetni közelebbi és távolabbi környezetükkel ennek a térségnek a mocsári levegőjét: Franz Kafka, Robert Musil, Karl Kraus, Ladislav Klíma és mások. Itt a szép szó, a nemes pátosz vajmi keveset segít, olykor még nevetségessé is tehet bennünket. Itt az az író beszél a tények nyelvén, aki a sokféle ideológia nejloncsomagolásából előhálássza ennek az elátkozott földsávnak a konkrétan tapintható irracionálisát, s rámutat ennek az irracionálisnak a tébolyult logikájára és ördögi eredetére. Közép-európai író aligha teheti meg, hogy ne ironikusan szóljon, amikor olyan misztifi-

kált fogalmak tolakodnak a nyelvére, mint szabadság, haza, nemzet, szeretet stb.

Ugyanazon a napon, amikor Miroslav Kusýt inzultálták Pozsony főterén, negyvenezer ember tüntetett a demokrácia mellett, s gyűrűbe fogta azt a mintegy négyszáz hőzöngő és őrjöngő fasisztát, akik a tribün közvetlen közelében vertek tanyát órákkal a tüntetés kezdete előtt. Bár a fasiszta államfordulat veszélye Szlovákiában nem múlt el, a demokrácia hívei megmutatták erejüket. Ez pedig nem kis részben az egykori disszidens és féldisszidens írók, filozófusok, közgazdászok érdeme. Az is, hogy az egyre inkább a politikai pragmatizmus irányába hajózó kormány helyett ébren tartják a tavaly novemberi forradalom szellemét. A szabadság, a tolerancia, a liberalizmus, a szeretet eszményét. Ma főnnáll a veszélye annak is, hogy ezek a fogalmak mint pusztá díszek beépülnek egy pragmatikus, új politikai irányvonal ideológiájába. A szabadságnak, a toleranciának, a szeretetnek akkor van értelmes jelentése csupán, ha cselekedetként valósul meg. Ezekről az értékekről nem prédikálni és papolni kell, hanem mindennap akár a legszokványosabb, leghétköznapiabb helyzetekben kell hitet tenni mellettük. Ilyen értelemben a pozsonyi értelmiségiek idei novemberi felsorakozása a demokrácia mellett arra figyelmeztet, hogy a hagyományos közép-európai írói szerep, a liberalizmus értékeinek a védelme mit sem veszített időszerűségéből. A közép-európai író kénytelen politizálni. Nem a hivatásos politikusok helyett, hanem – immár nem szemben állva a politikával – mintegy kiegészítve a hivatásosok ügyködését. Le-

het, hogy a közép-európai író amúgy is szeret politizálni. Lehet, hogy egyáltalán nem szeret, csupán kénytelen. Így vagy úgy, nem térhet ki a politikai szerepvállalás elől, mégha az terhére van is. Nem térhet ki, amíg az európai civilizáció alapvető értékei veszélyben forognak. Márpedig Közép-Európában mindig is veszélyben forogtak, ma is. A ránk szakadó gazdasági válságban ezeket az értékeket nagy veszély fenyegeti. A demokrácia és a benne foglalt emberi értékek nem természetes fenoménjai ennek a térségnek.

Most, hogy sikerült ellentmondásba kerülnöm kiinduló tételemmel, talán világosabb lesz, miért tartom az írók politikai szerepvállalását egyszerre fontosnak és elkerülhetetlennek, ugyanakkor az író számára tragikomikus helyzetnek is. Mert míg a nyugat-európai civilizáció legjobb írói évtizedek óta mást sem tesznek, mint problematizálják civilizációjuk rendszert konstituáló értékeit, s a szabadság és minden más magasztos érték kiüresedésével és kétarcúságával viaskodnak, a közép- és kelet-európai író azt érzi kötelességének, hogy ezeknek az ő társadalmából eddig hiányzó értékeknek a megteremtésén és egyszersmind megvédésén fáradozzék. Pedig talán tisztában van vele, hogy a rendszerváltás, amelynél bábáskodott, az emberi lét legfontosabb kérdéseit nem oldja meg, legföljebb más függvényrendszerbe helyezi át, a totalitárius diktatúránál kedvezőbb feltételek közé. Ha előrelátó, ha járt egyszer-kétszer Nyugaton, ezt-azt elolvasott a nyugati írók és társadalomtudósok munkáiból, még inkább ellentmondásosnak érzi helyzetét és szerepét. A posztmodernizmus

nyugati mesterei azokat az értékeket problematizálják, amelyek ott úgy-ahogy – lehet, hogy tökéletlenül –, de mégiscsak működnek. A mi térségünk írói azzal vannak elfoglalva, hogy ezeket az amott is ellentmondásosan működő értékeket meggyökereztessek egy erre sok szempontból alkalmatlan talajon. Ezért néhányan közülük talán úgy gondolják, problematikussá tenni azt, ami még nincs is, ami itt még csak születőben van, helytelen magatartás. Itt a magyarázata talán annak, miért olyan elviselhetetlenül patetikus és moralizáló az itt születő irodalmi művek elsőprőtöbbsége. A közép- és kelet-európai író besétál a politikai szerepvállalás csapdájába, s miközben közéleti szereplésével erjesztőjévé válik a társadalmi mozgásoknak, írói szabadságát korlátozza, nem egy esetben megcsonkítja. A tavalyi év óta politizáló írónk bévül is van, kívül is a hatalmon. Jobb, ha kívül van. De a társadalmi változások, amelyeknek egyik elindítója volt, újra és újra visszasodorják, ha nem is a hatalom csúcsaira, de a hatalomgyakorlás közelébe. Jobb kívül lenni. Ez nem árulás és nem erkölcstelenség. Nem cinizmus. Inkább az írói munka nélkülözhetetlen feltétele, amely megszűnik, ha közéleti szerepünket túlságosan komolyan vesszük, ha hiányzik belőlünk a szerepvállalásunkkal szembeni irónia és önirónia.

Nem vitatom, hogy civilizációnk legfontosabb értékei mellett minden alkalommal hitet kell tennünk, amikor ezeket az értékeket jobbról vagy balról totalitárius diktatúra fenyegeti. Meg kell szólalnunk akkor is, amikor a szabadság utilitarista értelmezése korlátozza szabadságunkat. Ám

szereptévesztés, amikor nem élünk azzal a lehetőséggel, amit az aktív írói kívülállás kínál számunkra. Kötelességünk minden jelenséget a fonákjáról is látni, minden jelenséget problémaként kezelni, s rámutatni a minden ideológiában benne lappangó totalitarizmusra. Az elmúlt két év földindulásai fölfedték azokat az örvényeket, amelyeket négy évtized módszeres agy mosása miatt nem láthatunk eddig. Új nyelv, új stílus, új írói hozzáállás kell ahhoz, hogy elrendezhessük magunkban azt, amit a diktatúrák bukása után magunk körül látunk.

Másfél, két évvel ezelőtt Csehszlovákiát Abszurdisztánnak nevezte a nyugati sajtó. Biztos vagyok benne, hogy ennek az elnevezésnek az érvényességét kiterjeszthetjük az Oderától és Lajtától keletre terjedő egész térségre. Életünk értékzavarok, tudatzavarok, nemzeti identitászavarok és példátlan gazdasági zűrzavar és csőd közepette telik – nem egyhangúan. Közép- és Kelet-Európa irodalmainak az a nagy esélye adatott meg most, hogy megtalálja az Abszurdisztánt – mint valaha Musil Kákániát – leghívebben kifejező abszurdisztáni irodalom stílusát, nyelvét és műfajait, s írói megvédjék azt az emberi jogukat, hogy abszurdisztánul szólhassanak abszurdisztáni olvasóikhoz. S akkor eljő az abszurdisztáni irodalom nagy korszaka, amelyet Sartre már 1964-ben megjövendölt Prágában. Közéletünkben ez lehet az író pótolhatatlan szerepe a jövőben.

(1990)

Tartalom

Elszigeteltség vagy egyetemesség?	5
„Az ember szüntelenül helyzetben van...” (<i>Brogyáni Judit interjúja</i>)	12
Hagyomány és korszerűség a cseh-szlovákiai magyar prózában	29
Tehetség és irodalom	45
Szex és szocializmus (<i>G. Kovács László fordítása</i>)	57
„...a semmi szakadéka fölé fölépíthető a híd”? (<i>Elek Tibor interjúja</i>)	63
„Gyűlölöm a lovas szobrokat” (<i>Vörös T. Károly interjúja</i>)	77
Irodalom és megújulás	84
Józan bölcsesség (<i>Ján Litvák és Edmund Hlatký interjúja, G. Kovács László fordítása</i>)	102
Reflexiók egy vita után	116
Pozsonyi földrengés	129
Abszurdisztán	140

MTA ETK

00028644

Készült a Széphalom Könyvműhely gondozásában
a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány,
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
a Párbeszéd Alapítvány támogatásával

ISBN - 963 - 7488 - 05 - 7

Felelős kiadó: Filep Tamás Gusztáv - Mezey Katalin

Felelős szerkesztő: Tóth László

Borítóterv és műszaki szerkesztés: Hrapka Tibor

Szedés és tördelés: Stúdió GB, Dunaszerdahely

Koordináció: Csapó és Társai Kft, Szeged

Felelős vezető: Csapó Balázs

Nyomdai kivitelezés: Goldpress, Szeged

Felelős vezető: Ifj. Illés Mihály

Megjelent 5,7 (A/5) ív terjedelemben